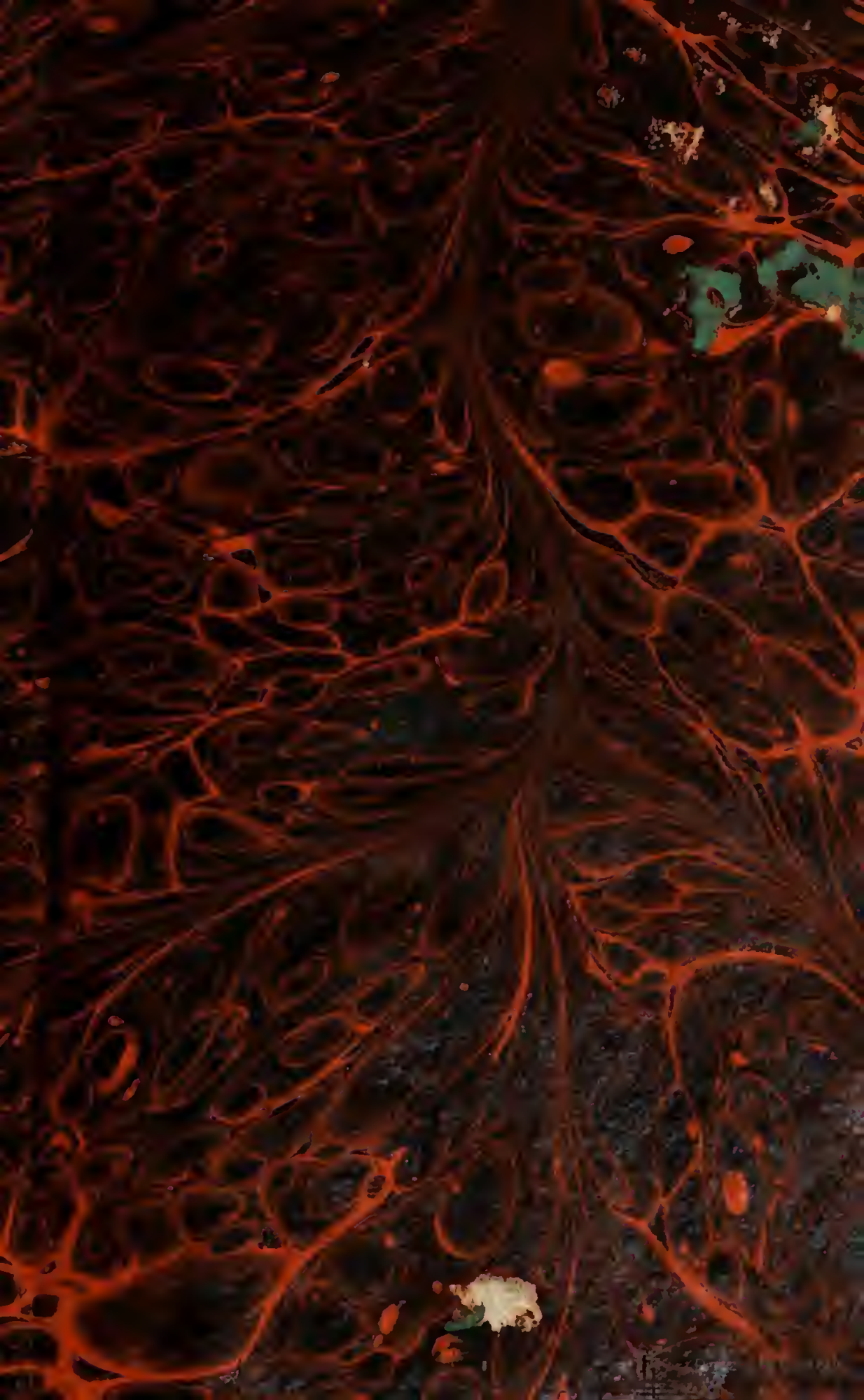

5-8. 8-15-

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM LIBRI TRES: CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE: LAELIVS, VEL DE AMICITIA: PARADOXA STOICORVM SEX: SOMNIVM SCIPIONIS, EX LIBRO SEXTO DE REPVBLICA.

Quæ qui leget, facile, quantum in ijs emendandis ſtudium ſit adhibitum, intelliget.

Additæ ſunt in extremo opere uariæ lectiones è libris manuſcriptis, et ex ingenio.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

PAVLVS MANVTIVS ALDI F.

M. D. XLI.

PAVLVS MANVTIVS ALDI F.
BENEDICTO RHAM=
BERTO S. D.

NOn ignoras Benedicte Rhamberte, ſenſuum eſſe quandam in hominibus ſimilitudinem; quæ cum in conſuetudine cognita eſt, efficitur, ut, inter quos id accidit, amor exoriatur. ab hoc quaſi fonte multorum amicitiæ manarunt. multos etiam beneficium cum obligaſſet, cumq; id, quod acceperant, memoria conſeruatum grato animo redderent, idq; uterque fieri ob ingenij bonitatem, & uoluntatis erga ſe propenſionem exiſtimaret: ſtatim eſt illam opinionem beneuolentia conſecuta. itaq; duæ cauſæ ſunt, quamobrem homines ament inter ſe: ſed hæc poſterior, quæ à rebus externis originem ducit, cum illa ſuperiore, quæ à natura proficiſcitur, nullo pacto uidetur eſſe comparanda. illa enim primum habet eam ſuauitatem, qua, ut opinor, & certe nulla maior eſt, cum eos, quibus utimur, & ijſdem rebus quibus nos, & æque atq; nos affici ſentimus: deinde etiam qui in dando & accipiendo beneficio fructus eſt, eo non eget. nam ſi hæc actio bene merendi interdum & eſt, & eſſe poteſt in ijs, qui uoluntate non admodum coniuncti ſunt: quanto facilius exiſtet apud eos, quorum animi ita conſentiunt, ut quaſi natura hortante eaſdem res appetere, ab ijſdem fugere uideantur? at uero qui officiorum commoditatibus adducti in amicitiam coierunt; etiam ſi alter al=

terum initio ſumme diligat; tamen, ſiquando accidet, id quod accidere ſæpe ſolet, ut ea, qua diligere cœperunt, cauſa tollatur, certe eorum animi pedetentim in amore langueſcent. quo in genere animaduertis Rhamberte quàm multi quotidie labantur. de quibus, facile eſt intelligere, quid ſentias, cum ab eorum inſtituto tua ratio tam uehementer abhorreat: probe enim te, quæ noſtra debeat eſſe in iungendis amicitijs cautio, quæ in ijſdem colendis religio, quod item in omni uita præſtandum officium ſit, horum librorum, quos nunc tibi inſcriptos ad te mittimus, lectio erudiuit. ſenſi in me ipſo; quem ab opibus non magnopere firmum, aut ne firmum quidem, tamen octauum abhinc annum tanto ſtudio es complexus, quantum, qui ab omni re paratiſſimus ſit, remunerando compenſare uix poſſit. cumq; rerum mearum ſtatus, ut ſunt humana, interdum mutaretur: memoria teneo, te nunquam immutatum, eandem ſemper cum mihi, tum fratribus meis uoluntatem ac beneuolentiam præſtitiſſe. cum uero maior aliquanto inter nos conſuetudo eſſe cœpiſſet; quod quidem eſt factum, poſtea quàm te in noſtram uicinitatem contuliſti: facile ſentio, ad meam uitam recte conformandam quanto mihi obſeruatio tuorum morum fuerit adiumento. collocutiones uero de literis noſtræ quid non dicam delectationis, ſed utilitatis habuerunt? equidem, ſi liceret, totos dies uellem tecum ponere. quarum enim ego rerum cognitione delector, earum in omni genere quæ tui ſit iudicij ſubtilitas, intelligo. ſed hác latine ſcribendi rationem, in qua multi nunc uo-

lunt excellere, pauciſſimi poſſunt, eam uero ſic tenes, ut tuis ſcriptis mihi quidem nihil eſſe purius uideatur. quod eo mirandum eſt magis, quia tu non, ut alij, diuturno, atque aſſiduo librorum uſu, ſed temporum ſtudio ſubſiciuorum, hoc ut poſſes, conſecutus es. nam ut omittam, cuius fidei atq; prudentiæ Venetti ſenatus arcana creduntur, otium non ſæpe contingit: ecqui dies eſt, quo non ex amicis tuis aut conſilio tibi aliquis, aut opera, aut etiam re ſit adiuuandus? qua in conſuetudine retinenda nimium diligens eſſe dum uis, accidit ſæpe, ut tuum potius ipſe commodum, quàm officij colendi facultatem prætermittas. quo ego me aptius facere ſum arbitratus, ſi hæc opuſcula, in quibus maxime de officio præcepta traduntur, ad te, quem cognoui eſſe omnium officioſiſſimum, mitterem. genus hoc Rhamberte. quoddam eſt, quo ego eos, qui de me bene meriti ſunt, remunerari ſoleo. perpende rem, nulla uidebitur: animum reſpice, gratiſſimum dices. Vale.

M. TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER I.

Vanquam te Marce fili annum iam audientem Cratippum, idq; Athenis, abundare oportet præceptis, institutisq; philosophiæ, propter summam & doctoris auctoritatem, & urbis, quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cum græcis latina coniunxi, neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. quam quidem ad rem nos (ut uidemur) magnum attulimus adiumentum hominibus nostris, ut non modo græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad iudicandum. quamobrem disces tu quidem à principe huius ætatis philosophorum, & disces, quàm diu uoles: (tam diu autem uelle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit) sed tamen nostra legens non multum à Peripateticis dissidentia, (quoniam utrique & Socratici, & Platonici esse uolumus) de rebus ipsis utere tuo iudicio: nihil enim impedio: orationem autem latinam profecto legendis nostris efficies pleniorem. nec uero hoc arroganter dictum existimari uelim: nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornateq; dicere, quoniam in eo studio ætatem consumpsi, si id mihi assumo, ui-

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

deor id meo iure quodam modo uendicare. quamobrem magnopere te hortor mi Cicero, ut non ſolum orationes meas, ſed hos etiam de philoſophia libros, qui iam ſe illis ferè æquarunt, ſtudioſe legas: uis enim dicendi maior eſt in illis; ſed hoc quoque colendum eſt æquabile, & té peratum orationis genus. et id quidem nemini uideo Græcorum adhuc contigiſſe, ut idem utroque in genere laboraret, ſequereturq; & illud forenſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus: niſi forte Demetrius Phaleꝛreus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, oratoꝛ parum uehemens, dulcis tamen, ut Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere. nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum ſit iudicium: utrunque certe ſecuti ſumus. equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicendi tractare uoluiſſet, grauiſſime, & copioſiſſime potuiſſe dicere: & Demoſthenem, ſi illa, quæ à Platone didicerat, tenuiſſet, & pronunciare uoluiſſet, ornate, ſplendideq; facere potuiſſe. eodemq; modo de Ariſtotele, & Iſocrate iudico: quorum uterque ſuo ſtudio delectatus, contempſit alterum. ſed, cum ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere, & multa poſthac, ab eo exordiri uolui maxime, quod & ætati tuæ eſſet aptiſſimum, & auctoritati meæ grauiſſimum. nam, cum multa ſint in philoſophia & grauia, & utilia, accurate, copioſeq; à philoſophis diſputata, latiſſime patere uidentur ea, quæ de officijs tradita ab illis, & præcepta ſunt: nulla enim uitæ pars neque publicis, neque priuatis, neque forenſibus, neque domeſticis in rebus, neque ſi tecum agas quid, ne-

que ſi cum altero cõtrahas, uacare officio poteſt : in eoq; colendo ſita uitæ eſt honeſtas omnis, & in negligendo turpitudo. atque hæc quidem quæſtio communis eſt omnium philoſophorum : quis eſt enim, qui nullis officij præceptis tradendis philoſophum ſe audeat dicere ? ſed ſunt non nullæ diſciplinæ, quæ, propoſitis malorum et bonorum finibus, officium omne peruertũt : nam, qui ſummum bonum ſic inſtituit, ut nihil habeat cum uirtute coniunctum ; idq; ſuis cõmodis, non honeſtate metitur ; hic ſi ſibi ipſe conſentiat, & non interdum naturæ bonitate uincatur, fit, ut neq; amicitiam colere poſſit, nec iuſtitiã, nec liberalitatem : fortis uero, dolorem ſummũ malum iudicans ; aut temperans, uoluptatem ſummum bonum ſtatuens, eſſe certe nullo modo poteſt. quæ quanquam ita ſunt in promptu, ut res diſputatione nõ egeat ; tamen ſunt à nobis alio löco diſputata. hæ diſciplinæ igitur, ſi ſibi conſentaneæ eſſe uelint, de officio nihil queant dicere : neq; ulla officij præcepta firma, ſtabilia, coniuncta naturæ tradi poſſunt, niſi aut ab ijs, qui ſolam, aut ab ijs, qui maxime honeſtatem propter ſe dicant expetendam. itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum : quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, & Herilli iampridem exploſa ſententia eſt : qui tamen haberent ius ſuum diſputandi de officio, ſi rerum aliquem delectum reliquiſſent, ut ad officij inuentionem aditus eſſet. ſequemur igitur hoc quidem tempore, et in hac quæſtione potiſſimũ Stoicos, non ut interpretes ; ſed, ut ſolemus, è fontibus eorum, iudicio, arbitrioq; noſtro, quantũ, quoq; modo uidebitur, hauriemus.

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror: omnis enim, quæ à ratione suscipitur de aliqua re, institutio debet à definitione proficisci; ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur. Omnis de officio duplex est quæstio. unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus uitæ confirmari possit. superioris generis huiusmodi exempla sunt; omnia ne officia perfecta sint; nunquid officium aliud alio maius sit; & quæ sunt generis eiusdem. quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem uitæ cõmunis spectare uidentur. de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diuisio est officij. nã et medium quoddam officiũ dicitur, & perfectum. perfectum autẽ officiũ, rectũ (opinor) uocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc autẽ, cõmune, quod ij καθῆκον uocant. atque ea sic definiunt, ut, rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant; medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panætio uidetur, consilij capiendi deliberatio. nam, honestum ne factu sit, an turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit. in quo considerando, sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. tum autem inquirunt, aut consultant ad uitæ commoditatem, iucunditatemq;, ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iuuare, & suos,

conducat id, nec'ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. tertium dubitandi genus est, cum pugnare uidetur cum honesto id, quod uidetur esse utile: cum enim utilitas ad se rápere, honestas contra reuocare ad se uidetur, fit, ut distrahatur in deliberando animus, afferatq; ancipitem curam cogitandi. hac in diuisione, cum præterire aliquid maximum uitium in diuidendo sit, duo prætermissa sunt: nec enim solum, utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet; sed etiam duobus, propositis honestis, utrum honestius; itemq; duobus propositis utilibus, utrum utilius. ita, quam ille triplicem putauit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili; post de comparatione eorum disserendum.

Principio generi animantium omni est à natura tributum, ut se, uitam, corpusq; tueatur, declinetq; ea, quæ nocitura uideantur; omniaq;, quæ sint ad uiuendum necessaria, inquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. commune item animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. sed inter hominem, & belluam hoc maxime interest, quòd hæc tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum, quod adest, quodq; præsens est, se accommodat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum uidet, earumq; progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat,

rebusq; præsentibus adiungit, atque annectit futuras; facile totius uitæ cursum uidet, ad eamq; degendam præparat res necessarias: eademq; natura ui rationis hominem conciliat homini & ad orationis, & ad uitæ societatem; ingeneratq; in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt; impellitq;, ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire uelit; ob easq; causas studeat parare ea, quæ suppeditent ad cultum, & ad uictum, nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterisq;, quos charos habeat, tueriq; debeat. quæ cura excitat animos, & maiores ad rem gerendam facit. in primisq; hominis est propria, ueri inquisitio, atque inuestigatio. itaque, cum sumus necessariis negocijs, curisq; uacui, tum auemus aliquid uidere, audire, addiscere; cognitionemq; rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene, beateq; uiuendum necessariam ducimus. ex quo intelligitur, quod uerum, simplex, sincerumq; sit, id esse naturæ hominis aptissimum. huic ueri uidendi cupiditati adiuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene informatus à natura uelit, nisi præcipienti, & docenti, aut utilitatis causa iuste, & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumq; rerum contemptio. nec uero illa parua uis naturæ est, rationisq;, quòd unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dictisq;, qui modus. itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, uenustatem, conuenientiam partium sentit. quam similitudinem natura, ratioq; ab oculis ad animum transferens, multo

etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consilijs, factisq; conseruandum putat; cauetq;, ne quid indecore, effœminateue faciat; tum, in omnibus et opinionibus, et factis ne quid libidinose aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus conflatur, & efficitur id, quod quærimus, honestum; quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodq; uere dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidem ipsam Marce fili, & tanquam faciem honesti uides. quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ. Sed omne, quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia ueri, solertiaq; uersatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendoq; suum cuiq;, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine, ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæq; dicuntur, ordine, & modo, in quo inest modestia, & temperantia. quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicita sunt: tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: uelut ex ea parte, quæ prima descripta est, in qua sapientiam, & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inuentio ueri: eiusq; uirtutis hoc munus est proprium: ut enim quisq; maxime perspicit, quid in re quaque ueriſſimum sit, quiq; & acutissime, & celerrime potest & uidere, & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus rite haberi solet. quo circa huic, quasi materia, quam tractet, & in qua uersetur, subiecta est ueritas. reliquis autē tribus uirtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuēdasq;, quibus actio uitæ

continetur ; ut societas hominum , coniunctioq; seruetur ; & animi excellentia, magnitudoq; cum in augendis opibus , utilitatibusq; & sibi , & suis comparandis , tum multo magis in his ipsis despiciendis eluceat . ordo autem , & constantia , & moderatio, & ea , quæ sunt his similia , uersantur in eo genere , ad quod adhibenda est actio quædam , non solum mentis agitatio : his enim rebus , quæ tractantur in uita, modum quendam adhibentes , & ordinem , honestatem, & decus conseruabimus . Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam, uimq; diuisimus , primus ille , qui in ueri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam: omnes enim trahimur , & ducimur ad cognitionis,& scientiæ cupiditatem , in qua excellere pulchrum putamus : labi autem,errare , nescire,& decipi , & malum,& turpe ducimus . in hoc genere & naturali , & honesto duo uitia uitanda sunt : unum , ne incognita pro cognitis habeamus,hisq; temere assentiamur: quod uitium effugere qui uolet,(omnes autem uelle debebunt) adhibebit ad considerandas res & tempus, & diligentiam . alterum est uitium , quòd quidam nimis magnum studium,multamq; operam in res obscuras , atque difficiles conferunt , easdemq; non necessarias. quibus uitijs declinatis , quod in rebus honestis , & cognitione dignis operæ , curæq; ponetur , id iure laudabitur : ut in astrologia C. Sulpitium audiuimus, in geometria Sex.Pompeium ipsi cognouimus, multos in dialectica, plures in iure ciuili . quæ omnes artes in ueri inuestigatione uersantur : cuius studio à rebus agendis abduci,contra officium est : uirtutis

enim laus omnis in actione consistit: à qua tamen sæpe fit intermissio, multiq; dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studijs cogitationis & sine opera nostra continere. omnis autem cogitatio, motusq; animi aut in consilijs capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene, beateq; uiuendum, aut in studijs scientiæ, cognitionisq; uersabitur. ac de primo quidem officij fonte diximus. De tribus autem reliquis, latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, & uitæ quasi communitas continetur. cuius partes duæ sunt; iustitia, in qua uirtutis splendor est maximus, ex qua boni uiri nominantur; & huic coniuncta beneficentia, quam eandem uel benignitatem, uel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria; deinde, ut communibus pro communibus utatur, priuatis autem ut suis. sunt autem priuata nulla natura; sed aut ueteri occupatione, ut qui quondam in uacua uenerunt; aut uictoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, aut pactione, conditione, et sorte. ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tusculanus Tusculanorum. similisq; est priuatorum possessionum descriptio. ex quo, quia suum cuiusque fit eorum, quæ natura fuerant communia; quod cuique obtigit, id quisque teneat. eo si quis sibi plus appetet, uiolabit ius humanæ societatis. sed quoniam (ut præclare scriptum est à Platone) non nobis solum nati sumus, sed ortus nostri partem patria, partem parentes uendicant, partem amici; atque (ut placet Stoicis) quæ in terris

gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se alij alijs prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem. Fundamentum autem iustitiæ est fides, id est dictorum, conuentorumq; constantia, & ueritas. ex quo, quanquam hoc uidebitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde uerba sint ducta, credamusq;, quia fiat, quod dictum est, appellatam fidem. Sed iniustitiæ duo genera sunt; unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab ijs, quibus infertur, si possint, non propulsant iniuriam: nam qui iniuste impetum in quempiã facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus uiolenter uidetur afferre socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ, tam est in uitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam deserat. Atque illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpe à metu proficiscuntur, cum is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, nisi id alteri fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur non nulli, ut adipiscantur ea, quæ concupierunt: in quo uitio latissime patet auaritia. expetuntur autem diuitiæ tum ad usus uitæ necessarios, tum ad perfruendas uoluptates. in quibus autem maior est animus, in his pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut

nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in Rep. princeps uellet esse, qui suis fructibus exercitum alere non posset. delectant etiam magnifici apparatus, uitaeq; cultus cum elegantia, & copia. quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniae cupiditas esset. nec uero rei familiaris amplificatio nemini nocens uituperanda est: sed fugienda semper iniuria. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iustitiae capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriaue cupiditatē inciderint: quod enim est apud Enniū,

Nulla sancta societas, nec fides regni est,

id latius patet: nam quicquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo plerunque fit tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam seruare societatem. declarauit id modo tempestas C. Caesaris, qui omnia iura diuina, & humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. est autē in hoc genere molestum, quòd in maximis animis, splendidissimisq; ingenijs plerunque existunt honoris, imperij, potentiae, gloriae cupiditates: quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur. sed in omni iniustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quae plerunque breuis est, & ad tempus, an cōsulto, & cogitata fiat iniuria: leuiora enim sunt ea, quae repentino aliquo motu accidunt; quàm ea, quae meditata, & praeparata inferuntur. ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est. Praetermittendae autem defensionis, deferendiq; officij plures solent esse causae: nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nō=

ab ambitione

Iniuria a nō propulsāda iniuria.

lunt ; aut etiam negligentia, pigritia, inertia , aut ſuis ſtudijs , quibuſdam'ue occupationibus ſic impediuntur , ut eos , quos tutari debeant, deſertos eſſe patiantur . itaque uidendum eſt , ne non ſatis ſit id, quod apud Platonem eſt in philoſophos dictum ; quòd in ueri inueſtigatione uerſentur , quodq; ea , quæ plerique uehementer expetunt , de quibus inter ſe digladiari ſolent , contemnant , & pro nihilo ducant, propterea iuſtos eſſe : nam dum alterum iuſtitiæ genus aſſequuntur , inferenda ne cui noceant iniuria ; in alterum incidunt : diſcendi enim ſtudio impediti , quos tueri debent , deſerunt : itaque eos ne ad Remp. quidem acceſſuros putat , niſi coactos . æquius autem erat id uoluntate fieri : nam hoc ipſum ita iuſtum eſt , quod recte fit , ſi eſt uoluntarium . Sunt etiam , qui aut ſtudio rei familiaris tuendæ , aut odio quodam hominum ſuum ſe negotium agere dicant , ne facere cuiquam uideantur iniuriam. qui, dum altero iniuſtitiæ genere uacant , in alterum incurrunt : deſerunt enim uitæ ſocietatem , quia nihil conferunt in eam ſtudij , nihil operæ , nihil facultatum .

Præcepta iuſt. Quoniam igitur duobus generibus iniuſtitiæ propoſitis , adiunximus cauſas utriuſque generis, easq; res ante conſtituimus , quibus iuſtitia continetur ; facile , quod cuiuſque temporis officium ſit , poterimus , niſi noſmet ipſos ualde amabimus, iudicare : eſt enim difficilis cura rerum alienarum : quanquam Terentianus ille Chremes humani nihil à ſe alienum putat . ſed tamen, quia magis ea percipimus, atque ſentimus, quæ nobis ipſis aut proſpera , aut aduerſa eueniunt , quàm illa , quæ cæteris, quæ

quaſi

quaſi longo interuallo interiecto uidemus; aliter de illis, ac de nobis, iudicamus. quocirca bene præcipiunt, qui ue- ·1·
tant quicquam agere, quod dubites æquum ſit, an ini-
quum: æquitas enim lucet ipſa per ſe, dubitatio autem
cogitationem ſignificat iniuriæ. ſed incidunt ſæpe tem- ·2· ſ. 71.
pora, cum ea, quæ maxime uidentur digna eſſe iuſto ho
mine, eóq; quem uirum bonum dicimus, commutantur,
fiuntq; contraria; ut, non reddere depoſitum, etiam, nec
furioſo promiſſum facere, quæq; pertinent ad uerita-
tem, & ad fidem, ea negare interdum, & non ſer-
uare, ſit iuſtum: referri enim decet ad ea, quæ propo-
ſui in principio, fundamenta iuſtitiæ; primum, ut nc cui ·3·
noceatur; deinde, ut cõmuni utilitati ſeruiatur. ea cum ·4·
tempore commutantur, commutatur officium, ut non
ſemper ſit idem: poteſt enim accidere promiſſum ali-
quod, & conuentum, ut id effici ſit inutile uel ei, cui
promiſſum ſit; uel ei, qui promiſerit: nam ſi (ut in fa-
bulis eſt) Neptunus, quod Theſeo promiſerat, non feciſ-
ſet, Theſeus filio Hippolyto non eſſet orbatus: ex tribus
enim optatis (ut ſcribitur) hoc erat tertium, quod de
Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in ma
ximos luctus incidit. nec promiſſa igitur ſeruanda Promiſſa quã
ſeruãda, qñ n
ſunt ea, quæ ſint ijs, quibus promiſeris, inutilia: nec, ſi
plus tibi noceant, quàm illi proſint, cui quidem promi-
ſeris, contra officium eſt, maius damnum anteponi mi-
nori: ut, ſi conſtitueris te cuipiam aduocatum in rem
præſentem eſſe uenturum, atque interim grauiter ægro
tare filius cœperit, non ſit contra officium, non facere,
quod dixeris; magiſq; ille, cui promiſſum ſit, ab offi-

cio discedat, si se destitutum queratur. Iam illis promissis non standum esse, quis non uidet, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? quæ quidem pleraque iure prætorio liberantur, non nulla legibus. Existunt etiam iniuriæ sæpe calumnia quadam, & nimis callida, & malitiosa iuris interpretatione. ex quo illud, Summum ius summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbium. quo in genere etiam in Rep. multa peccantur: ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros; quòd dierum essent pactæ, non noctium induciæ. nec noster quidem probandus est, si uerum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à senatu datum, cum ad locum uenisset, cum utrisque separatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quàm progredi mallent: id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est: itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo R. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare est. quocirca in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperis: est enim ulciscendi, & puniendi modus: atque haud scio, an satis sit eum, qui lacessierit, iniuriæ suæ pœnitere, ut ipse ne quid tale posthac committat, & cæteri sint ad iniuriam tardiores. Atque in Rep. maxime conseruanda sunt iura belli: nam cum sint duo genera decertandi, unum per disce-

ptationem, alterum per uim, cumq; illud proprium sit hominis, hoc belluarum; confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine iniuria in pace uiuatur: parta autem uictoria conseruandi sunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut maiores nostri Tusculanos, Aequos, Volscos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiã funditus sustulerunt: nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatẽ loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. in quo si mihi obtemperatum esset, si non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. & cum ijs, quos ui deuiceris, cõsulendum est: tum ij, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quamuis murum aries percusserit, recipiendi sunt. in quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more maiorum. ac belli quidem æquitas sanctissime fœciali populi R. iure perscripta est: ex quo intelligi potest nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante sit, & indictum. Pompilius imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat. cum autem Pompilio uideretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. sed, cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum pa- s. l. Acmylius

teretur in exercitu remanere, secundo cum obligaret militiæ sacramento, quia, priore amisso, iure pugnare cum hostibus non poterat. adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis senis est epistola ad Marcum filium, in qua scripsit se audisse cum missum factum esse à Consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. monet igitur, ut caueat, ne prælium ineat: negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. equidem illud etiam animaduerto, quòd, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis uocaretur, lenitate uerbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus: indicant duodecim tabulæ, AVT status dies cum hoste: itemq;, ADVERSVS hostem æterna auctoritas. quid ad hanc mansuetudinem addi potest, cum, quicum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquam id nomen durius efficit iam uetustas: à peregrino enim recessit, & proprie in eo, qui contra ferret arma, remansit. Cum uero de imperio decertatur, belloq; quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulo ante iustas causas esse bellorum. sed ea bella quibus imperij gloria proposita est, minus acerbe gerenda sunt. ut enim, cum ciuiliter contendimus, aliter, si est inimicus, aliter, si competitor; cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cum altero capitis, & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reli-

qui iuſtiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara ſententia eſt.

Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes,
Ferro, non auro uitam certemus utrique.
Vos'ne uelit, an me regnare hera, quid'ue ferat ſors,
Virtute experiamur. & hoc ſimul accipe dictum.
Quorum uirtuti, belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum eſt.
Dono: ducite: doq; uolentibus cum magnis dijs.

regalis ſanè, & digna Aeacidarum genere ſententia. atque etiam, ſi quid ſinguli, temporibus adducti, hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides ſeruanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captiuis commutandis Romam miſſus eſſet, iuraſſetq; ſe rediturum, primum, ut uenit, captiuos reddendos in ſenatu non cenſuit: deinde, cum retineretur à propinquis, et ab amicis, ad ſupplicium redire maluit, quàm fidem hoſti datam fallere. ac de bellicis quidem officijs ſatis dictum eſt. Meminerimus autem & aduerſus infimos iuſtitiam eſſe ſeruandam. eſt autem infima conditio & fortuna ſeruorũ: quibus, non male præcipiunt, qui ita iubent uti, ut mercenarijs ad operam exigendam, & iuſta præbenda. Cum autem duobus modis, ideſt aut ui, aut fraude, fiat iniuria: fraus quaſi uulpeculæ, uis leonis uidetur: utrunque alieniſſimum ab homine eſt, ſed fraus odio digna maiore. totius autem iniuſtitiæ nulla capitalior eſt, quàm eorum, qui tum, cum maxime fallunt, id tamen agunt, ut uiri boni eſſe uideantur. de iuſtitia ſatis dictum eſt. Dein

De liberalitate et beneficentia

ceps (ut erat propositum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur. qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones: uidendum est enim primum, ne obsit benignitas & ijs ipsis, quibus benigne uidebitur fieri, & cæteris: deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultas: tum, ut pro dignitate cuiq; tribuatur: id enim est iustitiæ fundamentum; ad quam hæc referenda sunt omnia: nam et qui gratificantur cuipiã, quod obsit illi, cui prodesse uelle uideantur, non benefici, neque liberales, sed pernitiosi assentatores iudicandi sunt; &, qui alijs nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si in suã rem aliena conuertant. sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiunt ab alijs, quod alij largiantur: hiq; arbitrantur se beneficos in suos amicos uisum iri, si locupletẽt eos quacunq; ratione. id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. uidendum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ prosit amicis, no ceat nemini. quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos non debet liberalis uideri: nihil enim est liberale, quod non sit idem iustum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior esset, q̃ facultates; quòd, qui benigniores uolunt esse, quàm res patitur, primum in eo peccant, quòd iniurioſi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. inest autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunque, & auferendi per iniuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. uidere etiam licet pleroſque non tam natura li-

beralès, quàm quadam gloria ductos, ut benefici uideantur, facere multa, quæ ab ostentatione proficiſci magis, quàm à uoluntate uideantur. talis autem ſimulatio uanitati eſt coniunctior, quàm aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt propoſitum, ut in beneficentia delectus eſſet dignitatis. in quo & mores eius erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac ſocietas uitæ, & ad noſtras utilitates officia ante collata. quæ ut concurrant omnia, optabile eſt: ſin minus, plures cauſæ, maioreſq; ponderis plus habebunt. quoniam autem uiuitur non cum perfectis hominibus, pleneq; ſapientibus, ſed cum ijs, in quibus, præclare agitur, ſi ſint ſimulacra uirtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino eſſe negligendum, in quo aliqua ſignificatio uirtutis appareat; colendum autem eſſe ita quenq; maxime, ut quiſq; maxime uirtutibus his lenioribus erit ornatus, modeſtia, temperantia, ac ipſa, de qua iam multa dicta ſunt, iuſtitia: nam fortis animus, & magnus in homine non perfecto, nec ſapiente feruētior plerunq; eſt: illæ uero uirtutes bonum uirum uidentur potius attingere. atq; hæc in moribus conſiderentur. De beneuolentia autem, quam quiſq; habeat erga nos, primum illud eſt in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur, ſed beneuolentiam non adoleſcentulorum more, ardore quodam amoris, ſed ſtabilitate potius, & conſtantia iudicemus. ſint erunt merita, ut non ineunda, ſed referenda ſit gratia, maior quædam cura adhibenda eſt: nullum enim officium referenda gratia magis neceſſariū eſt. quòd ſi

ea,quæ acceperis utenda,maiore mensura(si modo possis) iubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? an nõ imitari agros fertiles,qui multo plus afferunt,quàm acceperunt? etenim si in eos,quos speramus nobis profuturos,nõ dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus,qui iam profuerunt?nam cum duo genera liberalitatis sint,unum dandi beneficij, alterum reddendi: demus,necne,in nostra potestate est; non reddere uiro bono non licet, si modo id facere possit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi: nec dubium,quin maximo cuiq; plurimum debeatur.in quo tamen in primis,quo quisq; animo, studio,beneuolentia fecerit,ponderandum est: multi enim multa faciunt temeritate quadam, sine iudicio, uel modo,in omnes,uel repentino quodam, quasi uento, impetu animi incitati. quæ beneficia æque magna non sunt habenda,atque ea,quæ iudicio,considerate,constanterq; delata sunt. Sed in collocando beneficio,& in referenda gratia,si cætera paria sunt, hoc maxime officij est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari.quod contra fit à plerisque: à quo enim plurimum sperant,etiam si ille his non eget,tamen ei potis-
Societas vitæ
simum inseruiunt. Optime autem societas hominum, coniunctioq; seruabitur, si ut quisque erit coniunctissimus,ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ naturæ principia sint communitatis, & societatis humanæ,repetendum altius uidetur.est enim primum, quod cernitur in uniuersi generis humani societate.
Hq vinclũ
eius autem uinculum est ratio, & oratio, quæ docen-

do, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, coniungitq; naturali quadam societate. neque ulla re longius absumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus, iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus: sunt enim rationis, & orationis expertes. ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est. in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est seruanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cætera sic obseruentur, ut in Græcorum prouerbio est, amicorum omnia esse communia. omnia autem communia hominum uidentur ea, quæ sunt generis eiusdem, quod ab Ennio positum in una re, trāsferri per multas potest:

Vt homo, qui erranti comiter monstrat uiam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit,
Vt nihilo minus ipsi luceat, cum illi accenderit:

una enim ex re satis præcipitur, ut, quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuiq;, uel ignoto. ex quo sunt illa communia, non prohibere aquam profluentem; pati ab igne ignem capere; si quis uelit consilium, fidele deliberanti dare. quæ sunt iis utilia, qui accipiunt; danti non molesta. quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. sed quoniam copiæ paruæ singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo, uulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem:

Nihilo minus ut ipsi luceat : ut facultas sit , qua in nostros simus liberales . Gradus autem plures sunt societatis hominum : ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem gentis , nationis , linguæ ; qua maxime homines coniunguntur : interius etiam est , eiusdem esse ciuitatis : multa sunt enim ciuibus inter se communia, forum, fana, porticus, uiæ, leges, iura, iudicia, suffragia, cõsuetudines. præterea , & familiaritates , multæq; cum multis res, rationesq; contractæ . arctior uero colligatio est , societas propinquorum : ab illa enim immensa societate humani generis , in exiguum , angustumq; concluditur . nam cum sit hoc natura commune omnium animantium , ut habeant libidinem procreandi ; prima societas in ipso est coniugio , proxima in liberis , deinde una domus, communia omnia . id autem est principium urbis, & quasi seminarium Reip. sequuntur fratrum coniunctiones , post consobrinorum, sobrinorumq; : qui cum una domo iam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt . sequuntur connubia, & affinitates : ex quibus etiam plures propinqui . quæ propagatio , & soboles , origo est Rerump. sanguinis autem coniunctio , & beneuolentia deuincit caritate homines : magnum est enim eadem habere monimenta maiorum, eisdem uti sacris , sepulcra habere communia . sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, q̃ cum uiri boni, moribus similes, sunt familiaritate coniuncti : illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiam si in alio cernimus , tamen nos mouet , atque illi, in quo id inesse uidetur, amicos facit . & quanquam omnis uirtus

nos ad se allicit, faciq́;, ut diligamus, in quibus ipsa in esse uideatur; tamen iustitia, & liberalitas id maxime efficit. nihil autem est amabilius, nec copulatius, q̄ morum similitudo bonorum: in quibus enim eadem studia sunt, eædemq; uoluntates, in his fit, ut æque quisque altero delectetur, ac se ipso: efficiturq; id, quod Pythagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficijs ultro, citroq; datis, acceptisq;. quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma deuinciuntur societate. sed, cum omnia ratione, animoq; lustraueris, omnium societatum nulla est gratior, nulla carior, quàm ea, quæ cum Rep. est unicuique nostrum. chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria una complexa est. pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriā, & in ea funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt. sed si contentio quædam, & cōparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officij; principes sunt patria, & parentes, quorum beneficijs maxime obligati sumus; proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium; deinceps bene conuenientes propinqui, quibus cōmunis etiam plerunq; fortuna est. quamobrem necessaria uitæ præsidia debentur ijs maxime, quos ante dixi: uita autem, uictusq; communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis uigēt maxime; estq; ea iucundissima amicitia, quam simili-

tudo morum coniugauit. Sed in his omnibus officijs tri=
buendis,uidendum erit, quid cuique maxime neceſſe ſit,
& quid quiſque nobiſcum,uel ſine nobis aut poſſit con=
ſequi, aut non poſſit. ita non ijdem erunt neceſſitudi=
num gradus,qui & temporum. ſuntq; officia, quæ a=
lijs magis,quàm alijs,debeantur: ut,uicinum citius ad=
iuueris in frugibus percipiendis,quàm aut fratrem,aut
familiarem: at ſi lis in iudicio ſit,propinquum potius,et
amicum,quàm uicinum defenderis. hæc igitur,& talia
circunſpicienda ſunt in omni officio: & conſuetudo,exer
citatioq; capienda, ut boni ratiocinatores officiorum eſ=
ſe poſſimus, & addendo, deducendoq; uidere, quæ re=
liqui ſumma fiat, ex quo, quantum cuique debeatur,
intelligas. ſed,ut nec medici,nec imperatores, nec orato
res,quamuis artis præcepta perceperint, quicquam ma=
gna laude dignum ſine uſu, & exercitatione conſequi
poſſunt: ſic officij conſeruandi præcepta traduntur illa
quidem,ut faciamus ipſi; ſed rei magnitudo uſum quo=
que,exercitationemq; deſiderat. atque ab ijs rebus, quæ
ſunt in iure ſocietatis humanæ, quemadmodum duca=
tur honeſtum, ex quo ortum eſt officium, ſatis ferè di=
ximus. Intelligendum eſt autem,cum propoſita ſint ge=
nera quatuor, è quibus honeſtas, officiumq; manaret,
ſplendidiſſimum uideri, quod animo magno, elatoq;,
humanaſq; res deſpiciente factum ſit. itaque in probris
maxime in promptu eſt, ſi quid tale dici poteſt:

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illaque uirgo uiri: &, ſiquid huiuſmodi:
Salmaci da ſpolia ſine ſanguine,& ſudore.

contráq; in laudibus ; quæ magno animo, & fortiter, excellenterq; gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus . hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plataeis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle : hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesq; alij : maximeq; ipse populus R. animi magnitudine excellit. declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoque uidemus ornatu ferè militari . sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, & laboribus, si iustitia uacat, pugnatq; non pro salute communi, sed pro suis commodis, in uitio est : non enim modo id uirtutis non est, sed potius immanitatis omnem humanitatem repellentis . itaque probe definitur à Stoicis fortitudo, cum eam uirtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. quo circa nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidijs, & malitia laudem est adeptus: nihil enim honestum esse potest, quod iustitia uacat . præclarum igitur Platonis illud : non solum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda; uerum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis . itaque uiros fortes, & magnanimos, eosdemq; bonos, & simplices, ueritatis amicos, minimeq; fallaces esse uolumus : quæ sunt ex media laude iustitiæ . sed illud odiosum est, quòd in hac elatione, & magnitudine animi facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur : ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflãma

tum esse cupiditate uincendi; sic ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime uult princeps omnium esse, uel potius solus esse. difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, seruare æquitatem, quæ est iustitiæ maxime propria. ex quo fit, ut neque disceptatione uinci se, nec ullo publico, ac legitimo iure patiantur: existuntq; in Rep. plerunque largitores, & factiosi, ut opes quammaximas consequantur, & sint ui potius superiores, quàm iustitia pares. sed quo difficilius, hoc præclarius: nullum enim est tempus, quod iustitia uacare debeat. fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam: uera autem, & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat, principemq; se esse mauult, quàm uideri: etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis uiris non est habendus. facillime autem ad res iniustas impellitur, ut quisque est altissimo animo & gloriæ cupido. qui locus est sanè lubricus, quòd uix inuenitur, qui laboribus susceptis, periculisq; aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam: Omnino fortis animus, & magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit nihil hominem, nisi quod honestum, decorumq; sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere, nulliq; neq; homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. altera est res, ut, cum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem, & maxime utiles, sed ut uehementer

arduas, plenasq; laborum, & periculorum, tum causa uitæ, tum multarum rerum, quæ ad uitam pertinent. harum rerum duarum splendor omnis, & amplitudo est, addo etiam utilitatem in posteriore: causa autem, & ratio efficiens magnos uiros est in priore: in eo enim est illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id, quod honestum sit, bonum iudices, & ab omni animi perturbatione liber sis: nam & ea, quæ eximia plerisq;, & præclara uidentur, parua ducere, eaq; ratione stabili, firmáq; contemnere, fortis animi, magniq; dicendum est; & ea, quæ uidentur acerba, quæ multa, & uaria in hominum uita, fortunaq; uersantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnaq; constantiæ. non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui inuictum se à labore præstiterit, uinci à uoluptate. quamobrem & hæc uitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas: nihil enim est tam angusti animi, tamq; parui, quàm amare diuitias: nihil honestius, magnificentiusq;, quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre. cauenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi: eripit enim libertatem, pro qua magnanimis uiris omnis debet esse contentio. nec uero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda non nunquam. uacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & uoluptate animi, & iracun-

dia,ut tranquillitas animi adsit,& securitas,quæ afferat tum constantiam,tum etiam dignitatem. multi autem & sunt,& fuerunt,qui eam,quam dico,tranquillitatem expetentes à negocijs publicis se remouerunt,ad ociumq; perfugerunt. in his & nobilissimi philosophi, longeq; principes,& quidam homines seueri, & graues nec populi,nec principum mores ferre potuerunt: uixeruntq; non nulli in agris delectati re sua familiari. his idem propositum fuit,quod & regibus,ut ne qua re egerent, ne cui parerent,libertate uterentur, cuius proprium est sic uiuere, ut uelis. quare,cum hoc commune sit potentiæ cupidorum cum ijs,quos dixi,ociosis; alteri se adipisci id posse arbitrantur,si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo,& paruo. in quo quidem neutrorum omnino contemnēda est sententia: sed & facilior, & tutior, & minus alijs grauis, aut molesta uita est ociosorum, fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemq; aptior eorum, qui se ad Remp. & ad magnas res gerendas accommodauerunt. quapropter & his forsitan concedendum sit Remp.non capessentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt; & ijs, qui aut ualetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, à Rep.recesserunt,cum eius administrandæ potestatem alijs, laudemq; concederent. quibus autem talis nulla est causa, si despicere se dicant ea, quæ plerique admirentur, imperia, & magistratus, his non modo non laudi, uerum etiam uitio dandum puto. quorum iudicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile

factu est non probare: sed uidentur labores, & molestias tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam, timere, & infamiam: sunt enim, qui in rebus contrarijs parum sibi constent; uoluptatem seueriſſime contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia; atq; ea quidem non satis constanter. sed ijs, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda Resp. est: nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem Remp. nihil minus quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda est rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi, atque securitas: siquidem nec anxij futuri sunt, & cum grauitate, constantiáq; uicturi. quæ eo faciliora sunt philosophis, quo minus patent multa in eorum uita, quæ fortuna feriat; et quo minus multis rebus egent; & quia, si quid aduersi eueniat, tam grauiter cadere non possunt. quocirca non sine causa maiores motus animorum concitantur: maioraq; efficienda Remp. gerentibus, quàm quietis, quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & uacuitas ab angoribus. ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modo consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. in omnibus autem negotijs prius, quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens. sed cum pleriq; arbitren-

tur res bellicas maiores esse, quàm urbanas; minuenda est hæc opinio: multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatem: atq; in magnis animis, ingenijsq; id plerunq; contingit, eoq; magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. uere autem si uolumus iudicare, multæ res extiterunt urbanæ maiores, clarioresq;, quàm bellicæ. quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius; citeturq; Salamis clarissimæ testis uictoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primum constituit Areopagitas: non minus præclarũ hoc, quàm illud, iudicandum est: illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc maiorum instituta seruantur. & Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adiuuerit: at ille adiuuit Themistoclem: est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui à Solone erat constitutus. licet eadem de Pausania, Lysandroq; dicere. quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt: quin etiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cum uersaremur in Rep. Q. Catulus Cn. Pōpeio cedere uidebatur: parua enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. nec plus Africanus, singularis & uir, & imperator, in excidenda Numantia Reip. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica priuatus, cum Ti. Gracchum interemit. quanquam hæc

quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ratione: attingit enim & bellicam, quoniam ui, manúq; confecta eſt. ſed tamen id ipſum geſtum eſt conſilio urbano ſine exercitu. illud autem optimum eſt, in quo me inuadi ſolere ab inuidis, & improbis audio:

Cedant arma togæ: concedat laurea linguæ.

ut enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus non ne togæ arma ceſſere? neq; enim in Rep. periculum fuit grauius unq̃, nec maius ocium. ita conſilijs, diligentiáq; noſtra celeriter de manibus audaciſſimorum ciuium delapſa arma ipſa ceciderunt. quæ res igitur geſta eſt unquam in bello tanta? quis triumphus cõferendus? licet enim Marce fili apud te gloriari, ad quem & hæreditas huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. mihi quidem certe uir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius multis audientibus hoc tribuit, ut diceret fruſtra ſe tertium triumphum deportaturum fuiſſe, niſi meo in Rep. beneficio, ubi triumpharet, eſſet habiturus. ſunt ergo domeſticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, q̃ in his, operæ, ſtudijſq; ponendum eſt: omnino enim illud honeſtum, quod ex animo excelſo, magnificóq; quærimus, animi efficitur, non corporis uiribus. exercendum tamen eſt corpus, & ita afficiendum, ut obedire cõſilio, rationiq; poſſit in exequendis negotijs, & in labore tolerando. honeſtum autem id, quod exquirimus, totum eſt poſitum in animi cura, & cogitatione. in quo nõ minorem utilitatem afferunt, qui togati Reip. præſunt, quàm qui bella gerunt. itaq; eorum conſilio ſæpe aut non ſuſcepta, aut confecta bella ſunt,

non nunquam etiam illata, ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum: in quo etiam mortui ualuit auctoritas. quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: sed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione faciamus. bellum autē ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita uideatur. fortis uero animi, et constantis est nō perturbari in rebus asperis, nec tumultuātem de gradu deiici, ut dicitur; sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere. quanquam hoc animi, illud etiam ingenij magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquando ante constituere, quid accidere possit in utranq; partem; & quid agendum sit, cum quid euenerit; nec committere aliquid, ut aliquando dicendum sit, non putaram. hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilioq; fidentis. temere autem in acie uersari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarum simile est. sed, cum tempus est, necessitasq; postulat, decertandum manu est, & mors seruituti, turpitudiniq; anteponenda. De euertendis autem, diripiendisq; urbibus ualde illud considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat. idq; est uiri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conseruare, in omni fortuna recta, atque honesta retinere: ut enim sunt, (quemadmodum supra dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt; sic reperias multos, quibus periculosa, & callida consilia quietis cogitationibus splendidiora, et maiora uideantur. nunquam omnino periculi fuga committendum est, ut imbelles, timidiq; uideamur: sed

fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leuiter ægrotantes leuiter curant, grauioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. quare in tranquillo tempestatem aduersam optare, dementis est: subuenire autem tempestati quauis ratione, sapientis, eoq; magis, si plus adipiscare re explicata boni, quàm addubitata mali. periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt; partim Reip. itemq; alij de uita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in discrimen uocantur. promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimicareq; paratius de honore, & gloria, quàm de cæteris commodis. inuenti autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed uitam etiam profundere pro patria parati essent; idem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere uellent, ne Rep. quidem postulante: ut Callicratidas, qui, cum Lacedæmoniorum dux esset Peloponnesiaco bello, multaq; fecisset egregie, uertit ad extremum omnia, cum consilio nō paruit eorum, qui classem ab Arginnusis remouendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. quibus ille respondit; Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse; se fugere sine suo dedecore non posse. atque hæc quidem Lacedæmonis plaga mediocris fuit, illa pestifera, qua, cum Cleombrotus inuidiam timens, temere cum Epaminunda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq;, magisq; uiri nunc gloria claret.
quod genus peccandi uitandum est etiam in rebus urbanis: sunt enim, qui, quod sentiũt, etiam si optimum sit, tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino, qui Reip. præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem ciuium sic tueantur, ut, quicquid agunt, ad eam referant, obliti cõmodorum suorũ: alterum, ut totum corpus Reip. curent; ne, dum partem aliã tuentur, reliquas deserãt: ut enim tutela, sic procuratio Reip. ad utilitatem eorum, qui cõmissi sunt, nõ ad eorum, quibus cõmissi, gerenda est. qui autem parti ciuium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimã in ciuitatem inducunt, seditionem, atq; discordiã: ex quo euenit, ut alij populares, alij studiosi optimi cuiusq; uideãtur, pauci uniuersorum. hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ, in nostra Rep. nõ solum seditiones, sed pestifera etiam bella ciuilia. quæ grauis & fortis ciuis, in Rep. dignus principatu fugiet, atq; oderit, tradetq; se totũ Reip. neq; opes, aut potentiam consectabitur, totamq; eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. nec uero criminibus falsis in odium aut inuidiã quenq; uocabit: omninoq; ita iustitiæ, honestatiq; adhærescet, ut, dum eam cõseruet, quis grauiter offendat, mortem appetat potius, q; deserat illa, quæ dixi. miserrima est omnino ambitio, honorumq; contentio. de qua præclare apud eũdem est Platonem: similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius Remp. administret, ut, si nautæ certarent, quis eorũ potissimum

gubernaret. idemq; præcepit, ut eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tueri Remp. uelint: qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec uero audiendi, qui grauiter irascendum inimicis putant, idq; magnanimi, & fortis uiri esse censent. nihil enim laudabilius, nihil magno, & præclaro uiro dignius placabilitate, atq; clementia. In liberis uero populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur; ne, si irascamur aut intempestiue accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. et tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur Reip. causa seueritas: sine qua administrari ciuitas non potest. omnis autem & animaduersio, & castigatio contumelia uacare debet, neque ad eius, qui punit aliquem, aut uerbis castigat, sed ad Reip. utilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior pœna, quàm culpa sit; &, ne iisdem de causis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo: nunquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium, & parum: quæ placet peripateticis, & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent utiliter à natura datam. illa uero omnibus in rebus repudianda est: optandumq;, ut ij, qui præsunt Reip. legum similes sint: quæ ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur. Atque etiam in rebus prosperis, & ad uoluntatem nostram fluentibus

ſuperbiam magnopere, faſtidium, arrogantiamq; fugiamus: nam ut aduerſas res, ſic ſecundas immoderate ferre, leuitatis eſt: præclaraq; eſt æquabilitas in omni uita, & idem ſemper uultus, eademq; frons: ut de Socrate, item de Caio quoq; Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum Regem, rebus geſtis, & gloria ſuperatum à filio, facilitate uero, & humanitate uideo ſuperiorem fuiſſe: itaq; alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit: ut recte præcipere uideantur, qui monent, ut, quanto ſuperiores ſimus, tanto nos ſummiſſius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem ſuum ſolitum ait dicere; ut equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes domitoribus tradere ſoleant, ut his facilioribus poſſint uti, ſic homines ſecundis rebus effrenatos, ſibiq; præſidentes tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, uarietatemq; fortunæ. Atq; etiam in ſecundiſſimis rebus maxime eſt utendum conſilio amicorum: hiſq; etiam maior, quàm ante, tribuenda eſt auctoritas: ijſdemq; temporibus cauendum eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos ſinamus. in quo falli facile eſt: tales enim nos eſſe putamus, ut iure laudemur: ex quo naſcuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis uerſantur erroribus. ſed hæc quidem hactenus. Illud autem ſic eſt iudicádum, maximas geri res, & maximi animi ab ijs, qui Remp. regant, quòd eorum adminiſtratio latiſſime pateat, ad plurimosq; perti-

neat: esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in uita ociosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quædam, seseq; suarum rerum finibus continerent; aut interiecti inter philosophos, & eos, qui Remp. administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius usu suos, potiusq; & amicis impartientes, & Reip. si quando usus esset. quæ primum bene parata sit, nulloq; turpi quæstu, neque odioso: tum quamplurimis, modo dignis, se utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius, luxuriæq;, quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. hæc præscripta seruantem licet magnifice, grauiter, animose q; uiuere, atque etiam simpliciter, fideliter, uitæq; hominum amice. sequitur, ut de illa reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua uerecundia, & quasi quidam ornatus uitæ, temperantia & modestia, omnisq; sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. hoc loco continetur id, quod dici latine decorum potest: grace enim πρέπον dicitur. huius uis est ea, ut ab honesto non queat separari: nam & quod decet, honestum est; et, quod honestum est, decet. qualis autem differentia sit honesti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest: quicquid enim est, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas: itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet: nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas, considerate; omniq; in re, quid sit ueri, uidere, & tueri decet: con-

De temperantia.

traq; falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quàm delirare, & mẽte captum esse. & iusta omnia decora sunt; iniusta omnia contra, ut turpia, sic indecora. similis est ratio fortitudinis: quod enim uiriliter, animoq; magno fit, id dignum uiro, & decorum uidetur; quod contra, id ut turpe, sic indecorum. quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum; & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu: est enim quiddam, idq; intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis à uirtute potest, quàm re separari: ut enim uenustas, & pulchritudo corporis secerni nõ potest à ualetudine; sic hoc, de quo loquimur, decorũ, totum quidem illud est cũ uirtute confusum, sed mẽte, & cogitatione distinguitur. est autem eius descriptio duplex: nã & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate uersatur; & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. atq; illud superius sic ferè definiri solet: decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse uelint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadã liberali. hæc ita intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequũtur, de quo alio loco plura dici solent. sed tum seruare illud poetas dicimus, quod deceat, cũ id, quod quaq; persona dignũ est, et fit, et dicitur: ut, si aut Aeacus, aut Minos diceret, ODERINT, *dum metuant; aut,*

NATIS *ſepulcrum ipſe eſt parens ;*
indecorum uideretur, quòd eos fuiſſe iuſtos accepimus. at Atreo *dicente, plauſus excitantur: eſt enim digna perſona oratio. ſed poetæ, quid quenque deceat, ex perſona iudicabunt: nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura, magna cum excellentia, præſtantiáq; animantium reliquorum. quocirca poetæ in magna uarietate perſonarum, etiam uicioſis quid conueniat, & quid deceat, uidebunt: nobis autem cum à natura cõſtantiæ, moderationis, temperantiæ, uerecundiæ partes datæ ſint, cumq; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduerſus homines geramus ; efficitur, ut & illud, quod ad omnem honeſtatem pertinet, decorum, q̃ late fuſum ſit, appareat, & hoc, quod ſpectatur in uno quoq; genere uirtutis: ut enim pulchritudo corporis apta compoſitione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipſo, quòd inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt ; ſic hoc decorum, quod elucet in uita, mouet approbationem eorum, quibuſcum uiuitur, ordine, & conſtantia, moderatione dictorum omnium, atq; factorum. adhibenda eſt igitur quædam reuerentia aduerſus homines, & optimi cuiuſq;, & reliquorum: nam negligere, quid de ſe quiſq; ſentiat, non ſolum arrogantis eſt, ſed etiam omnino diſſoluti. eſt autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iuſtitiam, & uerecundiã. iuſtitiæ partes ſunt, non uiolare homines: uerecundiæ, non offendere: in quo maxime perſpicitur uis decori. his igitur expoſitis, quale ſit id quod decere dicimus, intellectũ puto. Officiũ autẽ, quod ab eo ducitur, hanc primũ habet uiã, quæ*

deducit ad conuenientiam, conseruationemq; naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus; sequemurq; & id, quod acutum, & perspicax natura est; & id, quod ad hominum societatem accõmodatum; & id, quod uehemens, atque forte. sed maxima uis decori in hac inest parte, de qua disputamus: neq; enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accõmodati sunt. Duplex est enim uis animorum, atq; naturæ. una pars in appetitu posita est; quæ est ὁρμὴ græce; quæ hominem huc, & illuc rapit: altera in ratione; quæ docet, & explanat, quid faciendum, fugiendumq; sit. ita fit, ut ratio præsit, appetitus uero obtemperet. omni autem actio uacare debet temeritate, & negligentia; nec uero agere quicquam, cuius nõ possit causam probabilem reddere: hæc est enim ferè descriptio officij. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamq; neq; præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignauiá deserant; sintq; tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. ex quo elucebit omnis constantia, omnisq; moderatio. nam qui appetitus longius euagãtur, & tanquá exultantes siue cupiendo, siue fugiendo non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modum transeunt: relinquũt enim, & abijciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ. à quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut uoluptate nimia gestiunt: quorum omnium uultus, uoces, motus, statusq; mutantur. ex qui-

bus illud intelligitur (ut ad officij formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos, ſedandosq;, excitandamq; eſſe animaduerſionem, & diligẽtiam, ut ne quid temere, ac fortuitu, inconſiderate, negligenterq; agamus: neque enim ita generati à natura ſumus, ut ad ludum, & iocum facti eſſe uideamur, ſed ad ſeueritatem potius, et ad quædam ſtudia grauiora, atq; maiora: ludo autem, & ioco uti illis quidem licet, ſed, ſicut ſomno & quietibus cæteris, tum, cum grauibus, ſeriiſq; rebus ſatisfecerimus. ipſumq; genus iocandi non profuſum, nec immodeſtum, ſed ingenuum, & facetum eſſe debet: ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, ſed eam, quæ ab honeſtatis actionibus non ſit aliena; ſic in ipſo ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat. duplex omnino eſt iocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitioſum, obſcœnum: alterum elegans, urbanum, ingenioſum, facetum. quo genere non modo Plautus noſter, & Atticorum antiqua comœdia, ſed etiam philoſophorum Socraticorum libri referti ſunt: multaq; multorum facete dicta; ut ea, quæ à ſene Catone ſunt collecta, quæ uocantur ἀποφθέγματα. facilis igitur eſt diſtinctio ingenui, et illiberalis ioci. alter eſt, ſi tempore fit, ac remiſſo animo, libero dignus: alter ne homine quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur uerborum obſcœnitas. ludendi etiam eſt quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatiq; uoluptate in aliquam turpitudinem delabamur. ſuppeditant autem et campus noſter, & ſtudia uenandi honeſta exẽpla ludendi. ſed pertinet ad omnẽ officij quæſtionem ſemper in promptu habere, quantum

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

natura hominis pecudibus, reliquisq; beſtijs antecedat: illæ enim nihil ſentiunt, niſi uoluptatem, ad eamq; feruntur omni impetu: hominis autem mens diſcendo alitur, & cogitando ſemper aliquid aut inquirit, aut agit, uidendiq;, & audiendi delectatione ducitur. quin etiam, ſi quis eſt paulo ad uoluptates propenſior, modo ne ſit ex pecudum genere (ſunt enim quidam homines non re, ſed nomine) ſed ſi quis eſt paulo erectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat, & diſſimulat appetitum uoluptatis, propter uerecundiam. ex quo intelligitur corporis uoluptatem non ſatis eſſe dignam hominis præſtantia, eamq; contemni, & reijci oportere: ſin ſit quiſpiam, qui aliquid tribuat uoluptati, diligenter ei tenendum eſſe modum eius fruendæ. itaque uictus, cultusq; corporis ad ualetudinem referantur, & ad uires, non ad uoluptatem. atque etiam, ſi conſiderare uolumus, quæ ſit in natura excellentia, & dignitas, intelligemus, quàm ſit turpe diffluere luxuria, & delicate, ac molliter uiuere; quamq; honeſtum, parce, continenter, ſeuere, ſobrieq;. intelligendum eſt etiam, duabus quaſi nos à natura indutos eſſe perſonis: quarum una eſt communis, ex eo, quòd omnes participes ſumus rationis, præſtantiæq; eius, qua antecellimus beſtijs, à qua omne honeſtum, decorumq; trahitur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autem, quæ proprie ſingulis eſt tributa: ut enim in corporibus magnæ diſſimilitudines ſunt (alios enim uidemus uelocitate ad curſum, alios uiribus ad luctandum ualere; itemq; in formis, alijs dignitatem ineſſe, alijs uenuſtatem) ſic & in animis exiſtunt etiam maiores ua-

rietates. erat in L. Crasso, & L. Philippo multus lepos, maior etiam, magisq; de industria in C. Cæsare L. filio. at ijsdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druso adolescente singularis seueritas, in C. Lælio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, uita tristior. de Græcis autem dulcem & facetum, festiuiq; sermonis, atque in omni ratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus; contra Pythagoram, & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. callidum Annibalem ex Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus, facile cælare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. in quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & Pheræum Iasonem cæteris anteponunt. in primisq; uersutum, & callidum factum Solonis: qui, quo & tutior uita eius esset, & plus aliquanto Reip. prodesset, furere se simulauit. sunt his alij multum dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici: itemq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deseruiant, dum, quod uelint, consequantur: ut Syllam, & M. Crassum uidebamus. quo in genere uersutissimum, & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus; contraq; Callicratidam, qui præfectus classis, proximus post Lysandrum fuit. itemq; in sermonibus, alium quidem uidemus, quamuis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse uideatur. quod in Catulo & in patre, & in filio, idemq; & in Q. Mutio Mācino uidimus. audiui & ex maioribus natu hoc idem fuisse in P. Sci-

pione Naſica; contráq; patrem eius, illum, qui Tiberij Gracchi conatus perditos uindicauit, nullam comitatem habuiſſe ſermonis; nec non Xenocratem quidem ſeueriſſimum philoſophorum, ob eamq; rem ipſam magnum, clarumq; fuiſſe. innumerabiles aliæ diſſimilitudines ſunt naturæ, morumq;, minime tamen uituperandorum. admodum autem tuenda ſunt ſua cuiq; non uitioſa, ſed tamẽ propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur: ſic enim eſt faciendum, ut contra naturam uniuerſam nihil contendamus; ea tamen conſeruata, propriam naturam ſequamur; ut, etiam ſi ſint alia grauiora, atq; meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur: neq; enim naturæ attinet repugnare, nec quicquam ſequi, quod aſſequi nequeas. ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud: ideo quia nihil decet inuita (ut aiunt) Minerua, ideſt aduerſante, & repugnante natura. omnino, ſi quicquam eſt decorum, nihil eſt profecto magis, q̃ æquabilitas uniuerſæ uitæ, tum ſingularum actionum: quã conſeruare non poſſis, ſi aliorũ naturam imiteris, omittas tuam: ut enim ſermone eo debemus uti, qui notus eſt nobis, ne, ut quidam, græca uerba inculcantes, iure optimo rideamur; ſic in actiones, omnemq; uitã nullam diſcrepantiam conferre debemus. atq; hæc differentia naturarum tantam habet uim, ut non nunquam mortem ſibi ipſi alius conſciſcere debeat, alius in eadem cauſa non debeat: non enim alia in cauſa M. Cato fuit, alia cæteri, qui ſe in Africa Cæſari tradiderunt: atqui cæteris forſitan uitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent, propterea quòd eorum uita lenior, & mores fuerãt facilio-

res:

res: Catoni autem, cum incredibilem tribuisset natura grauitatem, eamq; ipse perpetua constantia roborasset, semperq; in proposito, susceptoq; consilio permansisset, moriendum potius, quàm tyranni uultus aspiciendus, fuit. quàm multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ sunt) inseruiret, & in omni sermone omnibus affabilem se esse uellet? domi uero & contumelias seruorum, ancillarumq; pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perueniret. at Aiax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quàm illa perpeti ab alio maluisset. quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui; eaq; moderari, nec uelle experiri, quàm se aliena deceant: id enim quenque decet, quod est cuiusque suum maxime. suum igitur quisque noscat ingenium, acremq; se & uitiorum, & bonorum suorum iudicem præbeat; ne scenici plus, quàm nos, uideantur habere prudentiæ: illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt: qui enim uoce freti sunt, Epigonos, Medeamq;; qui gestu, Menalippam, Clytemnæstram: semper Rupilius, quem ego memini, Antiopam, non sæpe Aesopus Aiacem. ergo histrio hoc uidebit in scena, quod non uidebit sapiens in uita? ad quas igitur res aptissimi erimus, in his potissimum elaborabimus. sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenij non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decore, at quamminimum indecore facere possimus: nec tam est eitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm

ut uitia fugiamus. Ac duabus his personis, quas supra dixi, tertia adiungitur; quam casus aliquis, uel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis iudicio nostro accommodabimus: nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq;, quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur; ipsi autem quam personam gerere uelimus, à nostra uoluntate proficiscitur: itaque se alij ad philosophiam, alij ad ius ciuile, alij ad eloquentiam applicant, ipsarumq; uirtutum in alia alius mauult excellere: quorum uero patres, aut maiores in aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere; ut Q. Mutius P. filius in iure ciuili, Pauli filius Africanus in re militari. quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam; ut hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuisset, quàm pater, ad eam laudem, doctrinæ, & ingenij gloriam adiecit. fit autem interdum, ut non nulli omissa imitatione maiorum, suum quoddam institutum consequantur: maximeq; in eo plerunque elaborant ij, qui magna sibi proponunt, obscuris orti parentibus. hæc igitur omnia, cum quærimus, quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus. In primis autem constituendum est, quos nos, & quales esse uelimus, et in quo genere uitæ. quæ deliberatio est omnium difficillima: ineunte enim adolescentia, cum inest maxima imbecillitas consilij, tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maxime adamauit: itaque ante im-

plicatur aliquo certo genere, cursúq; uiuendi, quàm potuit, quod optimum esset, iudicare. nam quod Herculem Prodicus dicit (ut est apud Xenophontem) cum primum pubescceret, quod tempus à natura ad deligẽdum, quam quisque uiam uiuendi sit ingressurus, datum est, exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum, multumq; dubitasse, cum duas cerneret uias, unam uoluptatis, alteram uirtutis, utram ingredi melius esset: hoc Herculi Iouis satu edito potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur, quos cuique uisum est, atq; ad eorum studia, institutaq; impellimur. plerunq; autem parentum præceptis imbuti ad eorum consuetudinem, moremq; deducimur. alij multitudinis iudicio feruntur; quæq; maiori parti pulcherrima uidentur, ea maxime exoptant. non nulli tamen siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplina, rectam uitæ secuti sunt uiam. illud autem maxime rarum genus eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum uitæ cursum sequi uellent, in qua deliberatione ad suam cuiusque naturam consilium est omne reuocandum: nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisq; natus est, ut supra dictum est, quid deceat, exquirimus; tum in tota uita constituenda multo est eius rei cura maior adhibenda, ut cõstare in uitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. ad hanc autem rationem quoniam maximã uim natura habet, fortuna proximam, utriusq; omnino ra-

tio habenda est in deligendo genere uitæ, sed naturæ magis: multo enim & firmior est, & constantior: ut fortuna non nunquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare uideatur. qui igitur ad naturæ suæ non uitiosæ genus, consiliũ uitæ omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maxime decet. nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere uitæ. quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum, institutorumq; mutatio est. eam igitur mutationem, si tempora adiuuabunt, facilius, cõmodiusq; faciemus: sin minus, sensim erit, pedetentimq; facienda: ut amicitias, quæ minus delectent, et minus probentur, magis decere censent sapientes sensim dissuere, quàm repente præcidere. commutato autem genere uitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio feciisse uideamur. Sed quoniam paulo ante dictum est, imitandos esse maiores: primum illud exceptum sit, ne uitia sint imitanda: deinde, si natura nõ ferret, ut quædam imitari possint; ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptauit, propter infirmitatem ualetudinis nõ tam potuit patris similis esse, quàm ille fuerat sui: si igitur non poterit siue causas defensitare, siue populum concionibus tenere, siue bella gerere; illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omniq; patrimonio præstantior, gloria uirtutis, rerumq; gestarum: cui dedecori esse, nefas, & uitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus

tribuuntur, aliaq; sunt iuuenum, alia seniorum: aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis, maiores natu uereri, ex hisq; eligere optimos, & probatissimos, quorum consilio, atque auctoritate nitatur: ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda, & regenda prudentia est. maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendaq; in labore, patientiaq; & animi, & corporis, ut eorum & in bellicis, & ciuilibus officijs uigeat industria. atque etiam cum relaxare animos, & dare se iucunditati uolent, caueant intemperantiam, meminerint uerecundiæ: quod erit facilius, si eiusmodi quoque rebus maiores natu interesse uelint. Senibus autem labores corporis sunt minuendi, xercitationes animi etiam augendæ uidentur: danda uero opera, ut amicos, & iuuentutem, & maxime Remp. consilio, & prudentia quamplurimum adiuuent. nihil autem magis cauendum est senectuti, quàm ne languori, desidiæq; se dedat. luxuria uero cum omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. sin autem & libidinum intemperantia accesserit, duplex malum est, quòd et ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de priuatorum; de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, debereq; eius dignitatem, & decus sustinere, seruare leges, iura describere, ea fidei suæ cõmissa meminisse. Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure uiuere, neq; summissum, & abiectum, neq; se efferen-

tem ; tum in Rep. ea uelle, quæ tranquilla, & honesta sint : talem enim & sentire, & bonum ciuem dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena esse Rep. curiosum. ita ferè officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioq; capiendo seruare constantiam. Sed quoniã decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis deniq; motu, et statu cernitur, idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto (difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi) in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab ijs, cum quibus, & apud quos uiuamus : his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, corporis nostri magnam natura ipsa uidetur habuisse rationem : quæ formam nostram, reliquamq; figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu ; quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ aspectum essent deformem habituræ, atq; turpem, eas contexit, atq; abdidit. hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum uerecundia : quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouẽt ab oculis ; ipsiq; necessitati, dant operam, ut quamocculti ssime pareant ; quarumq; partium corporis usus sunt necessarij, eas neq; partes, neq; earum usus suis nominibus appellant ; quodq; facere nõn túrpe est, modo occulte, id dicere obscœnũ est : itaq; nec actio rerum illarum aperta, petulantia uacat, nec

oratio obſcœnitate. nec uero audiendi ſunt Cynici, aut ſi qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quòd ea, quæ turpia re non ſunt, uerbis flagitioſa dicamus; illa autem, quæ turpia ſint, nominibus appellemus ſuis. latrocinari, fraudare, adulterari re turpe eſt, ſed dicitur non obſcœne: liberis dare operam, re honeſtum eſt, nomine obſcœnum: pluraq; in eam ſententiam ab eiſdem contra uerecundiam diſputantur. nos autem naturam ſequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipſa oculorum, auriumq; comprobatione, fugiamus. ſtatus, inceſſus, ſeſſio, accubatio, uultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. quibus in rebus duo ſunt maxime fugienda, ne quid effœminatum, aut molle; aut ne quid durum, aut ruſticum ſit. nec uero hiſtrionibus, oratoribusq; concedendum eſt, ut iis hæc apta ſint, nobis diſſoluta. ſcenicorum quidem mos tantam habet à uetere diſciplina uerecundiam, ut in ſcena ſine ſubligaculo prodeat nemo: uerentur enim, ne, ſi quo caſu euenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aſpiciantur non decore. noſtro quidem more cum parentibus puberes filij, cum ſoceris quidem generi non lauantur. retinenda eſt igitur huius generis uerecundia, præſertim natura ipſa magiſtra, & duce. Cum autem pulchritudinis duo genera ſint, quorum in altero uenuſtas ſit, in altero dignitas: uenuſtatem muliebrem ducere debemus, dignitatem uirilem. Ergo & à forma remoueatur omnis uiro non dignus ornatus, & huic ſimile uitium in geſtu, motuq; caueatur: nam & palæſtrici motus ſæpe ſunt odioſiores, et hiſtrionum non nulli

geſtus ineptijs non uacant, & in utroque genere, quæ ſunt recta, & ſimplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda eſt, color exercitationibus corporis. adhibenda eſt præterea munditia non odioſa, neque exquiſita nimis, tantum quæ fugiat agreſtem, & inhumanam negligentiam. eadem ratio eſt habenda ueſtitus: in quo, ſicut in plerisq; rebus, mediocritas optima eſt. cauendum eſt autem, ne aut tarditatibus utamur in greſſu mollioribus, ut ſimiles pomparum ferculis eſſe uideamur: aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus mouentur, uultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna ſignificatio fit, non adeſſe conſtantiam. ſed multo etiam magis elaborandũ eſt, ne animi motus à natura recedãt: quod aſſequemur, ſi cauebimus, ne in perturbationes, atq; exanimationes incidamus, & ſi attentos animos ad decori conſeruationem tenebimus. motus autem animorum duplices ſunt: alteri cogitationis, alteri appetitus. cogitatio in uero exquirendo maxime uerſatur: appetitus impellit ad agendum. curandum eſt igitur, ut cogitatione ad res quamoptimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus. Et quoniam magna uis orationis eſt, eademq; duplex, altera contentionis, altera ſermonis: contentio diſceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, ſenatus; ſermo in circulis, diſputationibus, congreſſionibus familiarium uerſetur, perſequatur etiam conuiuia. contentionis præcepta rhetorum ſunt, nulla ſermonis. quanquam haud ſcio, an poſſint hæc quoque eſſe. ſed diſcentium ſtudijs inueniuntur magiſtri. huic

autem qui ſtudeant, ſunt nulli. rhetorum turba referta omnia. quanquam quæ uerborum ſententiarumq; præcepta ſunt, eadem ad ſermonem pertinebunt. ſed cum vox. orationis indicem uocem habeamus, in uoce autem duo ſequamur, ut clara ſit, ut ſuauis: utrunq; omnino à natura petendum eſt; uerum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio preſſe loquentium, et leniter. quid fuit in Catulis, ut eos exquiſito iudicio putares uti literarum? quanquam erant literati: ſed & alij: hi autem optime uti lingua latina putabantur. ſonus erat dulcis: literæ neque expreſſæ, neque oppreſſæ; ne aut obſcurum eſſet, aut nimis putidum. ſine contentione uox nec languens, nec canora. uberior oratio L. Craſſi, nec minus facета: ſed bene loquendi de Catulis opinio non minor. ſale uero conditus, & facetijs Cæſar, Catuli patris frater, uicit omnes; ut in ipſo illo forenſi genere dicendi contentiones aliorum, ſermone uinceret. in omnibus igitur his elaborandum eſt, ſi in omnibus, quod deceat, exquirimus: ſit igitur hic ſermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis, minimeq; pertinax: inſit in eo lepos: nec uero, tanquam in poſſeſſionem ſuam uenerit, excludat alios; ſed cum reliquis in rebus, tum in ſermone communi, uiciſſitudine non nunquam utendum putet. ac uideat in primis, quibus de rebus loquatur; ſi ſerijs, ſe ueritatem adhibeat; ſi iocoſis, leporem. in primis prouideat, ne ſermo uitium aliquod indicet ineſſe moribus. quod maxime tum ſolet euenire, cum ſtudioſe de abſentibus detrahendi cauſa aut per ridiculum, aut ſeuere maledicè, contumelioſeq; dicitur. habentur autem

plerunque ſermones aut de domeſticis negocijs, aut de Rep. aut de artium ſtudijs, & doctrina. danda igitur opera eſt, ut, etiam ſi aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio: ſed utcunque aderunt res: neq; enim iiſdem de rebus, nec in omni tempore, nec ſimiliter delectamur. animaduertendum eſt etiam, quatenus ſermo delectationem habeat, &, ut incipiendi ratio fuerit, ita ſit definendi modus. ſed quoniam in omni uita rectiſſime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, ideſt motus animi nimios, rationi non obtemperantes: ſic eiuſmodi motibus ſermo debet uacare; ne aut ira exiſtat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. maximéq; curandum eſt, ut eos, quibuſcum ſermonem conferimus, & uereri, & diligere uideamur. Obiurgationes etiam non nunquam incidunt neceſſariæ: in quibus utendum eſt fortaſſe & uocis contentione maiore, & uerborum grauitate acriore. id agendum etiã, ut ea facere non uideamur irati, ſed, ut ad urendum, & ſecandum medici, ſic nos ad hoc genus caſtigandi raro, inuitiq; ueniamus, nec unquam, niſi neceſſario, ſi nulla reperietur alia medicina: ſed tamen ira procul abſit, cum qua nihil recte fieri, nihil conſiderate poteſt. magna autem ex parte clementi caſtigatione licet uti, grauitate tamen adiuncta, ut ſeueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. atque etiam illud ipſum, quod acerbitatis habet obiurgatio, ſignificandum eſt, ipſius cauſa, qui obiurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimiciſſimis fiunt, etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen gra

uitatem retinere, iracundiam repellere: quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea neque constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. deforme etiam est de se ipso prædicare, falsa præsertim, et cum irrisione audientium imitari militem gloriosum. et quoniam omnia persequimur, uolumus quidem certe; dicendum est etiã, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse. cuius finis est usus: ad quem accõmodanda est ædificandi descriptio: & tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia Consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum uulgo uiseretur suffragata domino, nouo homini, ad Consulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. itaque ille in suam domum Consulatum primus intulit: hic summi, & clarissimi uiri filius in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam, & calamitatem: ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda; nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. et ut in cæteris habenda ratio non sua solum, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo; & maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari: odiosum est enim, cum à prætereuntibus dicitur;

O domus antiqua, heu quàm dispari dominaris domino:

quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cauendum est etiam, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu, & magnificentia prodeas. quo in genere multum mali etiam in exemplo est: studiose enim plerique, præsertim in hac parte, facta principum imitantur: ut L. Luculli summi uiri uirtutem quis? quàm multi uillarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatem reuocandus: eademq; mediocritas ad communem usum, cultumq; uitæ referenda est. sed hæc hactenus. In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad officia conseruanda accommodatius: deinde, ut animaduertatur, quanta illa res sit, quam efficere uelimus; neu minor, né ue maior cura, & opera suscipiatur, quàm causa postulet: tertium est, ut caueamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem, & dignitatem, moderata sint. modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi. Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est. hæc autem scientia continet eam, quam Græci εὐταξίαν nominãt, non hanc, quam interpretamur modestiam: quo in uerbo modus inest. sed illa est εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conseruatio. itaq;, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. itaq; uidetur eadem uis ordinis, & collocationis fore:

nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. locum autem actionis opportunitatem temporis esse dicunt. tempus autem actionis opportunum græce εὐκαιρία, latine appellatur occasio. sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur ita, ut dixi, scientia sit opportunitati idoneorum ad agendum temporum. sed potest eadem esse prudentiæ diffinitio: de qua principio diximus. hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & alijs similibus uirtutibus quærimus. itaq; quæ erant prudentiæ propria, suo loco dicta sunt: quæ autem harum uirtutum, de quibus iam dudum loquimur, quæ pertinent ad uerecũdiam, & ad eorũ approbationem, quibuscum uiuimus, nunc dicenda sunt. Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione constanti, sic in uita omnia sint apta, & inter se conuenientia: turpe est enim, ualdéq; uitiosum, in re seuera cõuiuio dignum, aut delicatũ aliquem inferre sermonem. bene Pericles, cum haberet collegam in Prætura Sophoclem, hiq; de communi officio conuenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetq; Sophocles, ὁ puerum pulchrum Pericle: at enim, Pericles, Prætorem Sophocle decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. atqs hoc idem Sophocles si in athletarum approbatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. tanta uis est & loci, & temporis. ut si quis, cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus uideatur

εὐκαιρία.

inſcitia temporis. ſed ea, quæ multum ab humanitate diſ
crepant, ut ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia ma=
gna peruerſitas, facile apparent, nec magnopere ad=
monitionem, & præcepta deſiderant: quæ autem parua
uidentur eſſe delicta, neque à multis intelligi poſſunt,
ab his eſt diligentius declinandum. ut in fidibus, aut in
tibijs, quamuis paulum diſcrepent, tamen id à ſciente ani
maduerti ſolet: ſic uiuendum eſt in uita, ne forte quid
diſcrepet; uel multo etiam magis, quo maior, & melior
actionum, quàm ſonorum concentus eſt: itaq;, ut in fidi=
bus muſicorum aures uel minima ſentiunt, ſic nos, ſi
acres, ac diligentes iudices eſſe uolumus, animaduerſo=
reſq; uitiorum, magna intelligemus ſæpe ex paruis. ex
oculorum obtutu, ſuperciliorum aut remiſſione, aut
contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locu=
tione, ex reticentia, ex contentione uocis, ex ſummiſſio=
ne, ex cæteris ſimilibus facile iudicabimus, quid apte eo=
rum fiat, quid ab officio, naturáq; diſcrepet. quo in ge=
nere non eſt incommodum, quale quodq; eorum ſit, ex
alijs iudicare, ut, ſi quid dedeceat in illis, uitemus &
ipſi: fit enim neſcio quo modo, ut magis in alijs cerna=
mus, quàm in nobiſmet ipſis, ſi quid delinquitur. itaq;
facillime corriguntur illi in diſcendo, quorum uitia imi
tantur emendandi cauſa magiſtri. nec uero alienum eſt
ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere
doctos homines, uel etiam uſu peritos, &, quid his de uno
quoque genere officij placeat, exquirere: maior enim
pars eò ferè deferri ſolet, quò à natura ipſa deducitur.
in quibus uidendum eſt non modo, quid quiſq; loquatur;

ſed etiam, quid quiſq; ſentiat ; atque etiam, de qua cauſa quiſque ſentiat . ut enim pictores, & ij, qui ſigna fabricant, & ueri etiam poetæ ſuum quiſq; opus à uulgo conſiderari uult, ut, ſi quid reprehenſum ſit à pluribus , id corrigatur, hiſq; & ſecum, & cum alijs, quid in eo peccatum ſit , exquirunt : ſic aliorum iudicio permulta nobis & facienda, & non facienda; & mutanda, & corrigẽda ſunt . quæ uero more aguntur, & inſtitutis ciuilibus, de his nihil eſt præcipiendum : illa enim ipſa præcepta ſunt : nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morẽ , conſuetudinemq; ciuilem fecerint , locuti'ue ſint , idem ſibi arbitretur licere . magnis illi , & diuinis bonis hanc licentiam aſſequebantur . Cynicorum uero ratio tota eſt eijcienda : eſt enim inimica uerecundiæ , ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum . eos autem , quorum uita perſpecta in rebus honeſtis , atque magnis eſt , de Rep. ſentientes , ac bene meritos , aut merentes , aliquo honore , aut imperio affectos obſeruare, & colere debemus ; tribuere etiam multum ſenectuti ; cedere ijs, qui magiſtratum habebunt ; habere delectũ ciuis, & peregrini ; in ipſo quoque peregrino , priuatim ne , an publice uenerit . ad ſummam (ne agam de ſingulis) communem totius generis hominum conciliationem , & conſociationem colere, tueri, ſeruare debemus . iam de artificijs, et quæſtibus, qui liberales habẽdi, qui ſordidi ſint, hæc ferè accepimus . primum improbantur ij quæſtus, qui in odia hominum incurrunt; ut portitorum, & fœneratorum. illiberales autem, & ſordidi quæſtus mercenariorum omnium, quorũ

De artificijs et quæſtib.

operæ, non quorum artes emuntur: est enim in illis
παλίσκαπτ' ipsa merces auctoramentum seruitutis. sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim uendant: nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur: nec uero quicquam est turpius uanitate. opificesq; omnes in sordida arte uersantur. nec uero quicquam ingenuum potest habere officina. minimeq; artes probandæ, quæ ministræ sunt uoluptatum;
Cetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius. adde his, si placet, unguentarios, saltatores, totumq; ludum talarium. quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, architectura, ut doctrina rerum
Mercatura. honestarum; hæ sunt ijs, quorum ordini conueniunt, honestæ. mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: sin magna, et copiosa, multa undiq; apportans, multisq; sine uanitate impartiens, non est admodum uituperanda: atq; etiam, si satiata quæstu, uel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex ipso portu se in agros, possessionesq; contulerit, uidetur iure optimo posse laudari. omnium autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur, nihil est agricultura melius, nil uberius, nil dulcius, nil libero homine dignius. de qua quoniam in Catone Maiore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt. Sed ab ijs partibus, quæ sunt honestatis, quem admodum officia ducerentur, satis expositum uidetur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: qui locus à Panætio est prætermissus.

missus. nam cum omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis; hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est. placet igitur aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur: idq; hoc argumento confirmari potest, quòd, si contigerit ea uita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copijs ditetur; quamuis ea, quæ cognitione digna sunt, summo ocio secum ipse consideret, & contempletur, tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem uidere non possit, excedat è uita. princepsq; omnium uirtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci uocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarumq; scientia: illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est diuinarũ, atq; humanarum scientia: in qua continetur deorum, et hominum cõmunitas, & societas ipsorum inter ipsos. ea si maxima est, ut certe; necesse est, quod à cõmunitate ducatur officium, id esse maximum: etenim cognitio, contemplatioq; naturæ manca quodam modo, atq; inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea uero actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani: ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & indicat: quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendaq; rerum natura, ut, si ei tractanti, contemplantiq; res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum, discrimenq; patriæ, cui sub-

σοφία
φρόνησις

uenire, opitulariq; possit, non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur; atq; hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit? quibus rebus intelligitur, studijs, officijsq; scientiæ præponenda esse officia iustitiæ: quæ pertinent ad hominum utilitatem: qua nihil homini debet esse antiquius. atque illi, quorum studia, uitaq; omnis in rerum cognitione uersata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & cõmodis non recesserunt: nam & erudierunt multos, quo meliores ciues, utilioresq; in rebus suis publicis essent; ut Thebanum Epaminundam Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multiq; multos: nosq; ipsi, quicquid ad Remp. attulimus, (si modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrina instructi ad eam & ornati accessimus. neque solum uiui, atque præsentes studiosos discendi erudiunt, atque docent, sed hoc idem etiam post mortem monimentis literarum assequuntur: nec enim locus ullus prætermissus est ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam Reip. pertineret, ut otium suum ad nostrum negotium contulisse uideantur. ita illi ipsi doctrinæ studijs, & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam sapientiam, prudentiam, intelligentiamq; potissimum conferunt. ob eam etiam causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quàm uel acutissime sine eloquentia cogitare; quòd cogitatio in se ipsa uertitur, eloquentia uero complectitur eos, quibuscum communitate iuncti sumus: atque, ut apum examina non fingendorum fauorum causa con-

gregantur, ſed, cum congregabilia natura ſint, fingunt fauos: ſic homines, ac multo etiam magis natura congregati, adhibent agendi, cogitandiq; ſolertiam. itaq; niſi ea uirtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, ideſt ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem, ſoliuaga cognitio, & ieiuna uideatur: itemq; magnitudo animi, remota communitate, coniunctioneq; humana, feritas ſit quædam, & immanitas. ita fit, ut uincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum, atque communitas. nec uerum eſt, quod dicitur à quibuſdam, propter neceſſitatem uitæ, quòd ea, quæ natura deſideraret, conſequi ſine alijs, atque efficere non poſſemus, iccirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem, & ſocietatem; quòd, ſi omnia nobis, quæ ad uictum, cultumq; pertinent, quaſi uirgula diuina (ut aiunt) ſuppeditarentur, tum optimo quiſq; ingenio, negotijs omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione, & ſcientia collocaret. non eſt ita: nam & ſolitudinem fugeret, & ſocium ſtudij quæreret; tum docere, tum diſcere uellet, tum audire, tum dicere. ergo omne officium, quod ad cõiunctionem hominum, & ad ſocietatem tuendam ualet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione, & ſcientia continetur. illud forſitan quærendum ſit, num hæc cõmunitas, quæ maxime eſt apta naturæ, ſit etiam moderationi, modeſtiæq; ſemper anteponenda. nõ placet: ſunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitioſa, ut ea ne conſeruandæ quidẽ patriæ cauſa ſapiens facturus ſit. ea Poſidonius collegit permulta, ſed ita tetra quædã, ita obſcœna, ut dictu quoque uideantur turpia. hæc igitur non

ſuſcipiet quiſquam Reip. cauſa, nec Reſp. quidem pro ſe ſuſcipi uolet. ſed hæc commodius ſe res habet, quòd non poteſt accidere tempus, ut interſit Reip. quicquam illorum facere ſapientem. quare hoc quidem effectum ſit in officijs deligẽdis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate: etenim cognitionem, prudentiamq; ſequetur conſiderata actio: ita fit, ut, conſiderate agere, pluris ſit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus: patefactus eſt enim locus ipſe, ut non ſit difficile in exquirendo officio, quod cuiq; ſit præponendum, uidere. in ipſa autem cõmunitate ſunt gradus officiorum, ex quibus, quod cuique præſtet, intelligi poſſit; ut prima dijs immortalibus, ſecunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. quibus ex rebus breuiter diſputatis intelligi poteſt, non ſolum id homines ſolere dubitare, honeſtum ne, an turpe ſit; ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius. hic locus à Panætio eſt (ut ſupra dixi) prætermiſſus. ſed ad reliqua pergamus.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER II.

Vemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere uirtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinẽt ad uitæ cultum, et ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum, ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerint: tamen interdum uereor, ne quibusdam bonis uiris philosophiæ nomen sit inuisum, mirenturq; in ea tantum me opera, & temporis ponere. ego autem, quàm diu Resp. per eos regebatur, quibus se ipsa cõmiserat, omnes meas curas, cogitationesq; in eam conferebam. cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam consilio, aut auctoritati locus, socios deniq; tuendæ Reip. summos uiros amisissem; nec me angoribus dedi, quibus essem confectus, nisi iis restitissem; nec rursum indignis homine docto uoluptatibus. atque utinam Resp. stetisset, quo cœperat, statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm euertendarum cupidos incidisset: primum enim, ut stante Rep. facere soleba-

mus, in agendo plus, quàm in ſcribendo operæ ponerẽmus; deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, ut ſæpe fecimus. cum autem Reip. *in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat, nulla eſſet omnino, illæ ſcilicet literæ conticuerunt forenſes, & ſenatoriæ: nihil autem agere cum animus non poſſet, in iis ſtudijs ab initio uerſatus ætatis, exiſtimaui honeſtiſſime moleſtias deponi poſſe, ſi me ad philoſophiam retuliſſem. cui cum multum adoleſcens diſcendi cauſa temporis tribuiſſem, poſtea quàm honoribus inſeruire cœpi, méq; totum* Reip. *tradidi, tantum erat philoſophiæ loci, quantum ſuperfuerat amicorum, &* Reip. *temporibus. id autem omne conſumebatur in legendo: ſcribendi ocium non erat. maximis igitur in malis hoc tantum boni aſſecuti uidemur, ut ea literis mandaremus, quæ nec ſatis erant nota noſtris, & erant cognitione digniſſima: quid eſt enim per deos optabilius ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? hanc qui expetunt igitur, philoſophi nominantur: nec quicquam aliud eſt philoſophia, ſi interpretari uelis, quàm ſtudium ſapientiæ. ſapientia autem eſt (ut à ueteribus philoſophis definitum eſt) rerum diuinarum, & humanarum, cauſarumq;, quibus hæ res continentur, ſcientia. cuius ſtudium qui uituperat, haud ſanè intelligo, quidnam ſit, quod laudandum putet. nam ſiue oblectatio quæritur animi, requieſq; curarum, quæ conferri cum eorum ſtudijs poteſt, qui ſemper aliquid acquirunt, quod ſpectet, & ualeat ad bene, beateq;*

uiuendum? ſiue ratio conſtantiæ, uirtutiſq; quæritur: aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, per quam eas aſſequa mur. nullam dicere maximarum rerum artem eſſe, cum minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt pa= rum conſiderate loquentium, atq; in maximis rebus er= rantium. ſi autem eſt aliqua diſciplina uirtutis; ubi ea quæretur, cum ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? ſed hæc, cum ad philoſophiam cohortamur, accuratius ſo= lent diſputari: quod alio quidem libro fecimus. hoc au tem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur or= bati Reip. muneribus ad hoc nos ſtudium potiſſimum contuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus, ſatis ne conſtanter fa= cere uideamur, qui, cum percipi nihil poſſe dicamus, tamen & aliis de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempore præcepta officij perſequamur. Quibus uellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia: non enim ſumus ij, quorum uagetur animus errore, nec habeat unquam, quid ſequatur: quæ enim eſſet iſta mens, uel quæ uita potius, non ſolum diſputandi, ſed etiam uiuendi ratio= ne ſublata? nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia in= certa eſſe dicunt, ſic ab his diſſentientes alia probabilia, contra alia improbabilia eſſe dicimus. quid eſt ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia uideantur, ſequi; quæ contra, improbare; atque affirmandi arro gantiam uitare, fugere temeritatem, quæ à ſapiẽtia diſ= ſidet plurimum? contra autem omnia diſputatur à no= ſtris, quòd hoc ipſum probabile elucere non poſſet, niſi ex utraq; parte cauſarum eſſet facta contentio. ſed hæc ex=

planata sunt in Academicis nostris satis (ut arbitror) diligenter. Tibi autem mi Cicero, quanquam in antiquissima, nobilissimáq; philosophia Cratippo auctore uersaris ijs simillimo, qui ista præclara pepererunt; tamen hæc nostra, finitima uestris, ignota esse nolui. sed iam ad instituta pergamus. Quinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarum duæ ad decus, honestatemq; pertinent, duæ ad commoda uitæ, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudicium, siquando ea, quæ dixi, pugnare inter se uiderentur; honestatis pars perfecta est: quam quidem tibi cupio esse notissimam. hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. in quo uerbo lapsa consuetudo deflexit de uia, sensimq; eò deducta est, ut ab honesto utile secerneret, & constitueret honestum aliquod, quod utile non esset; & utile, quod non honestum: qua nulla pernities maior hominum uitæ potuit afferri. summa quidem auctoritate philosophi seuere sanè atque honeste hæc tria genera confusa, cogitatione distinguunt: quicquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent; itemq;, quod honestum, idem esse iustum: ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit utile. quod qui parum prospiciunt, hi sæpe uersutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiam iudicant. quorum error eripiendus est; omniśq; opinio ad eam spem traducenda, ut honestis consilijs, iustisq; factis, non fraude, & malitia se intelligant ea, quæ uelint, consequi posse. quæ ergo ad uitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignun-

tur è terra,ut alia eiuſdem generis ; partim animalia, quæ habent ſuos impetus,& rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia ſunt,alia ratione utentia. expertes rationis ſunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum uſum, atq; uitam. ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. deos placatos pietas efficiet,& ſanctitas. proxime autem,& ſecũdum deos, homines hominibus maxime utiles eſſe poſſunt. earumq; iterum rerum, quæ noceant, & obſint, eadem diuiſio eſt. ſed quia deos nocere non putant, his exceptis homines hominibus plurimum obeſſe, uel prodeſſe arbitrantur: ea enim ipſa, quæ inanimata diximus, pleraque ſunt hominum effecta operis: quæ nec haberemus, niſi manus,& ars acceſſiſſet; nec his ſine hominum adminiſtratione uteremur: neque enim ualetudinis curatio,neque nauigatio, neque agricultura,neq; frugum, fructuumq; reliquorum perceptio, & conſeruatio ſine opera hominum ulla eſſe potuiſſet.iam uero & earum rerum,quibus abundaremus, exportatio,& earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla eſſet, niſi his muneribus homines fungerentur. eademq; ratione nec lapides exciderentur à terra ad uſum noſtrum neceſſarij, nec ferrum, aurum,æs, argentum effoderetur penitus abditum,ſine hominum labore,& manu.tecta uero,quibus & frigorum uis pelleretur,& calorum moleſtiæ ſedarentur, unde aut initio generi humano dari potuiſſent,aut poſtea ſubuenire,ſi aut ui tempeſtatis,aut terræ motu,aut uetuſtate cecidiſſent, niſi communis uita ab

hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos: quæ non sine hominum opere habere possemus: ex quibus omnibus, multisq; alijs perspicuum est, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu, atque opera capere potuisse. qui denique ex bestijs fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adiuuarent, percipi posset? nam & qui principes inueniendi fuerunt quem ex quaque bellua usum habere possemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore sine hominū opera aut pascere equos, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus: ab eisdemq; & ea, quæ nocent, interficiuntur, & quæ usui possunt esse, capiuntur. quid enumerem artium multitudinem, sine quibus uita omnino nulla esse potuisset? quis enim agris subueniret, quæ esset oblectatio ualentium, qui uictus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes ministrarent? quibus rebus exculta hominum uita tantum destitit à uictu, & cultu bestiarum. urbes uero sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges, moresq; constituti, tum iuris æqua descriptio, certaq; uiuendi disciplina; per quas bene, beateq; uiuitur. quas res & mansuetudo animorum consecuta, & uerecundia est: effectumq; est, ut esset uita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandisq; facultatibus, & commodis nulla re egeremus. longiores hoc loco fuimus, quàm necesse est: quis est enim, cui non perspi-

cua ſint illa, quæ pluribus uerbis à Panætio commemorantur, neminem neque ducem in bello, nec principem domi magnas res, & ſalutares ſine hominum ſtudijs gerere potuiſſe? commemoratur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander: quos negat ſine adiumentis hominum tantas res efficere potuiſſe. utitur in re non dubia teſtibus non neceſſarijs. atque ut magnas utilitates adipiſcimur conſpiratione hominum, atque conſenſu, ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine naſcatur. eſt Dicæarchi liber de interitu hominum, peripatetici magni, & copioſi: qui collectis cæteris cauſis, eluuionis, peſtilentiæ, uaſtitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta; deinde comparat, quanto plures deleti ſint homines hominum impetu, ideſt bellis, aut ſeditionibus, quàm omni reliqua calamitate. cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & prosint, & obſint, proprium hoc ſtatuo eſſe uirtutis, conciliare ſibi animos hominum, & ad uſus ſuos adiungere. itaque, quæ in rebus inanimis, quæq; in uſu, & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum uitam, artibus ea tribuuntur operoſis: hominum autem ſtudia ad amplificationem noſtrarum rerum prompta, ac parata uirorum præſtantium ſapientia, & uirtute excitantur: etenim uirtus ferè omnis in tribus rebus uertitur. quarum una eſt in perſpiciendo, quid in quaque re uerum, ſincerumq; ſit, quid conſentaneum cuiq;, quid conſequens, ex quo quæq; gignantur, quæ. cuiuſque rei ſit cauſa.

alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitiones, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi. tertium, ijs, quibuscum congregamur, uti moderate, & scienter, quorum studijs ea, quæ natura desiderat, expleta, cumulataque habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus; ulciscamurq; eos, qui nocere nobis conati sunt; tãtãq; pœna afficiamus, quantam æquitas, humanitasq; patitur. quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eaque teneamus, dicemus, neque ita multo post. sed pauca ante dicenda sunt. Magnam uim esse in fortuna in utranque partem, uel ad secundas res, uel aduersas, quis ignorat? nam &, cum prospero flatu eius utimur, ad optãtos exitus prouehimur: &, cum reflauit, affligimur. hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet; primũ ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestijs ictus, morsus, impetus. hæc igitur (ut dixi) rariora. at uero interitus exercituum, ut proxime trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi, ac singularis uiri; inuidiæ præterea multitudinis, atque ob eas bene meritorum sæpe ciuium expulsiones, calamitates, fugæ. rursusq; secundæ res, honores, imperia, uictoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus, & studijs neutram in partẽ effici possunt. hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere, atque excitare possimus. quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortasse etiam

breuior uidebitur. quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum, aut beneuolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de causa quem piam diligunt; aut honoris, si cuius uirtutem suspiciũt, & si quem dignum fortuna quamamplissima putant; aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur; aut cuius opes metuunt; aut contra, à quibus aliquid expectant, ut cum Reges, populares ue homines largitiones aliquas proponunt; aut postremo pretio, aut mercede ducuntur. quæ sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima & ijs, qui ea tenentur; & illis, qui ad eam confugere conantur: male enim se res habet, cũ, quod uirtute effici debet, id tentatur pecunia. sed quoniam non nũquam subsidium hoc necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius ijs de rebus, quæ uirtuti propiores sunt, dixerimus. atque etiam subijciunt se homines imperio alterius, & potestati pluribus de causis: ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurum; aut metu, ne ui parere cogantur; aut spe largitionis, promissionisq; capti; aut postremo, ut sæpe in nostra Rep. uidemus, mercede conducti. rerum autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas, quàm diligi; nec alienius, quàm timori. præclare Ennius:

Quem metuunt, oderunt:
Quem quisque odit, perijsse expetit.

multorum autem odijs nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. nec uero huius

tyranni ſolum, quem armis oppreſſa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum ualet ad peſtem; ſed reliquorum ſimiles exitus tyrannorum; quorum haud ferè quiſquam interitum ſimilem effugit: malus enim cuſtos diuturnitatis metus: contráq; beneuolentia fidelis eſt uel ad perpetuitatem. ſed ijs, qui ui oppreſſos imperio coercent, ſit ſanè adhibenda ſæuitia, ut heris in famulos, ſi aliter teneri non poſſunt. qui uero in libera ciuitate ita ſe inſtruunt, ut metuantur; his nihil poteſt eſſe dementius: quamuis enim demerſæ ſint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore ſuffragijs: acriores autem morſus ſunt intermiſſæ libertatis, quàm retentæ. quod igitur latiſſime patet, neque ad incolumitatem ſolum, ſed etiam ad opes, & potentiam ualet plurimum, id amplectamur, ut metus abſit, charitas retineatur: ita facillime, quæ uolumus, & priuatis in rebus, & in Rep. conſequemur: etenim, qui ſe metui uolent, à quibus metuuntur, eoſdem metuant ipſi, neceſſe eſt: quid enim cenſemus ſuperiorem illum Dionyſium, quo cruciatu timoris angi ſolitum, qui cultros metuens tonſorios candente carbone ſibi adurebat capillum? quid Alexandrum Pheræum, quo animo uixiſſe arbitramur? qui (ut ſcriptum legimus) cum uxorem Thebem admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, & eum quidem (ut ſcriptum eſt) compunctum notis Threicijs, diſtricto gladio iubebat anteire, præmittebatq; de ſtipatoribus ſuis, qui perſcrutaren-

tur arculas muliebres, & , ne quod in ueſtimentis oc= cultaretur telum, exquirerent. ò miſerum, qui fidelio rem & barbarum, & ſtigmatiam putaret, quàm con= iugem. nec eum fefellit opinio: ab ea eſt enim ipſe pro pter pellicatus ſuſpicionem interfectus. nec uero ulla uis imperij tanta eſt, quæ premente metu poſſit eſſe diu turna. teſtis eſt Phalaris: cuius eſt præter cæteros no= bilitata crudelitas: qui non ex inſidijs interijt ut is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noſter; ſed in quem uniuerſa Agrigentinorum multitudo im= petum fecit. quid Macedones? non ne Demetrium re liquerunt, uniuerſiq; ſe ad Pyrrhum contulerunt? quid Lacedæmonios iniuſte imperantes? non'ne repen= te omnes ferè ſocij deſeruerunt, ſpectatoreſq; ſe ocio ſos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? externa liben = tius in tali re, quàm domeſtica recordor. uerunta= men quàm diu imperium populi R. beneficijs tene = batur, non iniurijs, bella aut pro ſocijs, aut de im= perio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut neceſſarij. Regum, populorum, nationum, portus e= rat, & refugium ſenatus. noſtri autem magiſtratus, imperatoreſq; ex una hac re maximam laudem cape= re ſtudebant, ſi prouincias, ſi ſocios æquitate, & fi= de defendiſſent: itaque illud patrocinium orbis ter = ræ uerius, quàm imperium poterat nominari. ſenſim hanc conſuetudinem, & diſciplinam iam antea mi = nuebamus, poſt uero Syllæ uictoriam penitus ami = ſimus: deſitum eſt enim uideri quicquam in ſocios ini quum, cum extitiſſet etiam in ciues tanta crudelitas.

ergo in illo secuta est honestam causam non honesta uictoria: est enim ausus dicere, hasta posita, cum bona in foro uenderet & bonorum uirorum, & locupletum, & certe ciuium, prædam suam se uendere. secutus est, qui in causa impia, uictoria etiam fœdiore non solum singulorum ciuium bona publicaret, sed uniuersas quoq; prouincias, regionesq; uno calamitatis iure comprehenderet: itaque uexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperij portari in triumpho Massiliam uidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triumpharunt. multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quicquam uidisset indignius. iure igitur plectimur: nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta peruenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos uenit hæreditas. nec uero unquam bellorum ciuilium semen, & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum uibrasset, Dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hasta eadem non recessit. alter autem, qui in illa Dictatura Scriba fuerat, in hac fuit Quæstor urbanus. ex quo debet intelligi, talibus præmijs propositis, nunquam defutura bella ciuilia. itaq; parietes urbis modo stant, & manent, ijsq; ipsi iam extrema scelera metuentes: Rem uero publicam penitus amisimus. atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) dum metui, q̃ chari esse, & diligi, maluimus. quæ si populo R.

iniuste

iniuſte imperanti accidere potuerunt, quid debent puta=re ſinguli? quod cum perſpicuum ſit, beneuolentiæ uim eſſe magnam, metus imbecillem: ſequitur, ut diſſeramus, quibus rebus poſſimus facillime eam, quam uolumus, adipiſci cum honore, & fide charitatem. ſed ea non pa=riter omnes egemus: nam ad cuiuſque uitam inſtituen=dam accommodandum eſt, à multis ne opus ſit, an ſa=tis ſit à paucis diligi. certum igitur hoc ſit, & id, quod & primum, & maxime neceſſarium, familiaritates ha bere fidas amantium nos amicorum, & noſtra miran=tium: hæc enim eſt una res prorſus, ut non differat mul tum inter ſummos, et mediocres uiros: eaq; utriſq; pro=pemodum comparanda. honore, & gloria, & beneuolen tia ciuium fortaſſe non æque omnes egent: ſed tamen ſi cui hæc ſuppetunt, adiuuant aliquantum tum ad cæte=ra, tum ad amicitias comparandas. ſed de amicitia libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. nunc dicamus de glo=ria: quanquam ea quoq; de re duo ſunt noſtri libri. ſed attingamus, quando quidem ea in rebus maioribus admi niſtrandis adiuuat plurimum. Summa igitur, et per=fecta gloria conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo: ſi fidem habet: ſi cum admiratione quadam, honore nos dignos putat. hæc autem, ſi eſt ſimpliciter, breuiterq; dicendum, quibus rebus pariuntur à ſingulis, eiſdem fe=rè à multitudine. ſed eſt alius quoq; quidam aditus ad multitudinem, ut in uniuerſorum animos tanquam in=fluere poſſimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante di=xi, beneuolentiæ præcepta uideamus: quæ quidem bene=ficijs capitur maxime: ſecundo autem loco benefica uo=

luntate beneuolentia mouetur, etiam si res forte non sup-
petit. uehementer autem amor multitudinis commoue-
tur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iu-
stitiæ, fidei, omniumq; earum uirtutum, quæ pertinent
ad mansuetudinem morum, ac facilitatem. etenim illud
ipsum, quod decorum, honestumq; diximus, quia per se
nobis placet, animosq; omnium natura, & specie sua
commouet, maximeq; quasi perlucet ex iis, quas comme-
moraui, uirtutibus, iccirco illos, in quibus eas uirtutes
esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. atque hæ
quidem causæ sunt diligendi grauissimæ: possunt enim
præterea non nullæ esse leuiores. Fides autem ut habea-
tur, duabus rebus effici potest; si existimabimur adepti
coniunctam cum iustitia prudentiam: nam et iis fidem
habemus, quos plus intelligere, quàm nos, arbitramur,
quosq; & futura prospicere credimus, &, cum res aga-
tur, in discrimenq; uentum sit, expedire rem, & consi-
lium ex tempore capere posse: (hanc enim omnes existi
mant utilem, ueramq; prudentiam) iustis autem, & fi-
dis hominibus, ideſt bonis, ita fides habetur, ut nulla sit
in his fraudis, iniuriæq; suspicio; itaque his salutem
nostram, his fortunas, his liberos rectissime cõmitti ar-
bitramur. harum igitur duarum ad fidem faciendam
iustitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis ha
beat auctoritatis, prudentia sine iustitia nihil ualeat ad
faciendam fidem: quo enim quis uersutior, & callidior
est, hoc inuisior, & suspectior detracta opinione probita
tis. quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta, quantum
uolet habebit ad faciendam fidem uirium: iustitia sine

prudentia multum poterit: ſine iuſtitia nihil ualebit prudentia. Sed ne quis ſit admiratus, cur, cum inter omnes philoſophos conſtet, à méq; ipſo ſæpe diſputatum ſit, qui unam haberet, omnes habere uirtutes; nunc ita ſeiungá; quaſi poſſit quiſquam, qui non idem prudens ſit, iuſtus eſſe: alia eſt illa, cum ueritas ipſa limatur in diſputatione, ſubtilitas; alia, cum ad opinionem cómunem omnis accómodatur oratio. quamobrem, ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos uiros, alios prudentes dicamus: popularibus enim uerbis eſt agendum, & uſitatis, cum loquamur de opinione populari: idq; eodem modo fecit Panætius. ſed ad propoſitum reuertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent,
3 hoc tertiũ, ut cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & prater opinionem ſuam animaduerterunt; ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt nec opinata quidem bona: itaq; eos uiros ſuſpiciũt, maximiſq; efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excellentes quaſdam, & ſingulares uirtutes perſpicere; deſpiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorum putant: non enim omnes eos contemnunt, de quibus male exiſtimant: nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, et ad faciendam iniuriá inſtructos, eos haud cõtemnunt, quidem, ſed de ijs male exiſtimant. quamobrem (ut ante dixi) contemnuntur ij, qui nec ſibi, nec alteri proſunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt: admiratione quadam uero afficiuntur ij, qui anteire

cæteros uirtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum uero ijs uitijs, quibus alij non facile possunt obsistere: nam & uoluptates blandissimæ dominæ sæpe maiores partes animi à uirtute detorquent; &, dolorum cum admouentur faces, præter modum pleriq; exterrentur: uita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines uehementissime permouent. quæ qui in utranq; partem excelso animo, magnoq; despiciunt; cumq; aliqua his ampla, & honesta res obiecta est, totos ad se conuertit, & rapit: tum quis non admiretur splendorem, pulchritudinemq; uirtutis? ergo & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maxime iustitia, ex qua una uirtute uiri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini uidetur: nec iniuria: nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. maximeq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo uiro perspectum sit, hũc dignum spectatu arbitrantur. itaq; illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit; & beneuolentiam, quòd prodesse uult plurimis; & ob eandem causam fidem, & admirationem, quòd eas res spernit, & negligit, ad quas pleriq; inflammati auiditate rapiuntur. ac mea quidem sententia omnis ratio, & institutio uitæ adiumenta hominum desiderat, in primisq; ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem præ te boni uiri feras. ergo etiam solitario homini, atq; in agro uitam agenti opinio iustitiæ necessaria est, eoq; etiam magis,

quòd, si eam non habebunt, iniusti habebuntur, nullis præsidijs septi multis afficientur iniurijs. Atq; his etiam, qui uendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisq; negotijs implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. cuius tanta uis est, ut nec illi quidem, qui maleficio, & scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiæ uiuere: nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, furatur aliquid, aut clam eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à socijs, aut relinquetur. quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obseruent. itaque propter æquabilem prædæ portionem & Bargulus Illyricus latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit; et multo maiores Viriatus Lusitanus: cui quidem exercitus nostri, imperatoresq; cesserunt: quem C. Lælius, is, qui sapiens usurpatur, Prætor fregit, & comminuit; ferocitatemq; eius ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. cum igitur tanta uis iustitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet, atq; augeat, quantam eius uim inter leges, & iudicia, & instituta Reip. fore putamus? mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed apud etiam maiores nostros fruendæ iustitiæ causa uidentur olim bene morati Reges constituti: nam, cum premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant uirtute præstantem; qui, cum prohiberet iniuria tenuiores æquitate constituenda, summos cum infimis pari iure retinebat. eademq; constituenda-

rum legum fuit causa, quæ Regum: ius enim semper quæsitum est æquabile: neque enim aliter esset ius. id si ab uno iusto, & bono uiro consequebantur, eo erant contenti. cum id minus contingeret, leges sunt inuentæ, quæ cum omnibus semper una, atque eadem uoce loquerentur. ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. adiuncto uero hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. omni igitur ratione colenda, & retinenda iustitia est, tum ipsa propter sese (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria quærenda, & collocanda ratione est. quanquã præclare Socrates hanc uiam ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi uellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, & inani ostentatione, ficto non modo sermone, sed etiam uultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, uehementer errant. uera gloria radices agit, atque etiam propagatur. ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt; nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. testes sunt permulti in utranq; partem, sed breuitatis causa familia erimus contenti una: Ti. enim Gracchus P. filius tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at eius filij nec uiui probabantur à bonis, & mortui numerum

obtinent iure cæsorum. Qui igitur adipisci ueram iustitiæ gloriam uolet, iustitiæ fungatur officijs: ea quæ essent, dictum est in superiore libro. sed ut facillime, quales simus, tales esse uideamur; etsi in eo ipso uis maxima est, ut simus ij, qui haberi uelimus; tamen quædam præcepta danda sunt. nam siquis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi mi Cicero arbitror contigisse; aut aliquo casu, atque fortuna; in hunc oculi omnium conijciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum uiuat, inquiritur; &, tanquam in clarissima luce uersetur, ita nullum obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum: quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obscuritatem in hominum ignoratione uersatur, hi, simul ac iuuenes esse cœperunt, magna spectare, et ad ea rectis studijs debent contendere. quod eo firmiore animo facient, quia nō modo nō inuidetur illi ætati, uerū etiam fauetur. Prima igitur est adolescenti cōmendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus cōparari potest. in qua multi apud maiores nostros extiterūt: semper enim ferè bella gerebantur. tua autem ætas incidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. quo tamē in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem et à summo uiro, et ab exercitu consequebare, equitando, iaculando, omnia militari labore tolerando. atque ea quidem tua laus pariter cum Rep. cecidit. mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multo maiora sunt

opera animi, quàm corporis: sic eæ res, quas persequimur ingenio, ac ratione, gratiores sunt, quàm illæ, quas uiribus. prima igitur commendatio proficiscitur a modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia. facillime autem in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros, & sapientes uiros, bene consulentes Reip. contulerunt. quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore sé similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris scientiæ P. Mutij commendauit domus. nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili, & glorioſa. & qua ætate qui exercentur, laude affici solent; ut de Demosthene accepimus: ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime iam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio: non est id dubium, quin contentio orationis plurimum possit, & maiorem uim habeat ad gloriam; ea est enim, quam eloquentiam dicimus: sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasq; sermonis. extant epistolæ et Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, et Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum, (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiam alliciant, militesq; blando appellando sermone deliniant. quæ autem in multitu-

dine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe uniuerſam excitat gloriam: magna eſt enim admiratio copioſe, ſapienterq; dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & ſapere plus, quàm cæteros arbitrantur. ſi uero ineſt in oratione mixta modeſtiæ grauitas, nil admirabilius fieri poteſt, eoq; magis, ſi ea ſunt in adoleſcente. ſed cum ſint plurima cauſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant; multiq; in noſtra Rep. adoleſcentes & apud iudices, & apud ſenatum dicendo laudem aſſecuti ſint: maxima admiratio eſt in iudicijs: quorum ratio duplex eſt: nam ex accuſatione, & defenſione conſtat: quarum & ſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpe eſt. dixi paulo ante de Craſſo: idem fecit adoleſcens M. Antonius: etiam P. Sulpitij eloquentiam accuſatio illuſtrauit, cum ſeditioſum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium uocauit. ſed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum; nec unquam, niſi aut Rei pub. cauſa, ut duo Luculli; aut patrocinio, ut nos pro
* Siculis, pro Sardis, pro M. Albutio Iulius Cæſar. in accuſando etiã M. Aquilio L. Fuſij cognita induſtria eſt. ſemel igitur, non ſæpe certe. ſin erit, cui faciendum ſit ſæpius; Reip. tribuat hoc muneris; cuius inimicos ulciſci ſæpe, non eſt reprehendẽdum: modus tamen adſit: duri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur, periculum capitis inferre multis: id enim tum periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere, ut accuſator nominetur: quod contigit M. Bruto ſummo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. atque etiam hoc præceptum officij di-

ligenter tenendum est, ne quem unquam innocentem in iudicium capitis arcessas: id enim sine scelere fieri nullo pacto potest: nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiam à natura ad salutem hominum, & ad conseruationem datam, ad bonorum pestem, pernitiemq; conuertere? nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium, impiumq; defendere. uult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. iudicis est, semper in causis uerum sequi; patroni, non nunquam ueri simile, etiam si minus sit uerum, defendere: quod scribere, præsertim cum de philosophia scriberem, non auderem, nisi idem placeret grauissimo Stoicorum Panætio. maxime autem & gloria paritur, & gratia defensionibus; eoq; maior, si quando accidit, ut ei subueniatur, qui potentis alicuius opibus circumueniri, urgeriq; uideatur; ut nos & sæpe aliàs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sex. Roscio Amerino fecimus: quæ (ut scis) extat oratio. Sed expositis adolescentium officijs, quæ ualeant ad gloriam adipiscendam, deinde de beneficentia, ac liberalitate dicendum est. cuius est ratio duplex: nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. facilior est hæc posterior, locupleti præsertim; sed illa lautior; ac splendidior, & uiro forti, claroq; dignior: quanquam enim in utroq; inest gratificandi liberalis uoluntas; tamen altera ex arca, altera ex uirtute depromitur; largitioq;, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures

usus sis, eo minus in multos uti possis. at, qui opera, idest uirtute, & industria benefici, & liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione beneuolentiam Macedonum consectetur. quid te (malum) inquit, rationis in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? an tu id agis, ut Macedones non te Regem suum, sed ministrum χορηγὸν *& præbitorem putent? quo quid sordidius Regi? melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse: fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. hoc ille filio. sed præceptū putemus omnibus. quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera, & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus: non nunquam tamen est largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderate: multi enim patrimonia effuderunt inconsulte largiendo: quid autem est stultius, quàm, quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? atque etiam sequuntur largitionem rapinæ: cum enim dando egere cœperunt, alienis bonis manus afferre coguntur: ita, cum beneuolentia comparandæ causa benefici esse uelint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt.*

quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita reseranda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatum, iamq; in prouerbij consuetudinem uenit, largitionem fundum non habere: etenim quis potest esse modus, cum & ijdem qui consueuerunt, & illud idem alij desiderent? omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: prodigi, qui epulis, & uisceration ibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, uenationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullam sint relicturi omnino: liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorum causa, aut in filiarum collocatione adiuuant, aut opitulantur uel in re quærenda, uel augenda. itaque miror, quid in mentem uenerit Theophrasto in eo libro, quem de diuitijs scripsit: in quo multa præclare, illud absurde: est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumq; sumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior uidetur, & certior. quãto Aristoteles grauius, & uerius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinẽ deliniendam. at ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextariũ mina cogerentur, hoc primo auditu incredibile nobis uideri, omnesq; mirari; sed cum attenderimus, ueniã necessita-

ti dare ; in his immanibus iacturis , infinitisq; sumptibus nihil nos magnopere mirari ; cum præsertim neque necessitati subueniatur , nec dignitas augeatur ; ipsaq; illa delinitio multitudinis ad breue tempus , exiguumq; duratura sit , eaq; à leuissimo quoque animo ; in quo tamen ipso unà cum satietate memoria quoque moriatur uoluptatis . bene etiam colligitur , hæc pueris , & mulierculis , & seruis , & seruorum simillimis liberis esse grata ; graui uero homini , & ea , quæ fiunt , iudicio certo ponderanti , probari posse nullo modo . quanquam intelligo in nostra ciuitate inueteraſſe iam bonis temporibus , ut splendor Aedilitatum ab optimis uiris postuletur . itaque P. Crassus cum cognomine diues , tum copijs , functus est Aedilitio maximo munere . & paulo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio magnificentissima Aedilitate functus est : deinde C. Claudius App. filius : multi post , Lucullus , Hortensius , Silanus . omnes autem P. Lentulus me Consule uicit superiores . hunc est Scaurus imitatus . magnificentissima uero nostri Pompeij munera secundo Cõsulatu . in quibus omnibus , quid mihi placeat , uides . uitanda tamen est suspicio auaritiæ : nam Mamerco homini ditissimo prætermissio Aedilitatis , Consulatus repulsam attulit . quare & , si postulatur à populo , bonis uiris si non desiderantibus , attamen approbantibus , faciẽdum est , modo pro facultatibus ; nos ipsi ut fecimus : & , si quando aliqua res maior , aut utilior populari largitione acquiritur ; ut Oresti nuper prandia in semitis decimæ nomine magno honori fuerunt . ne M. quidem

χαῦνοι .

scio uitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit: magna enim se, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat Aedilis, nec maxima liberauit. sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis Reip. causa, quæ salute nostra continebatur, omnes P. Clodij conatus, furoresq; compressit. causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. in his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. filius, magno uir ingenio, in primisq; clarus, gloriari solebat se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. dicebat idem Cotta, Curio. nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari: nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominaui, sanè exiguus sumptus Aedilitatis fuit. atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniaq;, quæ ad usum Reip. pertinent. quanquam, quod præsens tanquam in manu datur, iucundius est: tamen hæc in posterum gratiora, theatra, porticus, noua templa. uerecundius reprehendo propter Pompeium: sed doctissimi non probant; ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus; & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ uituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylea coniecit. sed de hoc genere toto in ijs libris, quos de Rep. scripsi, diligenter est disputatum. tota igitur ratio talium largitionum genere uitiosa est, temporibus necessaria, & tum ipsa & ad

facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est. In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. alia causa est eius, qui calamitate premitur; & eius, qui res meliores quærit nullis suis rebus aduersis. propensior benignitas esse debebit in calamitosos: nisi forte erunt digni calamitate. in ijs tamen, qui se adiuuari uolent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino nullo modo esse debemus, sed in deligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere: nam præclare Ennius;

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

quod autem tributum est bono uiro, & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris: temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoq; eam studiosius plerique laudant, quòd summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium. danda igitur opera est, ut hos beneficijs quamplurimis afficiamus, quorũ liberis, posterisq; prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat: omnes enim immemorem beneficij oderunt: eamq; iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiá fieri, eumq;, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. atque hæc benignitas etiam Reip. utilis est, redimi è seruitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem uulgo solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiose uidemus. hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum, antepono. hæc est grauiũ hominum, atque magnorum, illa quasi assentatorum populi, multitudinis leuitatem uoluptate quasi titillantium.

conuenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum; in omniq; re contrahenda, uendendo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus, & confinijs æquum, & facilem, multa multis de iure suo cõcedentem; à litibus uero, quantum liceat, & nescio an paulo plus etiam quàm liceat, abhorrentem: est enim nõ modo liberale, paulum non nunquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. habenda autem est ratio rei familiaris; quam quidem dilabi sinere flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis, auaritiæq; absit suspicio: posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim (ut mihi uidetur) ualde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus: idq; etiam Reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere: est etiam uehementer utile iis, qui honeste posse multa uolunt, per hospites apud externos populos ualere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ita enim instituisse, & uillicis imperasse, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in uillam suam diuertisset. Quæ autem opera, non largitione beneficia dantur; hæc tum in uniuersam Remp. tum in singulos ciues conferuntur: nam in iure cauere, consilio iuuare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, uehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. itaque cum multa præclara maiorum, tum quamoptime constituti iuris ciuilis summo

semper

ſemper in honore fuit cognitio, atq; interpretatio: quam quidem ante hanc confuſionem temporum in poſſeſſione ſuà principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnis dignitatis gradus, ſic huius ſcientiæ ſplendor deletus eſt: idq; eo indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cum is eſſet, qui omnes ſuperiores, quibus honore par eſſet, ſcientia facile uiciſſet. hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs aſtringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima eſt dicendi grauior facultas, & gratior, & ornatior: quid enim eloquentia laudabilius, & præſtabilius, uel admiratione audientium, uel ſpe indigentium, uel eorum, qui defenſi ſunt, gratia? huic quoque ergo à maioribus noſtris eſt in tota dignitate principatus datus. diſerti igitur hominis, & facile laborantis, quodq; in patrijs eſt moribus, multorum cauſas & non grauate, & gratuito defendentis, beneficia, & patrocinia late patent. admonebat me res, ut hoc quoque loco intermiſſionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem, niſi uererer, ne de me ipſo aliquid uiderer queri. ſed tamen uidemus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis ſpes, quàm in paucioribus facultas, quàm in multis ſit audacia. cum autem omnes non poſſint, ne multi quidem, aut iuris periti eſſe, aut diſerti; licet tamen opera prodeſſe multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, & magiſtratibus, uigilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut conſulunt, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ conſequuntur, latiſſimeq; eorum manat induſtria. iam illud non ſunt admonendi (eſt enim in prõptu) ut animad-

eloquẽtia

uertant, cum alios iuuare uelint, ne quos offendant: sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentiæ est; si scientes, temeritatis. utendum etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas, quacunq; possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris. certisq; operis, & officijs erit, quod uiolatum est, compensandum. sed cum in hominibus iuuandis aut mores spectari, aut fortuna soleat, dictu quidem est procliue, itaq; uulgo loquuntur, sese in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam sequi: honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi uiri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, et potentis? à quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore uidetur, in eum ferè est uoluntas nostra propensior. sed animaduertendum est diligentius, quæ natura rerum sit: nimirum enim inops ille, si bonus est uir, etiam si referre gratiam non potest, habere certe potest. commode autem, quicunque dixit: pecuniam qui habeat, non reddidisse; et, qui reddiderit, habere: gratiam autem &, qui reddiderit, habere; &, qui habeat, retulisse. at qui se locupletes, honoratos, et beatos putãt, hi ne obligari quidem beneficio uolunt: quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum, ipsi quamuis aliquod magnum acceperint, æque etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur: patrocinio uero se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. at uero ille tenuis, cum quid factum sit, sese spectatum, non fortunam putans, nõ modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, à qui-

ius et potes. locuples. beatus. opulẽtus.

bus expectat (eget enim multis) gratum se uideri studet : neque enim uerbis auget suum munus, si quo forte fungitur ; sed etiam extenuat . uidendumq; illud idem, quòd, si opulentum, fortunatumq; defenderis , in illo uno, aut forte in liberis eius manet gratia ; sin autem inopem, probum tamen, & modestum, omnes non improbi humiles, quæ magna in populo multitudo est, præsidium sibi paratum uident . quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos beneficium collocari puto . danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus : sed si res in contentionem ueniet , nimirum Themistocles est auctor adhibendus : qui , cum consuleretur, utrum bono uiro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret ; ego, inquit, malo uirum, qui pecunia egeat ; quàm pecuniam, quæ uiro. sed corrupti mores, deprauatiq; sunt admiratione diuitiarum. quarum magnitudo quid ad unumquenque nostrum pertinet ? illum fortasse adiuuat, qui habet : ne id quidem semper : sed facit iuuare : potentior sanè sit , honestior uero quo modo ? quòd si etiam bonus erit uir, ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur ; modo ne adiuuent ; sitq; omne iudicium , non quàm locuples , sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficijs operaq; danda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per iniuriam : fundamentum enim perpetuæ commendationis , & famæ est iustitia : sine qua nihil potest esse laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant : deinceps de ijs, quæ ad uniuersos, quæq; ad Remp. pertinent,

disputandum est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, ut ad uniuersos ciues pertineant; partim, singulos ut attingant; quæ sunt etiam gratiora. danda est opera omnino, si possit, utrisque, nec minus ut etiam singulis consulatur; sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe ne obsit Reip. C. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauij, & Reip. tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & ciuibus, & Reip. salutaris. in primis autem uidendum erit ei, qui Remp. administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis priuatorum publice diminutio fiat: pernitiose enim Philippus in Tribunatu, cum legem agrariam ferret; quam tamen antiquari facile passus est, & in eo uehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male; non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens: qua peste quæ potest esse maior? hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerentur, Resp. ciuitatesq; constitutæ sunt: nam etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiæ rerum suarum urbium præsidia quærebant. danda etiam opera est, ne (quod apud maiores nostros sæpe fiebat) propter ærarij tenuitatem, assiduitatemq; bellorum tributum sit conferendum. idq; ne eueniat, multo ante erit prouidendum. sin qua necessitas huius muneris alicui Reip. obuenerit, (malo enim alteri, quàm nostræ, ominari: neque tamen de nostra, sed de omni Rep. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salui esse uelint, necessitati esse parendum. atque etiam

omnes, qui Remp. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare: est enim in promptu. tantum locus attingendus fuit. caput autem est in omni procuratione negotij, & muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima suspitio. utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me seruasset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent: non essem passus diutius eos imperare. ne illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc Remp. inuasit: itaque facile patior tunc potius Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. non dum centum, & decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. at uero postea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei, tot damnati; tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum; tanta sublatis legibus, & iudicijs expilatio, direptioq; sociorum; ut imbecillitate aliorum, non nostra uirtute ualeamus. laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. quidni laudetur? sed in illo alia maiora: laus enim abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in ærarium pecuniæ inuexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum: at hic nihil in domum suam intulit præter memoriam nominis sempiternam. imitatus patrem Africanus nihil locupletior Carthagine euersa. quid, qui

eius collega in Censura fuit, L. Mummius? nunquid copiosior, cum copiosissimam urbem funditus sustulisset; Italiam ornare, quàm domum suam maluit: quanquam, Italia ornata, domus ipsa uidetur mihi ornatior. Nullum igitur uitium est tetrius (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus, & Remp. gubernantibus: habere enim quæstui Remp. non modo turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, nisi auaritia esse perituram, id uidetur non solum Lacedæmonijs, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. nulla autem re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis possunt ij, qui Reip. præsunt, quàm abstinentia, & continentia. qui uero esse populares uolunt, ob eamq; causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur; aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; labefactant fundamenta Reip. concordiam primum tollunt, quæ esse non potest, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet: id enim est proprium, ut supra dixi, ciuitatis, atque urbis, ut sit libera, & non solicita suæ rei cuiusque custodia. atque in hac pernitie Reip. ne illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam: nam, cui res erepta est, inimicus; cui data est, etiam dissimulat se accipere uoluisse; & maxime in pecunijs creditis occultat suum gaudium, ne uideatur non fuisse soluendo. at uero ille, qui accipit iniuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum, nec,

si plures sunt ij, quibus improbe datum est, quàm illi, quibus iniuste ademptum est, iccirco plus etiam ualent: nó enim numero hæc iudicantur, sed pondere. quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? at propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lysandrum Ephorum expulerunt, Agin Regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necauerunt. ex quo eo tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissime constituta Resp. dilaberetur. nec uero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latius. quid nostros Gracchos Ti. Gracchi summi uiri filios, Africani nepotes? non ne agrariæ contentiones perdiderunt? at uero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cum eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus; cumq; tyrannum Niocle m improuiso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi, restituit, Remq; pub. aduentu suo liberauit. sed, cum magnam animaduerteret in bonis, & possessionibus difficultatem, quòd & eos, quos & ipse restituerat, quorum bona alij possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones mouere, non nimis æquum putabat; propterea quòd tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur: sine iniuria, iudicauit, neque illis adimi, neque his non

satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. cum igitur sta tuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci uelle dixit, remq; integram ad reditum suum iussit esse: isq; celeriter ad Ptolemæum suum hospitem uenit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: qui cum exposuisset, patriam se liberare uelle, causamq; docuisset, à Rege opulento uir summus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiuuaretur: quam cum in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognouit & eorum, qui aliena detinebant; & eorum, qui sua amiserant; præfecitq; æstimandis possessionibus, & ut persuaderent alijs, ut pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent; alijs, ut cõmodius putarent numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recuperare. ita perfectum est, ut omnes constituta concordia sine querela discederent. ò uirum magnum, dignumq;, qui in nostra Rep. natus esset. sic par est agere cum ciuibus, non, ut bis iam uidimus, hastam in foro ponere, & bona ciuium uoci subijcere præconis. at ille Græcus, id quod fuit sapientis, & præstantis uiri, omnibus consulendum putauit. eaq; est summa ratio, & sapientia summi ciuis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atque omnes æquitate eadem continere. habitent gratis in alieno. quid ita? ut, cum ego emerim, ædificauerim, tuear, impendam, tu me inuito fruare meo? quid est aliud, nisi alijs sua eripere, alijs dare aliena? tabulæ uero nouæ quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, & cum tu habeas, ego non habeam pe-

cuniam? quamobrem, ne sit æs alienum, quod Reip. no ceat, prouidendum est: quod multis rationibus caueri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum: nec enim ulla res uehementius Remp. continet, quàm fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum: nunquam enim uehementius actum est, quàm me Consule, ne solueretur: armis, & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine. quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de Rep. tolleretur. nunquam nec maius æs alienum fuit; nec melius, nec facilius dissolutum est: fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est: at uero hic noster victor, nunc quidem victus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si causa non esset. ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui Remp. tuebuntur; in primisq; operam dabunt, ut iuris, & iudiciorum æquitate suum quisque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circunueniantur, neque locupletibus ad sua uel tenenda, uel recuperanda obsit inuidia: præterea quibuscunque rebus uel belli, uel domi poterunt, Remp. augeant imperio, agris, uectigalibus. hæc magnorum hominum sunt: hæc apud maiores nostros facta: hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate Reipub. magnam ipsi adipiscentur & gratiam, & gloriã.

In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta

censet esse à Panætio prætermissa, ualetudinis curationem, & pecuniæ. quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certe utiles. Sed ualetudo sustentatur notitia sui corporis, & obseruatione earum rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentia in uictu omni atque cultu, corporis tuendi causa, & prætermittendis uoluptatibus; postremo arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abest turpitudo; conseruari autem diligentia, & parsimonia; ijsdem etiam rebus augeri. has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur. quem nos, ista ferè ætate cum essemus, qua es tu nunc, è græco in latinum conuertimus. Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria: nã & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. cum externis, corporis hoc modo comparantur; ualere ut malis, quàm diues esse: cum corporis externa, hoc modo; diues esse potius, quàm maximis corporis uiribus: ipsa inter se corporis comparantur sic; bona ualetudo uoluptati anteponatur, uires celeritati: externorum autem, ut gloria diuitijs, uectigalia urbana rusticis. ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, respondit, bene pascere; quid secundum, satis bene pascere; quid tertium, bene uestire; quid quartum, arare: & cum ille, qui quæsierat, dixisset; quid fœ

nerari? tum Cato, quid hominem, inquit, occidere? ex quo, & multis alijs intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, rectéq; hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibusdam optimis uiris ad medium Ianum sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputandum est. reliqua deinceps persequemur.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER III.

P. Scipionem Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit ferè eius æqualis, nunquam se minus otiosum esse, quàm cum otiosus; nec minus solum, quàm cum solus esset. magnifica uero uox, & magno uiro, & sapiente digna; quæ declarat illum & in otio de negocijs cogitare, & in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium, & solitudo. uellem & nobis hoc idem uere dicere liceret: sed si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, uoluntate certe proxime accedimus: nam & à Reip. forensibusq; negocijs armis impijs, uiq; prohibiti otium persequimur; & ob eam causam urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. sed nec otium hoc cum Africani otio, nec solitudo cum illa comparanda est: ille enim requiescens à Reip. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiaq; interdum tanquam in portum se in solitudinem recipiebat: nostrum autem otium negocij inopia, nec requiescendi studio constitutum est: extincto enim senatu, deletisq; iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus?

itaq; in maxima celebritate, atq; in oculis ciuium quondam uiximus, nunc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & ſæpe ſoli ſumus. ſed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolum ex malis eligere minima oportere, ſed etiam excerpere ex his ipſis, ſi quid ineſſet boni; propterea & ocio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperiſſet ocium ciuitati; nec eam ſolitudinem languere patior, quam mihi affert neceſſitas, non uoluntas. quanquam Africanus maiorem laudem uel meo iudicio aſſequebatur: nulla tamen eius ingenij monimenta mandata literis, nullum opus ocij, nullum ſolitudinis munus extat. ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inueſtigationeq; earum rerum, quas cogitando conſequebatur, nec ocioſum, nec ſolum unquam fuiſſe. nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium, curaméq; conuertimus. itaque plura breui tempore euerſa, quàm multis annis ſtante Rep. ſcripſimus. ſed cum tota philoſophia mi Cicero frugifera, & fructuoſa, nec ulla pars eius inculta, ac deſerta ſit; tamen nullus feracior in ea locus eſt, nec uberior, quàm de officijs; à quibus conſtanter, honeſteq; uiuendi præcepta ducuntur. quare, quanquam à Cratippo noſtro, principe huius memoriæ philoſophorum, hoc te aſſidue audire, atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas uocibus undique circunſonare, nec eas, ſi fieri poſſit, quicquam aliud audire. quod cum omnibus eſt faciendum, qui uitam ho-

neſtam ingredi cogitant : tamen haud ſcio , an nemini potius , quàm tibi : ſuſtines enim non paruam expectationem imitandæ induſtriæ noſtræ , magnam honorum, non nullam fortaſſe nominis . ſuſcepiſti onus præterea graue & Athenarum , & Cratippi : ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium ſis profectus , inanem redire turpiſſimum eſt , dedecorantem & urbis auctoritatem , & magiſtri . quare , quantum conniti animo potes , quantum labore contendere ; (ſi diſcendi labor eſt potius , quàm uoluptas) tantum fac ut efficias ; ne ue committas , ut , cum omnia ſuppeditata ſint à nobis , tute tibi defuiſſe uideare. ſed hæc hactenus : multa enim ſæpe ad te cohortandi gratia ſcripſimus . nunc ad reliquam partem propoſitæ diuiſionis reuertamur.

Panætius igitur , qui ſine controuerſia de officijs accuratiſſime diſputauit , quemq; nos correctione quadam adhibita potiſſimum ſecuti ſumus ; tribus generibus propoſitis , in quibus deliberare homines , & conſultare de officio ſolerent ; uno , cum dubitarent , honeſtum ne id eſſet , de quo ageretur , an turpe ; altero , utile ne eſſet , an inutile ; tertio , ſi id,quod ſpeciem haberet honeſti , pugnaret cum eo , quod utile uideretur , quo modo ea diſcerni oporteret : de duobus generibus primis tribus libris explicauit : de tertio autem genere deinceps ſe ſcripſit dicturum ; nec exſoluit,quod promiſerat . quod eo magis miror , quia ſcriptum à diſcipulo eius Poſidonio eſt , triginta annos uixiſſe Panætium poſt quàm illos libros edidiſſet . quem locum miror à Poſidonio breuiter eſſe tractatum in quibuſdam commentarijs , præſertim

cum ſcribat nullum eſſe locum in tota philoſophia tam neceſſarium. minime uero aſſentior ijs, qui negant eum locum à Panætio prætermiſſum, ſed conſulto relictum, nec omnino ſcribendum fuiſſe, quia nunquam poſſet utilitas cum honeſtate pugnare. de quo alterum poteſt habere dubitationem, adhibendum ne fuerit hoc genus, quod in diuiſione Panætij tertium eſt, an planè omittendum: alterum dubitari non poteſt, quin à Panætio ſuſceptum ſit, ſed derelictum: nam, qui è diuiſione tripartita duas partes abſoluerit, huic neceſſe eſt reſtare tertiam. præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur ſe deinceps eſſe dicturum. accedit eodem teſtis locuples Poſidonius; qui etiam ſcribit in quadam epiſtola, P. Rutilium Rufum dicere ſolere, qui Panætium audiuerat; ut nemo pictor eſſet inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquiſſet, abſolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferebat) ſic ea, quæ Panætius prætermiſiſſet, & non perfeciſſet, propter eorum, quæ feciſſet, præſtantiam neminem eſſe perſecutum. quamobrem de iudicio Panætij dubitari non poteſt. recte ne autem hãc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an ſecus, de eo fortaſſe dubitari poteſt. nam ſiue honeſtum ſolum bonum eſt, ut Stoicis placet; ſiue, quod honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, quemadmodum Peripateticis noſtris uidetur, ut omnia ex altera parte collocata, uix minimi momenti inſtar habeant: dubitandum non eſt, quin nunquam poſſit utilitas cum honeſtate contendere. itaque accepimus, Socratem ſolitum

execrari eos, qui primum hæc natura cohærentia opinione distraxissent. cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut etiam, quicquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quicquam, quod non honestum. quòd si is esset Panætius, qui uirtutem propterea colendam diceret, quòd ea efficiens utilitatis esset; ut ij, qui res expetendas uel uoluptate, uel [illegible]entia metiuntur: liceret ei dicere, honestatem [illegible]uando [illegible]n utilitate pugnare. sed, cum sit is, qui [illegible]olum b[illegible]iudicet, quod honestum sit; quæ autem huic repug[illegible] specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem uitam fieri, nec discessione peiorem: non uidetur huiusmodi debuisse deliberationē introducere; in qua, quod utile uideretur, cum eo, quod honestum est, comparetur. etenim, quod summum bonū à [illegible]is dicitur, conuenienter naturæ uiuere, id habet [illegible] (ut [illegible] sententiam, cum uirtute congruere semper; cætera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea uirtuti non repugnarent. quod cum ita sit, putant quidam hanc comparationem recte non esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. atque illud quidem honestum, quod proprie, uereq; dicitur, id in sapientibus est solis, neque à uirtute diuelli unquam potest: in ijs autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, similitudines honesti esse possunt. hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea communia sunt, & late patent: quæ & ingenij bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. illud autem,

quod

quod rectum ijdem appellant, perfectum, atque absolutum est, &, ut ijdem dicunt, omnes numeros habet, nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. cum autem aliquid actum est, in quo media officia comparantur, id cumulate uidetur esse perfectũ; propterea quòd uulgus, quid absit à perfecto, ferè non ex toto intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. quod autem in poematibus, & in picturis usu euenit, in alijsq; compluribus, ut delectentur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non sint; ob eam credo causam, quòd insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque re uitij sit, nequeant iudicare: itaque, cum sint docti à peritis, desistunt facile à sententia. hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia: itaque ij omnes, in quibus est uirtutis indoles, cõmouentur. nec uero, cum duo Decij, aut duo Scipiones fortes uiri commemorantur, aut cum Fabritius, aut Aristides iustus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiæ, tanquam à sapiente, petitur exemplum: nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem intelligi hic uolumus: nec ij, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt; nec illi quidem septem.; sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciemq; sapientum. quocirca nec id, quod uere honestum est, fas est, cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quodq; colitur

ab ijs, qui bonos se uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquam est comparandum: tamq; id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conseruandumq; est nobis, quàm id, quod proprie dicitur, uereq; est honestum, sapientibus: aliter enim teneri non potest, si qua ad uirtutem est facta progressio. sed hæc quidem de ijs, qui cõseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis, et commodis, neq; ea uolunt præponderari honestate, hi solent in deliberando, honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni uiri non solent. itaq; existimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare; hoc ipsum sensisse, quòd dixerit, solere modo, non etiam oportere: etenim non modo pluris putare, quod utile uideatur, quàm quod honestum, sed hæc etiam inter se comparare, & in his dubitare, turpissimum est. quid est ergo, quod non nunquam addubitationem afferre soleat, considerandumq; uideatur? credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur: sæpe enim tempore fit, ut, quod plerunq; turpe haberi soleat, inueniatur nõ esse turpe. exempli causa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quàm non modo hominem, sed etiam familiarem, occidere? num igitur se obstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit quamuis familiarem? populo quidem Romano non uidetur: qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. uicit igitur utilitas honestatem: immo uero honestas utilitatem secuta est. itaq;, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod ho-

neſtum intelligitur, pugnare id uidebitur, quod appella=
mus utile, formula quædam conſtituenda eſt : quam ſi
ſequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam
recedemus. erit autem hæc formula Stoicorum rationi
diſciplinæq; maxime conſentanea. quam quidem in his li
bris propterea ſequimur, quòd, quanquam à ueteribus
Academicis, & Peripateticis noſtris, qui quondam ijdem
erant, qui Academici, quæ honeſta ſunt, anteponuntur
ijs, quæ uidentur utilia, tamen ſplendidius hæc ab eis diſ=
ſeruntur, quibus, quicquid honeſtum eſt, idem utile uide=
tur, nec utile quicquam, quod non honeſtum, quàm ab
ijs, quibus eſt honeſtum aliquod non utile, aut utile non
honeſtum. nobis autem noſtra Academia magnam li=
centiam dat, ut, quodcunque maxime probabile occur=
rat, id noſtro iure liceat defendere. ſed redeo ad formu
lam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem ho=
minis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt
contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm do
lor, quàm cætera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut
rebus externis : nam principio tollit conuictum huma=
num, & ſocietatem: ſi enim ſic erimus affecti, ut propter
ſuum quiſq; emolumentum ſpoliet, aut uiolet alterum,
diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maxime eſt ſecundum na=
turam, humani generis ſocietatem. ut, ſi unumquodq;
membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe ua=
lere, ſi proximi membri ualetudinem ad ſe traduxiſſet,
debilitari, & interire totum corpus neceſſe eſſet : ſic, ſi
unuſquiſq; noſtrum rapiat ad ſe cõmoda aliorum, detra
hatq;, quod cuiq; poſſit, emolumenti ſui gratia, ſocietas

hominum,et communitas euertatur necesse est. nam, si=
bi ut quisque malit,quod ad usum uitæ pertineat,quàm
alteri acquirere, concessum est non repugnante natu=
ra. illud quidem natura non patitur,ut aliorum spoliis
nostras facultates, copias, opes augeamus. neque uero
hoc solum natura, idest iure gentium; sed et legibus po
pulorum, quibus in singulis ciuitatibus Resp. continen=
tur,eodem modo constitutum est,ut non liceret sui com=
modi causa nocere alteri: hoc enim spectant leges, hoc
uolunt,incolumem esse ciuium cõiunctionem: quam qui
dirimunt,eos morte,exilio,uinculis,damno coercent. atq;
hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio,quæ est lex di
uina,& humana: cui parere qui uelit(omnes autem pa
rebunt,qui secundum naturam uolent uiuere)nunquam
cõmittet,ut alienum appetat,& id, quod alteri detraxe
rit,sibi assumat. etenim multo magis est secundum natu=
ram celsitas,& animi magnitudo,itemq; cõmunitas, iu=
stitia,liberalitas,quàm uoluptas,quàm uita,quàm diui=
tiæ. quæ quidem contemnere,& pro nihilo ducere com
parantem cum utilitate cõmuni,magni animi,& excelsi
est. detrahere autem alteri sui cõmodi causa,magis est
contra naturam,quàm mors,quàm dolor,quàm cætera
generis eiusdem:itemq; magis est secũdum naturam,pro
omnibus gentibus (si fieri possit) conseruandis,aut iu=
uandis maximos labores,molestiasq; suscipere,imitantes
Herculem illum,quẽ hominum fama beneficiorum me=
mor in concilio cœlestium collocauit,quàm uiuere in so=
litudine non modo sine ullis molestijs, sed etiam in maxi
mis uoluptatibus, abundantem omnibus copijs,ut excel=

las etiam pulchritudine, & uiribus. quocirca optimo quisque, splendidissimoq; ingenio longe illam uitam huic anteponit. ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non posse. deinde, qui alterum uiolat, ut ipse aliquid cõmodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiquam iniuriam. si nihil existimat contra naturam fieri hominibus uiolandis: quid cum eo disseras, qui omnino hominem ex homine tollat? sin fugiẽdum id quidem censet, sed multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corporis, aut fortunæ uitium, animi uitijs grauius existimat. ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscuiusq;, & uniuersorum: quam si ad se quisq; rapiat, dissoluetur omnis humana consociatio. atq; si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunq; sit, ob eam ipsam causam tamen, quòd is homo sit, cõsultum uelit, necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. quod si ita est, una continemur omnes, & eadem lege naturæ. idq; ipsum si ita est, certe uiolare alterum lege naturæ prohibemur. uerum autem primum: uerum igitur & extremum. nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos cõmodi sui causa, aliam rationem esse ciuium reliquorum. hi sibi nihil iuris, & nullam societatem communis utilitatis causa statuunt esse cum ciuibus: quæ sententia omnem societatem distra-

ſtrahit ciuitatis. qui autem ciuium rationem dicunt eſ=
ſe habendam, externorum negant; hi dirimunt commu
nem humani generis ſocietatem: qua ſublata, beneficen
tia, liberalitas, bonitas, iuſtitia funditus tollitur: quæ
qui tollunt, etiam aduerſus deos immortales impij iudi=
candi ſunt: ab iis enim conſtitutam inter homines ſo=
cietatem euertunt: cuius ſocietatis arctiſſimum uincu=
lum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem
homini detrahere ſui commodi cauſa, quàm omnia in=
commoda ſubire uel externa, uel corporis, uel etiam ip=
ſius animi, quæ uacent iuſtitia: hæc enim uirtus omnium
eſt domina, & regina uirtutum. Forſitan quiſpiam di=
xerit: non ne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur,
abſtulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? mi
nime uero: non enim mihi eſt uita mea utilior, quàm
animi talis affectio, neminem ut uiolem commodi mei
gratia. Quid? ſi Phalarim crudelem tyrannum, & im
manem uir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, ueſtitu ſpo
liare poſſit, non ne faciat? Hæc ad iudicandum ſunt
facillima: nam, ſi quid ab homine ad nullam partem
utili utilitatis tuæ cauſa detraxeris, inhumane feceris,
contráq; naturæ legem: ſin autem is tu ſis, qui mul=
tam utilitatem Reip. atque hominum ſocietati, ſi in ui=
ta remaneas, afferre poſſis; ſi quid ob eam cauſam al=
teri detraxeris, non ſit reprehendendum: ſin autem id
non ſit eiuſmodi, ſuum cuique incommodum ferendum
eſt potius, quàm de alterius commodis ſubtrahendum.
non igitur magis eſt contra naturam morbus, aut ege=
ſtas, aut quid eiuſmodi, quàm detractio, atque appetitio

alieni. sed communis utilitatis derelictio contra naturam est: est enim iniusta: itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conseruat, & cõtinet, decernit profecto, ut ab homine inerti, atque inutili ad sapientem, bonum, fortemq; uirum transferantur res ad uiuendum necessariæ; qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seseq; diligens, hanc causam habeat ad iniuriam. itaque semper officio fungatur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati. Nam, quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est: nulla est enim societas nobis cum tyrannis, sed potius summa distractio: neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare. atque hoc omne genus pestiferum, atque impium ex hominum communitate exterminandum est: etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis; sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. huius generis quæstiones sunt omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. eiusmodi igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium eius præcenisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod iccirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absoluto tanquam

faſtigium imponimus, ut geometræ ſolent non omnia docere, ſed poſtulare, ut quædam ſibi concedantur, quo facilius, quæ uelint, explicent: ſic ego à te poſtulo mi Cicero, ut mihi concedas, ſi potes, nihil præter id, quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendum. ſin hoc non licet propter Cratippum: at illud certe dabis, quod honeſtum ſit, id eſſe maxime propter ſe expetendum. mihi utrumuis ſatis eſt; & cum hoc, tum illud probabilius uidetur, nec præterea quicquam probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus eſt, quòd non utilia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe, (neque enim ei fas erat) ſed ea, quæ uiderentur utilia. nihil uero utile, quod non idem honeſtum; nec honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur; negatq; ullam peſtem maiorem in uitam hominum inuaſiſſe, quàm eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. itaque non, ut aliquando anteponeremus utilia honeſtis, ſed ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ uideretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, ſed (ut dicitur) Marte noſtro: neq; enim quicquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod mihi probaretur de ijs, quæ in manus meas uenerũt: cum igitur aliqua ſpecies utilitatis obiecta eſt, nos commoueri neceſſe eſt. ſed ſi, cum animum attenderis, turpitudinem uideas adiunctam ei rei, quæ ſpeciem utilitatis attulerit; tunc utilitas non requirenda eſt; ſed intelligendum, ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe. quòd ſi nihil eſt tam contra naturam, quàm turpitudo, (recta enim, & con-

uenientia,& constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam secundum naturam, quàm utilitas: certe in eadem re utili turpitudo esse non potest. itemq; si ad honestatem nati sumus, eaque aut sola expetenda est, (ut Zenoni est uisum) aut certe omni pondere grauior est habēda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certe utile; itaque quicquid honestum, id utile. quare error hominum non proborum cum aliquid, quod utile uisum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. hinc sicæ, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; sociorum, & ciuium, hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari potest: emolumenta enim rerum fallacibus iudicijs uident; pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non uident. quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio, (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse uideant, an se scientes scelere contaminent: in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenerint. ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. atque etiam in omni deliberatione, cœlandi, & occultandi spes, opinioq; remouenda est: satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes deos, homi-

nesq; cœlare possimus, nihil tamen auare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendum. hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit, æneumq; equum (ut ferunt fabulæ) animaduertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui uidit corpus magnitudine inusitata, annulumq; aureum in digito: quem ut detraxit, ipse induit. erat autem regius pastor. tum in concilium pastorum se recepit. ibi cum palam eius annuli al palmã conuerterat, à nullo uidebatur, ipse autem omnia uidebat: idem rursus uidebatur, cum in lucem annulum inuerterat. itaque hac opportunitate annuli usus, Reginæ stuprum intulit; eaq; adiutrice Regem dominum interemit, sustulitq; quos obstare arbitrabatur: nec in his quisquam eum facinoribus potuit uidere. sic repente annuli beneficio Rex ortus est Lydiæ. hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens; nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet: honesta enim bonis uiris, non occulta quæruntur. atque hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictã, & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone. quasi uero ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. hæc est uis huius annuli; & huius exempli; si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit; cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causa feceris, si id dijs, hominibusq; futurum sit semper ignotũ, sis'ne facturus. negant id fieri posse. quanquam non potest id quidem: sed quæro, quod negant posse, id si posset,

quidnam facerent? urgent ruſtice ſanè: negant enim poſſe, & in eo perſtant: hoc uerbum quid ualeat, non uident: cum enim quærimus, ſi poſſint cœlare, quid facturi ſint; non quærimus, poſſint ne cœlare; ſed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, ſi reſponderint ſe impunitate propoſita facturos, quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur; negent, omnia turpia per ſe ipſa fugienda eſſe concedant. ſed iam ad propoſitum reuertamur. incidunt ſæpe multæ cauſæ, quæ conturbant animos utilitatis ſpecie; non, cum hoc deliberetur, relinquenda ne ſit honeſtas propter utilitatis magnitudinem (nã id quidem improbum eſt) ſed illud, poſſit ne id, quod utile uideatur, fieri non turpiter. cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat uideri facere id iniuſte: fuerat enim in Regibus expellendis ſocius Bruti, conſiliorum etiam adiutor. cum autem conſilium hoc principes cepiſſent, cognationem Superbi, nomenq; Tarquiniorum, & memoriam regni eſſe tollendam, quòd erat utile patriæ conſulere; id erat ita honeſtum, ut etiam ipſi Collatino placere deberet. itaque utilitas ualuit propter honeſtatem: ſine qua nec utilitas quidem eſſe potuiſſet. at in eo Rege, qui urbem condidit, non ita: ſpecies enim utilitatis animum pepulit eius: cui cum uiſum eſſet utilius, ſolum ſe, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. omiſit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile uidebatur, neque erat, aſſequi poſſet. & tamen muri cauſam oppoſuit ſpeciem honeſtatis, nec probabilem, nec ſatis idoneam. peccauit igitur, pace uel Quirini, uel Romuli dixerim.

nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisq; tradendæ, cum his ipsi egeamus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiendum est. scite Chrysippus, ut multa; qui stadium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quàm maxime possit, ut uincat; supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. sic in uita sibi quenq; petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, ius non est. maxime autem perturbantur officia in amicitijs: quibus & non tribuere, quod recte possis; & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum est: quæ enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, & cætera generis eiusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt. at neque contra Remp. neque contra iusiurandum, ac fidem, amici sui causa uir bonus faciet; nec si iudex quidem erit de ipso amico: ponit enim personam amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, ut ueram amici causam esse malit; ut perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cum uero iurato dicenda sententia sit, meminerit deum se adhibere testem, id est (ut ego arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse deus diuinius. itaque præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus: QVAE salua fide facere possit. hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo ante dixi honeste amico à iudice posse concedi: nam si omnia facienda sint, quæ amici uelint, non amicitiæ tales, sed coniurationes putandæ sunt. loquor autem de communibus amicitijs: nam in sapientibus uiris at-

que perfectis nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiã Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulauisset, uas factus sit alter eius sistendi; ut, si ille non reuertisset ad diem, moriendum esset sibi ipsi. qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit, ut se in amicitiã tertium ascriberent. cum igitur id, quod utile uidetur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, iaceat utilitatis species, ualeat honestas. cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponantur amicitiæ: & sic habebitur is, quẽ exquirimus, delectus officij. sed utilitatis specie in Rep. sæpissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri: durius etiam Athenienses, qui sciuerunt, ut Aeginetis, qui classe ualebant, pollices præciderentur. hoc uisum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Aegina Piræeo: sed nihil, quod crudele, utile: est enim hominum naturæ, quam sequi debemus, maxime inimica crudelitas. male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosq; exterminant, ut Petronius apud patres nostros; Papius nuper. nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere; quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus, & Scæuola: usu uero urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. plena exemplorum est nostra Resp. tum sæpe aliàs, tum maxime bello Punico secundo; quæ Can

nensi calamitate accepta maiores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. nulla fuit timoris significatio, nulla mentio pacis. tanta uis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentq; ut urbe relicta, coniugibus, & liberis Trœzene depositis, naues conscenderent, libertatemq; Græciæ classe defenderent; Cyrsilum quendam suadentem, ut in urbe manerent, Xerxemq; reciperent, lapidibus obruerunt. atque ille sequi utilitatem uidebatur: sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post uictoriam eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione se habere consilium Reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulauit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. datus est Aristides. huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gythium, clam incendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. quod Aristides cum audiuisset, in concionem magna expectatione uenit, dixitq; perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. itaq; Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putarunt, totamq; eam rem, quam ne audiuerant quidem, auctore Aristide repudiauerunt: melius hi, quàm nos, qui piratas immunes, socios uectigales habemus. maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile, ne tum quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscare: hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati uideatur; ut animaduertendum sit, repugnet ne planè, an

possit cum honestate coniungi. eius generis hæ sunt quæstiones: si, exempli gratia, uir bonus ab Alexandria profectus Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summáq; annonæ caritate, si idem sciat complures mercatores ab Alexándria soluisse, nauesq; in cursu frumento onustas petentes Rhodum uiderit, dicturus ne sit id Rhodijs, an silentio suum quamplurimo uenditurus. sapientem, & bonum uirum fingimus: de eius deliberatione, & consultatione quærimus, qui cœlaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet; sed dubitet, an turpe non sit. in huiusmodi causis aliud Diogeni Babylonio uideri solet magno, & graui Stoico; aliud Antipatro discipulo eius, homini acutissimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod uenditor norit, emptor ignoret; Diogeni, uenditorem, quatenus iure ciuili constitutum sit, dicere uitia oportere, cætera sine insidijs agere, &, quoniam uendat, uelle quamoptime uendere. aduexi, exposui; uendo meum non pluris, quàm cæteri; fortasse etiam minoris, cum maior est copia: cui fit iniuria? exoritur Antipatri ratio ex altera parte. quid agis? tute, cum hominibus consulere debeas, & seruire humanæ societati, eaq; lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua communis utilitas sit, uicissim & æque communis utilitas tua sit: cœlabis homines, quid ijs adsit & commoditatis, & copiæ? respondebit Diogenes fortasse sic: aliud cœlare, aliud est tacere: neq; ego nunc te cœlo, si tibi non dico, quæ natura deorũ sit, quis sit finis bonorũ: quæ tibi plus prodessent cognita,

quàm tritici uilitas: sed non, quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. immo uero, inquit ille, necesse est: siquidem inter homines natura meministi coniunctam societatem. memini, inquit ille. sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusq; sit? quod si ita est, nec uendendum quidem quicquam est, sed donandum. uides in hac tota disceptatione non illud dici: quamuis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam; sed ita expedire, ut turpe non sit: ex altera autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. uendat ædes uir bonus propter aliqua uitia, quæ ipse norit, cæteri ignorẽt: pestilentes sint, & habeantur salubres: ignoretur in omnibus cubilibus apparere serpentes: male materiatæ, ruinosæ: sed hoc præter dominum nemo sciat: quæro, si hoc emptoribus uenditor non dixerit, ædesq; uendiderit pluris multo, quàm se uenditurum putarit, num id iuste, aut improbe fecerit? ille uero, inquit Antipater, improbe facit: quid enim est aliud, erranti uiam non monstrare, quod Athenis execrationibus publicis sancitum est, si hoc non est, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam est, quàm uiam non monstrare: nam est, scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est? ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. quòd si, qui proscribunt uillam bonam (ut ipsi asserunt) beneq; ædificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione: multo minus, qui domum non laudarunt: ubi enim iudicium emptoris est, ibi fraus uenditoris

ris quæ poteſt eſſe? ſin autem dictum non omne præſtandum eſt: quod dictũ non eſt, id præſtandum putas? quid uero eſt ſtultius, quàm nẽditorem eius rei, quam uendat, uitia narrare? quid autem tam abſurdum, quàm ſi domini iuſſu ita præco prædicet, domum peſtilentem nẽdo? ſic ergo in quibuſdã cauſis dubijs, ex altera parte defenditur honeſtas; ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile uideatur, non modo honeſtum facere ſit, ſed etiam, non facere, turpe. hæc eſt illa, quæ uidetur utilium fieri cum honeſtis ſæpe, diſſenſio: quæ diiudicanda ſunt: non enim, ut quæreremus, expoſuimus, ſed ut explicaremus. non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium uenditor cœlare emptores debuiſſe: neq; enim id eſt cœlare, quicquid reticeas; ſed cum, quod tu ſcias, id ignorare emolumenti tui cauſa uelis eos, quorum interſit id ſcire. hoc autem cœlandi genus quale ſit, et cuius hominis, quis non uidet? certe non aperti, non ſimplicis eſt, non ingenui, non iuſti, non uiri boni; uerſuti potius, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, ueteratoris, uafri. hæc tot, et alia plura non ne inutile eſt uitiorum ſubire nomina? quòd ſi uituperandi ſunt, qui reticuerũt: quid de ijs exiſtimandũ eſt, qui orationis uanitatem adhibuerunt? C. Canius eques R. homo nec infacetus, & ſatis literatus, cum ſe Syracuſas otiandi cauſa, nõ negotiandi (ut ipſe dicere ſolebat) contuliſſet, dictitabat ſe hortulos aliquos uelle emere, quò inuitare amicos, et ubi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. quod cum percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracuſis, dixit, uenales quidem ſe hortos nõ habere, ſed licere uti

Canio, si uellet, ut suis: & simul ad cœnam inuitauit in posterum diem. cum ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab iis petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarētur; dixitq;, quid eos facere uellet. ad cœnam tempore uenit Canius. opipare paratum erat conuiuium. cymbarum ante oculos multitudo. pro se quisq;, quod ceperat, afferebat. ante pedes Pythij pisces abyciebātur. tum Canius, quæso, inquit, quid est, ò Pythi, tantum ne piscium? tantū ne cymbarum? et ille, quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium: hic aquatio: hac uilla isti carere non possunt. incensus Canius cupiditate, contendit à Pythio, ut uēderet. grauate ille primo. quid multa? impetrat: emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius uoluit, & emit instructos: nomina facit: negotium conficit. inuitat Canius postera die familiares suos: uenit ipse mature: scalmum nullum uidet: quærit ex proximo uicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quòd eos nullos uideret: nullæ, quod sciam, inquit ille: sed hic piscari nulli solent: itaq; heri mirabar, quid accidisset. stomachari Canius: sed quid faceret? non dum enim Aquilius collega, et familiaris meus protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipsis, cum ex eo quærerem, quid esset dolus malus; respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. nullum igitur factum eorū potest utile esse, cum sit tot uitijs inquinatum. quòd

ſi Aquiliana definitio uera eſt, ex omni uita ſimulatio, diſſimulatioq; tollenda eſt. ita nec, ut emat melius, nec, ut uendat, quiſquam ſimulabit, aut diſſimulabit uir bonus. atque iſte dolus malus etiam legibus erat uindicatus: ut tutela Duodecim tabulis, et circunſcriptio adoleſcentium lege Plectoria, & ſine lege, iudicijs, in quibus, EX FIDE BONA, agitur. reliquorum autem iudiciorum hæc uerba maxime excellunt, in arbitrio rei uxoriæ, MELIVS, AEQVIVS: in fiducia, VT INTER BONOS BENE AGIER. quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius eſt, poteſt ulla pars ineſſe fraudis? aut, cũ dicitur, inter bonos bene agier, quicquam agi doloſe, aut malitioſe poteſt? dolus autem malus ſimulatione, & diſſimulatione (ut ait Aquilius) continetur. tollendum eſt igitur in rebus contrahendis omne mendacium. non licitatorem uenditor, nec, qui contra ſe liceatur, emptor opponet: uterq;, ſi ad loquendum uenerit, non plus, quam ſemel, loquetur. Quintus quidem Scæuola P. filius, cum poſtulaſſet, ut ſibi fundus, cuius emptor erat, ſemel indicaretur, idq; uenditor ita feciſſet, dixit ſe pluris æſtimare, addidit centũ millia. nemo eſt, qui hoc uiri boni fuiſſe neget: ſapientis negant: ut ſi minoris, quàm potuiſſet, uendidiſſet. hæc igitur eſt illa pernicies, quòd alios bonos, alios ſapientes exiſtimant. ex quo Ennius: Nequicquam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſi prodeſſe nequiret. uere id quidem, ſi, quid eſſet prodeſſe, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium diſcipulum Panætij uideo in ijs libris, quos de officijs ſcripſit Q. Tuberoni, dicere, ſapientis eſſe, nihil contra mores,

leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris: neq; enim solu nobis diuites esse uolumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeq; Reip. singulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ sunt ciuitatis. huic Scæuolæ factum, de quo paulo ante dixi, placere nullo modo potest: etenim omnino se negat facturum compendij sui causa, quod non liceat. huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. sed siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est, perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non uersetur: siue uir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini, recte iustum uirum, bonum non facile reperiemus. nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum uirum bonum esse, semper est utile. ac de iure quidem prædiorum sancitum est apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiam dicerentur, quæ nota essent uenditori. nam, cum ex Duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus esset, duplicem pœnam subiret: à iurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta: quicquid enim inest prædio uitij, id, statuerunt, si uenditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. ut, cum in arce augurium Augures acturi essent, iussissentq; T. Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio mõte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs: Claudius proscripsit, insulam uendidit: emit P. Calphurnius Lanarius. huic ab Auguribus illud idem denunciatum est. itaq; Calphurnius, cum demolitus esset, cognouissetq; Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab Auguribus demoliri iussus, arbitrũ

+ Cuetus. n. quis ab aqueuct, qui impunitate et ignoratiõe sua proposita abstinuit posset iniuria.

illum adegit: QVICQVID sibi de ea re facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit huius nostri Catonis pater: ut enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. is igitur iudex ita pronunciauit: cum in uenũdando rem eam sciisset, & non pronunciauisset, emptori damnum præstari oportere. igitur ad fidem bonã statuit pertinere, notum esse emptori uitium, quod nosset uenditor. quòd si recte diiudicauit, nõ recte frumentarius ille, non recte ædium pestilentium uenditor tacuit. sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes cõprehendi non possunt; quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noster C. Sergio Oratæ uendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. hæ Sergio seruiebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. ius Crassus urgebat; quod uitium uẽditor nõ dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius; quoniã id uitium ignotum Sergio nõ fuisset, qui illas ædes uẽdidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset, teneret. quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere res possunt: philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. sunt ne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidunt. sic, tu cum ædes proscribas, tabu-

lam tanquam plagam ponas, domum propter uitia uendas, in eam aliquis incurrat imprudens. hoc quanquam uideo propter deprauationem consuetudinis neque more turpe haberi, neq; aut lege sanciri, aut iure ciuili, naturæ tamen lege sancitum est: societas enim est (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorū, qui eiusdem gentis sunt; propior eorum, qui eiusdem ciuitatis. itaq; maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile esse uoluerunt: quod enim ciuile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem ciuile esse debet. sed nos ueri iuris, germanæq; iustitiæ solidam, & expressam effigiem nullam tenemus: umbra, et imaginibus utimur: easq; ipsas utinam sequeremur: feruntur enim ex optimis naturæ principijs, et ueritatis exemplis: nam quanti uerba illa? VT INE PROPTER TE, FIDEM VE TVAM CAPTVS, FRAVDATVS VE SIM: quàm illa aurea? VT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAVDATIONE. sed, qui sint boni, et quid sit bene agi, magna quæstio est. Quintus quidé Scæuola Pontifex Maximus summam uim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus ageretur ex fide bona: fideiq; bonæ nomen existimabat manare latissime, idq; uersari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, uenditis, conductis, locatis: quibus uitæ societas continetur: in his magni esse iudicis statuere, præsertim cum in plerisq; essent iudicia contraria, quid quenq; cuiq; præstare oporteret. quocirca astutiæ tollendæ sunt, eaq; ma-

litia,quæ uult quidem uideri se esse prudẽtiam, sed abest ab ea,distatq; plurimum : prudentia est enim locata in delectu bonorum,& malorum ; malitia, si omnia,quæ turpia sunt,mala sunt,mala bonis anteponit.nec uero in prædijs solum ius ciuile ductum à natura,malitiã, fraudemq; uindicat ; sed & in mancipiorum uenditione,uenditorum fraus omnis excluditur : qui enim scire debuit de sanitate,de fuga,de furtis, præstat edicto Aedilium. hæredum alia causa est . ex quo intelligitur,quoniam iuris natura fons sit,hoc secundum naturam esse,neminem id agere,ut ex alterius prædetur insciti a.nec ulla pernicies uitæ maior inueniri potest,quàm in malitia simulatio intelligentiæ. ex quo illa innumerabilia nascuntur,ut utilia cum honestis pugnare uideantur : quotus enim quisque reperietur,qui , impunitate, & ignoratione omnium proposita,abstinere possit iniuria ? periclitemur (si placet) in ijs quidem exemplis,in quibus peccare uulgus hominum fortasse non putat : neque enim de sicarijs,ueneficis, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est ; qui non uerbis sunt, & disputatione philosophorum, sed uinculis,& carcere castigandi . sed hæc consideremus, quæ faciunt ij, qui habentur boni . L.Minutij Basilij,locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerũt. quod quo facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M.Crassum, & Q. Hortensium, homines eiusdem ciuitatis potentissimos : qui , cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscij culpæ , alieni facinoris munusculum non repudiauerunt . quid ergo ? satin hoc

est,ut non deliquisse uideantur ? mihi quidem non uidetur : quanquam alterum amaui uiuum,alterum nō odi mortuum . sed cum Basilius M. Satirium sororis filium nomen suū ferre uoluisset,eumq; fecisset hæredem; hunc dico patronum agri Piceni,& Sabini: (ò turpem notam temporum illorum) non erat æquum principes ciuitatis rem habere,ad Satirium nihil præter nomen peruenire. etenim si is,qui non defendit iniuriam,neq; propulsat à suis,cum potest,iniuste facit,ut in primo libro disserui : qualis habendus est is, qui non modo repellit , sed etiam adiuuat iniuriam ? mihi quidem etiam ueræ hæreditates non honestæ uidentur, si sint malitiosis blanditijs officiorum,non ueritate,sed simulatione quæsitæ. atqui in talibus rebus aliud utile interdum,aliud honestum uideri solet : falsò : nam eadem utilitatis,quæ honestatis,est regula.qui hoc nō præuiderit,ab hoc nulla fraus aberit,nullum facinus : sic enim cogitans ; est istud quidem honestum,uerū hoc expedit ; res à natura copulatas audebit errore diuellere: qui fons est fraudum,maleficiorum,scelerum omniū.itaq; si uir bonus habeat hanc uim,ut,si digitis concrepuerit,possit in locupletiū testamenta nomen eius irrepere,hac ui nō utatur,ne si exploratum quidem habeat id omnino neminem unquam suspicaturum.at si dares hanc uim M. Crasso,ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse,qui re uera nō esset hæres ; in foro (mihi crede)saltaret.homo autem iustus,& is,quem sentimus uirum bonum,nihil cuiquā,quod in se transferat, detrahet.hoc qui admiratur,is se,quis sit uir bonus,nescire fatetur.at uero,si quis uoluerit animi sui cōplicatā no

tionem euoluere, iam se ipse doceat, eum uirum bonum esse, qui prosit, quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi ueneno perficiat, ut ueros hæredes moueat, in eorum locum ipse succedat? non ergo faciat, dixerit quis, quod utile sit, quodq; expediat? immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum. hoc qui non didicerit, bonus esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, iudicem M. Lutatio Pythiæ fuisse, equiti R. sane honesto, cum is sponsionem fecisset, NI bonus uir esset: itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturum, ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicasset; aut statuisse uideretur uirum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officijs, & laudibus cõtineretur. huic igitur uiro bono, quem Fimbria etiam, nõ modo Socrates, nouerat, nullo modo uideri potest quicquam esse utile, quod non honestum sit. itaque talis uir non modo facere, sed ne cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. hæc, non ne est turpe, dubitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod iam tritum est uetustate prouerbiũ: cum enim fidem alicuius, bonitatemq; laudant, dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices. hoc quam habet uim, nisi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? uides ne igitur hoc prouerbio, neque Gygi illi posse ueniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebam digitorum percussione hæreditates omnium posse ad se conuertere? ut enim, quod

turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, aduersante etiam, & repugnante natura. at enim, cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cum à spe Consulatus longe abesset, & septimum annum post Præturam iaceret, neque petiturus unquam Consulatum uideretur, Q. Metellum, cuius Legatus erat, summum uirum, & ciuem, cum ab eo imperatore suo Romam missus esset, apud populum R. criminatus est, bellum illum producere; si se Consulem fecissent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi R. redactu= rum. itaque factus est ille quidem Consul, sed à fide, iustitiáq; discessit, qui optimum, & grauissimum ci= uem, cuius Legatus, & à quo missus esset, in inuidiam falso crimine adduxerit. nec noster quidem Gratidia= nus officio boni uiri functus est tum, cum Prætor esset, collegiumq; prætorium Tribuni pl. adhibuissent, ut res numaria de communi sententia constitueretur: iactaba tur enim temporibus illis numus, sic, ut nemo posset sci= re, quid haberet. conscripserunt communiter edictum cum pœna, atq; iudicio; constituerunt q;, ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent. & cæteri quidem alius aliò: Marius à subsellijs in Rostra rectà: idq;, quod communiter compositum fuerat, solus edixit: & ea res (si quæris) ei magno honori fuit: omnibus uicis statuæ factæ sunt: ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo unquam multitudini fuit carior. hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione non nunquam, cum id, in quo

uiolatur æquitas,non habetur ita magnum;illud autem, quod ex eo paritur,permagnum uidetur: ut Mario præripere collegis,& Tribunis pl.popularem gratiam, non ita turpe; Consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat,ualde utile uidebatur. sed omnium una regula est,quam cupio tibi esse notissimam:aut illud,quod utile uidetur,turpe ne sit: aut,si turpe est, ne uideatur esse utile. quid igitur? possumus ne aut illum Marium uirum bonum iudicare,aut hunc? explica, atque excute intelligentiam tuam, ut uideas, quæ sit in ea species, forma,& notio uiri boni.cadit ergo in uirum bonū mē tiri emolumenti sui causa,criminari,præripere, fallere? nihil profecto minus.est ergo ulla res tanti, aut cōmodum ullum tam expetendum, ut uiri boni et splēdorem, & nomen amittas?quid est,quod afferre tantum utilitas ista,quæ dicitur,possit,quantum auferre,si boni uiri nomen eripuerit,fidem, iustitiamq; detraxerit? quid enim interest,utrum ex homine se cōuertat quis in belluam,an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? quid,qui omnia recta,& honesta negligunt, dummodo potētiam consequantur:non ne id faciūt,quod is, qui etiā socerum habere uoluit eum,cuius ipse audacia potens esset? utile enim uidebatur plurimū posse alterius inuidia: id quàm iniustum in patriam,quàm inutile, quàm turpe esset, non uidebat. ipse autē socer in ore semper græcos uersus Euripidis de Phœnissis habebat: quos dicam, ut potero;incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si uiolandum est ius,regnandi gratia
Violandum est:aliis rebus pietatem colas.

capitalis Eteocles, uel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? ecce tibi, qui Rex populi R. dominusq; omnium gentium esse concupierit, idq; perfecerit. hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est: probat enim legum, & libertatis interitum; earumq; oppressionem tetram, & detestabilem, gloriosam putat. qui autem fateatur honestum non esse in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq; esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile; qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere? potest enim? dij immortales, cuiquam esse utile fœdissimum, & teterrimum paricidium patriæ, quãuis, eo qui se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus parens nominetur? honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic, ut hæc duo uerba inter se discrepare, sed tamen unum sonare uideantur. nunc abeo ad uulgi opinionem. quæ maior utilitas, q̃ regnandi esse possit? nihil contra inutilius ei, qui id iniuste consecutus sit, inuenio, cum ad ueritatem cœpi reuocare rationẽ: possunt enim cuiquam esse utiles angores, solicitudines, diurni & nocturni metus, uita insidiarũ periculorumq; plenissima? Multi iniqui, atque infideles regno, pauci boni sunt, inquit Accius: at cui regno? quod à Tantalo, & Pelope proditum iure obtinebatur: nam quanto plures ei Regi putas, qui cum exercitu populi R. populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatemq; non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem seruire sibi coegisset?

hunc tu quas conſcientiæ labes in animo cenſes habuiſſe? quæ uulnera? cuius autem uita ipſi poteſt utilis eſſe, cum eius uitæ ea conditio ſit, ut, qui illam eripuerit, in maxima gratia futurus ſit, & gloria? quòd ſi hæc utilia non ſunt, quæ maxime uidentur, quia plena ſunt dedecoris, ac turpitudinis: ſatis perſuaſum eſſe debet, nihil eſſe utile, quod non honeſtum ſit. quanquam id quidem cum ſæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio Conſule iterum, & à ſenatu noſtro iudicatum eſt. cum enim rex Pyrrhus populo R. bellum ultro intuliſſet, cumq; de imperio certamen eſſet cum Rege generoſo, ac potente, perfuga ab eo uenit in caſtra Fabritij, eiq; eſt pollicitus, ſi præmium ei propoſuiſſet, ſe, ut clam ueniſſet, ſic clam in Pyrrhi caſtra rediturum, & eum ueneno necaturum. hunc Fabritius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq; eius factum à ſenatu laudatum eſt. atqui, ſi ſpeciem utilitatis, opinionemq; quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & grauem aduerſarium imperij ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuiſſet, eum non uirtute, ſed ſcelere ſuperatum. utrum igitur utilius uel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Ariſtides Athenis, fuit; uel ſenatui noſtro, qui nunquam utilitatem à dignitate ſeiunxit, armis cum hoſte certare, an ueneno? ſi gloriæ cauſa imperium expetendum eſt, ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria: ſin ipſæ opes expetuntur quoquo modo, nõ poterunt eſſe utiles cum infamia. non igitur utilis illa L. Philippi Q. filij ſententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex S. C. liberauiſſet, ut eæ rur-

ſus uectigales eſſent neque ijs pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. eſt ei ſenatus aſſenſus. turpe imperio: piratarum enim melior fides, quàm ſenatus. at aucta uectigalia: utile igitur. quouſque audebunt dicere, quicquam utile, quod non honeſtum? poteſt autem ulli imperio, quod gloria debet fultum eſſe, & beneuolentia ſociorum, utile eſſe odiũ, & infamia? ego etiam cum Catone meo ſæpe diſſenſi: nimis enim mihi uidebatur præfracte ærarium, uectigaliaq; defendere; omnia publicanis negare, multa ſociis; cum in hos benefici eſſe deberemus, cum illis ſic agere, ut cum colonis noſtris ſoleremus; eoque magis, quòd illa ordinum coniunctio ad ſalutem Reipublicæ pertinebat. male etiam Curio, cum cauſam Tranſpadanorum æquam eſſe dicebat; ſemper autem addebat, Vincat utilitas. potius diceret, non eſſe æquam, quia non eſſet utilis Reipublicæ, quàm, cum æquã eſſe diceret, non eſſe utilem fateretur. plenus eſt ſextus liber de officiis Hecatonis talium quæſtionum: ſit ne boni uiri, in maxima caritate annonæ familiã non alere. in utranque partem diſputat: ſed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. quærit, ſi in mari iactura facienda ſit, equi ne pretioſi potius iacturã faciat, an ſeruuli: utilis. hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. ſi tabulam de naufragio ſtultus arripuerit, extorquebit ne eam ſapiens, ſi potuerit? negat, quia ſit iniurium. quid dominus nauis? eripiet ne ſuum? minime, non plus, quàm ſi nauigantem in altum eiicere de naui uelit, quia ſua non ſit: quoad enim peruentum ſit

eò, quòd sumpta nauis est, non domini est nauis, sed nauigantium. quid, si in una tabula sint duo naufragi, hiq; sint sapientes, sibi uterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat uero, sed ei, cuius magis interſit uel sua, uel Reip. causa uiuere. quid, si hæc paria in utroque? nullum erit certamen: sed quasi in sorte, aut in micando uictus, alteri cedet alter. quid, si pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium, indicet ne id magistratibus filius? nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. non igitur patria præstat omnibus officiis? immo uero: sed ipsi patriæ conducit, pios habere ciues in parentes. quid, si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater, silebit ne filius? immo uero obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiam: ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris. quærit etiam, si sapiens adulterinos numos accipiet imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturus ne sit eos, sicui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potius assentior. qui uinum fugiens uendat sciens, debeat ne dicere? non necesse putat Diogenes, Antipater uiri boni existimat. hæ sunt quasi controuersiæ in iure Stoicorum. in mancipio uendendo, dicenda ne uitia? non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili; sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum, alteri dicenda uidentur, alteri non dicenda. siquis aurum uendens, orichalcum se putat uendere, indicet ne ei uir bonus aurum illud esse, an emat denario quod sit millenarium? perspicuum iam

eſt,& quid mihi uideatur,& quæ ſit inter eos philoſophos,quos nominaui, controuerſia. pacta,& promiſſa ſemper ne ſeruanda ſint, quæ nec ui, nec dolo malo(ut Prætores ſolent dicere)facta ſint? ſi quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq;, ne illo medicamento unquam poſtea uteretur; ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot poſt incide-rit in eundem morbum,nec ab eo,quicum pepigerat, impetret,ut item eo liceat uti,quid faciendum ſit,cum ſit is inhumanus,qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat iniuriæ? uitæ,& ſaluti conſulendum eſt. quid, ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo,qui eum hæredem faciat, cum ei teſtamento ſeſtertiũ millies relinquatur,ut ante,quàm hæreditatem adeat,luce palàm in foro ſaltet,idq; ſe factu-rum promiſerit, quòd aliter eum hæredem ſcriptu-rus ille non eſſet: faciat,quod promiſerat ille,nec ne? promiſiſſe nollem,& id arbitror fuiſſe grauitatis: ſed,quoniam promiſit,ſi ſaltare in foro turpe ducet,honeſtius mẽtietur, ſi ex hæreditate nihil ceperit: niſi forte eam pecuniam in Reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut uel ſaltare eum, cum patriæ conſulturus ſit, turpe non ſit. ac ne illa quidem promiſſa ſeruanda ſunt, quæ non ſunt ijs ipſis utilia, quibus illa promiſeris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum ſe eſſe dixit,quicquid optaſſet: optauit,ut in currum patris tolleretur: ſublatus eſt inſanus,atque,quà conſtitit, ictu fulminis deflagrauit. quanto melius fuerat in hoc promiſſum patris non eſſe ſeruatum? quid, quod Theſeus exegit promiſſum à Neptuno? cui cum tres optiones Neptunus

ptunus dedisset, optauit interitum Hippolyti filij sui, cui is patri suspectus esset de nouerca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. quid Agamemnon? cum deuouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolauit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. promissum potius nō faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. ergo & promissa non facienda non nunquā. Neq; semper deposita reddēda sunt: si gladiū quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens; reddere peccatum sit, non reddere officium. quid, si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddes ne depositum? non, credo: faciés enim contra Remp. quæ debet esse charissima. sic multa, quæ natura honesta uidentur esse, temporibus fiunt non honesta. facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, cōmutata utilitate fiunt non honesta. ac de his quidem, quæ uidentur esse utilitatis contra iustitiam simulatione prudentiæ, satis, arbitror, dictum. sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem uersabimur, cum docebimus ea, quæ uidentur esse utilia, neq; sunt, quàm sint uirtutis inimica. ac de prudentia quidem, quam uult imitari malitia; itemq; de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, et præstantia cernitur; altera in cōformatione, et moderatione continentiæ, et temperantiæ. utile uidebatur Vlyssi (ut quidam poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimum auctorem talis de Vlysse nulla suspicio est) sed

insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniæ militiam subterfugere uoluisse. non honestum consilium: at utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ uiuere otiose cũ parentibus, cum uxore, cum filio. ullum tu decus in quotidianis periculis, et laboribus cũ tranquillitate hac cõferendum putas? ego uero istam contemnendam, & abijciendam; quoniã, quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror: quid enim auditurum putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseuerasset? qui, cũ maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace:

Cuiu' ipse princeps iurisiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulauit: ne coiret, institit.
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istiu' percepset malitiosam audaciam,
Fides sacratæ ius perpetuo falleret.

illi uero non modo cum hostibus, uerum etiam cum fu Etibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem nostram ueniamus. M. Attilius Regulus, cum Consul iterum in Africa ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Amilcare, iuratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. is, cum Romam uenisset, utilitatis speciem uidebat: sed eam, ut res declarat, falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortu

næ bellicæ iudicantem, tenere consularis dignitatis gradum. quis hæc neget esse utilia? quid censes? magnitudo animi, & fortitudo negat. an locupletiores quæris auctores? harum enim est uirtutum proprium nil extimescere, omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare: itaque quid fecit? in senatum uenit: mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusauit: quàm diu iureiurando hostium teneretur, non esse se senatorem. atque illud etiam: (ò stultum hominem, dixerit quispiá, & repugnantem utilitati suæ) reddi captiuos, negauit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces, se iam confectum senectute. cuius cum ualuisset auctoritas, captiui retenti sunt, ipse Carthaginem rediit, neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. neque uero tamen ignorabat se ad crudelissimum hostem, et ad exquisita supplicia proficisci: sed iusiurandum conseruandum putabat. itaq; tum, cum uigilando necabatur, erat in meliore causa, quàm si domi senex captiuus, periurus, & consularis remansisset. at stulte, qui non modo non censuerit captiuos remittendos, uerum etiam dissuaserit. quo modo stulte? etiam ne, si Reip. conducebat? potest autem, quod inutile Reip. sit, id cuiquam ciui utile esse? peruertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate seiungunt: omnes enim expetimus utilitatem, ad eamq; rapimur; nec facere aliter ullo modo possumus: nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate, utilia reperire, propterea illa prima, et

ſumma habemus, utilitatis nomen non tam ſplendidum, quàm neceſſarium ducimus. quid eſt igitur, dixerit quis, in iureiurando? num iratum timemus Iouem? at hoc quidem commune eſt omnium philoſophorum, non eorum modo, qui deũ nihil habere ipſum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri; ſed eorum etiam, qui deum ſemper agere aliquid, & moliri uolunt, nunquam nec iraſci deum, nec nocere. quid autem iratus Iupiter plus nocere potuiſſet, quàm nocuit ſibi ipſe Regulus? nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantam utilitatem peruerteret. an, ne turpiter faceret? primum minima de mãlis. num igitur tantum mali turpitudo iſta habebit, quãtum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Accium, Eregiſti ne fidem? neq; dedi, neq; do infideli cuiquam, quanquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. addunt etiam: quemadmodum nos dicamus, uideri quædam utilia, quæ nõ ſint; ſic ſe dicere, uideri quædam honeſta, quæ non ſint: ut hoc ipſum uidetur honeſtũ conſeruandi iuriſiurandi cauſa ad cruciatum reuertiſſe, ſed ſit non honeſtum, quia, quod per uim hoſtiũ eſſet actum, ratum eſſe non debuit. addunt etiam; quicquid ualde utile ſit, id fieri honeſtum, etiam ſi antea non uideretur. hæc ferè contra Regulum. ſed prima uideamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neq; iraſci ſolet, neq; nocere. hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne iuſurandum ualet. ſed in iureiurando, non qui metus, ſed quæ uis ſit, debet intelligi: eſt enim iuſurandũ affirmatio religioſa. quod autem affirmatiue, quaſi deo teſte, promiſeris, id tenen-

dum est: iam enim non ad iram deorum, quæ nulla est; sed ad iustitiã, et ad fidẽ pertinet: nã præclare Ennius, O' fides alma, apta pennis, & iusiurandum Iouis.
qui igitur iusiurandum uiolat, is fidem uiolat: quam in Capitolio uicinam Iouis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione est, maiores nostri esse uoluerunt. at enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus: certe, si nihil malum esset, nisi dolere. id autem non modo non summum malum, sed nec malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an grauissimum, Regulum nolite, quæso, uituperare: quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem Reip. qui retinendi officij causa cruciatum subierit uoluntarium? nam, quod aiunt minima de malis, id est ut turpiter potius, quàm calamitose: an est ullum maius malum turpitudine? quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa deprauatio, & fœditas turpificati animi debet uideri? itaque, neruosius qui ista disserunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. nam illud quidem,
Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam,
iccirco recte à poeta dicitur, quia, cũ tractaretur Atreus, personæ seruiendum fuit. sed si hinc sibi sumunt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit: uideant, ne quæratur latebra periurio. est autem etiam ius bellicum, fidesq; iurisiurandi sæpe hosti seruanda: quod enim ita iuratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oporte-

re,id obſeruandum eſt ; quod aliter,id ſi non fecerit,nullum periurium eſt : ut,ſi prædonibus pactum pro capite pretium nõ attuleris,nulla fraus eſt,ne ſi iuratus quidem id non feceris : nam pirata non eſt ex perduellium numero definitus, ſed cõmunis hoſtis omnium . cum hoc non fides eſſe debet,nec iuſiurandum cõmune: non enim, falſum iurare, peierare eſt ; ſed,quod ex animi tui ſententia iuraueris, ſicut uerbis concipitur, more noſtro,id non facere,periurium eſt : ſcite enim Euripides ;

Iuraui lingua,mentem iniuratam gero.

Regulus uero non debuit conditiones, pactionesq; bellicas,& hoſtiles perturbare periurio : cum iuſto enim,& legitimo hoſte res gerebatur : aduerſus quem & totum ius fœciale,& multa ſunt iura communia. quod ni ita eſſet,nunquam claros uiros ſenatus uinctos hoſtibus dedidiſſet . at uero T. Veturius, & Sp. Poſthumius,cum iterum Conſules eſſent,quia,cum male pugnatum apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub iugum miſſis pacem cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his : iniuſſu enim populi, ſenatusq; fecerant . eodemq; tempore T. Numitius, Q. Aemilius, qui tum Tribuni pl. erant, quòd eorum auctoritate pax erat facta,dediti ſunt,ut pax Samnitum repudiaretur.atque huius deditionis ipſe Poſthumius,qui dedebatur,ſuaſor,& auctor fuit. quod item multis annis poſt C. Mancinus : qui, ut Numantinis, quibuſcum ſine ſenatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam L.Furius, & Sex.Attilius ex S.C.ferebant : qua accepta,eſt hoſtibus deditus . honeſtius hic, quàm Q. Pompeius :

quo, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. hic ea, quæ uidebatur utilitas, plus ualuit, quàm honestas: apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis auctoritate superata est. at non debuit ratum esse, quod erat actum per uim. quasi uero forti uiro uis possit adhiberi. cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum præsertim de captiuis dissuasurus esset? quod maximum in eo est, id reprehenditis: non enim suo iudicio stetit; sed suscepit causam, ut esset iudicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captiui profecto Pœnis redditi essent. ita incolumis in patria Regulus restitisset. quod quia patriæ non utile putauit, iccirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit: nam quòd aiunt, quod ualde utile sit, id fieri honestum: immo uero esse, non fieri: est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quòd captiuos retinendos censuerit. nam quòd rediit, nobis nō mirabile uidetur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit: itaq; ista laus non est hominis, sed temporum: nullum enim uinculum ad stringendam fidem iureiurando maiores arctius esse uoluerunt. id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides; indicant notationes, animaduersionesq; Censorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando iudicabant. L. Manlio A. filio, cum Di-

ctator fuisset, M. Pomponius Tribunus pl. diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad Dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui Torquatus postea est appellatus, ab hominibus relegasset, & rúri habitare iussisset: quod cum audiuisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & primo luce Pomponij domum uenisse dicitur. cui cum esset nunciatum, quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisq; arbitris ad se adolescentem iussit uenire. at ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, iurauitq; se illum statim interfecturum, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset: Manliũ misſum fecit. tantum temporibus illis iusiurandum ualebat. atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio Consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati: magnus uir in primis: & qui nuper indulgens in patrem, idem acerbus, & seuerus in filium. sed ut laudandus Regulus in conseruando iureiurando: sic decem illi, quos post Cănensem pugnam iuratos ad senatum misit Annibal, in castra redituros ea, quorum erant potiti Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent, si non redierunt, uituperandi. de quibus non omnes uno modo: nam Polybius, bonus auctor in primis, scribit ex decem nobilissimis, qui tunc erant missi, nouem reuertisse à senatu re non impetrata; unum ex decem,

qui paulo post, quàm egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse: reditu enim in castra, liberatum se esse iureiurando interpretabatur: non recte: fraus enim distringit, non dissoluit periurium. fuit igitur stulta calliditas, peruerse imitata prudentiam. itaque decreuit senatus, ut ille ueterator, & callidus uinctus ad Annibalem duceretur. sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo, & Varrone Consulibus: eos senatus non censuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuisset; ut esset insitum militibus nostris aut uincere, aut emori. quæ quidem re audita fractum animum Annibalis scribit idem, quòd senatus, populusq; R. rebus afflictis tam excelso animo fuisset. sic honestatis comparatione ea, quæ uidentur utilia, uincuntur. Acilius autem, ille, qui græce scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, ut iureiurando liberarentur; eosq; à Censoribus omnibus ignominiis notatos. sit iam huius loci finis: perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso, fractoq; fiant, quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse uideret, non quod Reipublicæ, censuisset, aut domi remanere uoluisset; non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, & turpia. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. potest igitur quicquam esse utile, quod sit huic talium uirtutum choro contrarium? atqui ab Aristippo Cyrenaici, atque Annicerij philosophi nominati, omne

bonum in uoluptate posuerunt; uirtutemq; censuerunt ob eam rem esse laudandam, quòd efficiens esset uoluptatis. quibus obsoletis floret Epicurus, eiusdem ferè adiutor, auctorq; sententiæ. cum his, uelis, equisq; (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est: nam si non modo utilitas, sed uita omnis beata, corporis firma constitutione, eiusq; constitutionis spe explorata (ut à Metrodoro scriptum est) continetur; certe hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit: nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? an, ut conquirat undique suauitates? quàm miser uirtutis famulatus seruientis uoluptati? quod autem munus prudentiæ? an legere intelligenter uoluptates? fac nihil isto esse iucundius: quid excogitari potest turpius? iam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborumq; contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore; tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona uoluptate terminauerit, mala dolore; ut si illum audiam de continentia, & temperantia. dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, ut aiunt: nam quo modo potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in uoluptate? est enim temperantia libidinum inimica, libidines autem consectatrices uoluptatis. atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiuersantur. prudentiam introducunt scientiam suppeditantem uoluptates, depellentem dolores. fortitu-

dinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendíq; doloris. etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim uoluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. iustitia uacillat, uel iacet potius, omnesq; hæ uirtutes, quæ in cõmunitate cernuntur, & in societate generis humani: neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus quàm amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad uoluptatem, utilitatem ue referantur. conferamus igitur in pauca: nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria; sic omnem uoluptatem dicimus honestati esse contrariam. quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico; qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate uoluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulauissent. non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. nec uero finis bonorum, et malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus uerbis disputata. nunc ad propositum. quemadmodum igitur, si quando ea, quæ uideretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. sin autem speciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate coniunctio: nam ut tribuamus aliquid uoluptati, condimenti fortasse non nihil, utilitatis certe nihil habebit.

Habes à patre munus Marce fili, mea quidem sententia, magnum: sed perinde erit, ut acceperis. quanquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi: sed ut, si ipse ueniissem Athenas, quod quidem esset factum, nisi me de medio cursu clara uoce patria reuocasset, aliquando me quoque audires: sic, quoniã his uoluminibus ad te profecta uox mea est, tribues his temporis, quãtum poteris; poteris autem, quantum uoles. cum uero intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere; tum & præsens tecum propediem (ut spero) &, dum aberis, absens loquar. Vale igitur mi Cicero; tibiq; persuade, te mihi quidem esse charissimum, sed multo fore chariorem, si talibus monimentis, præceptisq; lætabere.

M. TVLLII CICERONIS CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE AD T. POMPONIVM ATTICVM.

DIALOGI PERSONAE, SCIPIO, CATO, LAELIVS.

Tite, si quid ego adiuto, curam'ue leuasso,
O Quæ nunc te coquit, et uersat sub pectore fixa,
Ecquid erit præmij?

licet enim uersibus ijsdem mihi affari te Attice, quibus affatur Flaminium ille uir haud magna cum re, sed fide plenus. quanquam certo scio, non, ut Flaminium, solicitari te Attice sic noctesq;, diesq;: noui enim moderationem animi tui, & æquitatem; téq; non cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem, & prudentiam intelligo. & tamen suspicor ijsdem rebus te, quibus me ipsum, interdum grauius commoueri. quarum cõsolatio & maior est, & in aliud tempus differenda. nunc autem mihi uisum est de senectute aliquid ad te scribere: hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut iam urgentis, aut certe aduentantis senectutis & te, & me ipsum leuari uolo. etsi te quidẽ id modeste, ac sapienter, sicut omnia, et ferre, et laturum esse certo scio. sed mihi, cum de senectute uellem aliquid scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrũ cõmuniter uteretur. mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, ut non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam, & iucundã sene

ctutem. nunquam igitur satis laudari digne poterit philosophia: cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus. hunc uero librum de senectute ad te misimus. omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristo Chius, ne parum esset auctoritatis in fabula; sed M. Catoni seni, quo maiorem auctoritatem haberet oratio: apud quem Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facile senectutem ferat, ijsq; eum respondentem: qui si eruditius uidebitur disputare, quàm consueuit ipse in suis libris, attribuito græcis literis, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. sed quid opus est plura? iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

SCI. Sæpenumero mirari soleo cum hoc C. Lælio tum cæterarum rerum tuam excellentem M. Cato, perfectamq; sapientiam, tum uel maxime, quòd senectutem tuam nunquam tibi grauem esse senserim: quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Aetna grauius dicant sustinere. CA. Rem haud sanè Scipio, & Læli difficilem admirari uidemini: quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene, beateq; uiuendum, ijs omnis grauis est ætas: qui autem omnia bona à se ipsis petunt, ijs nihil potest malum uideri, quod naturæ necessitas afferat: quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant; eandem accusant adepti. tanta est inconstantia, stultitia, atque peruersitas. Obrepere aiunt eam citius, quàm putassent. primum, quis coegit eos falsum putare? qui enim citius adole-

ſcentiæ ſenectus, quàm pueritiæ adoleſcentia obrepit? deinde, qui minus grauis eſſet ijs ſenectus, ſi octingenteſimũ annum agerent, quàm octogeſimũ? præterita enim ætas, quamuis longa, cum effluxiſſet, nulla cõſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem. quocirca, ſi ſapientiã meã admirari ſoletis, quæ utinã digna eſſet opinione ueſtra, noſtróq; cognomine; in hoc ſumus ſapientes, quòd naturã optimam ducem, tanquam deum, ſequimur, eiq; paremus: à qua non ueriſimile eſt, cum cæteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremum actum, tanquã ab inerti poeta, eſſe neglectũ. ſed tamẽ neceſſe fuit eſſe aliquod extremum, &, tanquam in arborum bacis, terræq; frugibus, maturitate tempeſtiua quaſi uietum, & caducum: quod ferendum eſt molliter ſapienti: quid enim eſt aliud gigantum more bellare cum diis, niſi naturæ repugnare? L A E. Atqui Cato gratiſſimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi, quoniam ſperamus, & uolumus quidem ſenes fieri, ante multo à te didicerimus, quibus facillime rationibus ingraueſcentem ætatem ferre poſſimus. C A. Faciam uero Læli, præſertim ſi utrique ueſtrum gratum, ut dicis, futurum eſt. L A E. Volumus ſanè, niſi moleſtum eſt tibi Cato, tanquam aliquam uiam longam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum ſit, iſtuc, quò perueniſti, uidere quale ſit. C A. Faciam, ut potero, Læli: ſæpe enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus ueteri prouerbio facillime congregantur) quas C. Salinator, quas Sp. Albinus, homines conſulares, noſtri ferè æquales deplorare ſolebant; tum, quòd uoluptatibus carerẽt, ſine quibus uitam

nullam putarent; tum, quod spernerentur ab ijs, à quibus essent coli soliti. qui mihi non id uidebantur accusare, quod esset accusandũ: nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu euenirent, reliquisque omnibus maioribus natu: quorũ ego multorum cognoui senectutẽ sine querela, qui se à libidinum uinculis laxatos esse non moleste ferrent, nec à suis despicerentur. sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate: moderati enim, nec difficiles senes, nec inhumani tolerabilem agunt senectutem: importunitas autem, et inhumanitas omni ætate molesta est. LAE. Est, ut dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem uideri, id autẽ non posse multis contingere. CA. Est istud quidem Læli aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia. ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in iurgio respondisse, cum ille dixisset, non illum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec, si tu Atheniẽsis esses, clarus unquam fuisses. quod eodem modo de senectute potest dici: nec enim in summa inopia leuis esse senectus potest, ne sapiẽti quidem, nec insipienti in summa copia non grauis. aptissima omnino sunt Scipio, et Læli arma senectutis, artes, exercitationesq; uirtutũ, quæ in omni ætate cultæ, cum multum, diuq; uixeris, mirificos afferunt fructus; non solum quia nunquam deserunt, nec in extremo quidem tempore ætatis; (quanquam id maximum est) uerũ etiam quia conscientia bene actæ uitæ, multorúq; benefactorũ recordatio iucundissima est. ego quidem Q.

Maximum,

Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem: erat enim in illo uiro comitate condita grauitas: nec senectus mores mutauerat. quanquam eum colere cœpi non admodum grădem natu, sed tamen iam ætate prouectum: anno enim post, quàm primum Consul fuerat, ego natus sum: cumq; eo quartum Consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoq; anno post ad Tarentum Quæstor: deinde Aedilis, quadriennio post factus sum Prætor, quem magistratum gessi Consulibus Tuditano, & Cethego, cum quidem ille admodum senex suasor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. hic & bella gerebat, ut adolescens, cum planè grandis esset: & Annibalem iuueniliter exultantem patientia sua molliebat: de quo præclare familiaris noster Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq; magisq; uiri nunc gloria claret.

Tarĕtum uero qua uigilantia, quo consilio recepit? cum quidem me audiente Salinatori, qui amisso oppido fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicenti; mea opera Q. Fabi Tarentum recepisti; certe, inquit, ridens, nisi tu amisisses, nunquam recepissem. nec uero in armis præstantior, quàm in toga; qui Consul iterum, Sp. Caruilio collega quiescente, C. Flaminio Tribuno pl. quoad potuit, restitit, agrum Picenum, & Gallicum uiritim contra senatus auctoritatem diuidenti: Augurq; cum esset, dicere ausus est, optimis auspicijs ea geri, quæ pro Reip. salute gererentur; quæ contra Remp. fierent, con-

tra auſpicia fieri. multa in eo uiro præclara cognoui: ſed nihil eſt admirabilius, quàm quo modo ille mortem Marci filij tulit, clari uiri, & conſularis. eſt in manibus uiri laudatio: quam cum legimus, quem philoſophum non contemnimus? nec uero ille in luce modo, atque in oculis ciuium magnus; ſed intus, domiq; præſtantior. qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia iuris, augurij? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoria tenebat non domeſtica ſolum, ſed etiam externa bella. cuius ſermone ita tum cupide fruebar, quaſi iam diuinarem id, quod euenit, illo extincto fore, unde diſcerem, neminem. quorſum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto uidetis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedeſtres, nauales ue pugnas, ut bella à ſe geſta, ut triumphos recordentur: eſt enim quiete, & pure, & eleganter actæ ætatis placida, ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis; qui uno, & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt: qualem Iſocratis; qui eum librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto, & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, uixitq; quinquennium poſtea: cuius magiſter Leontinus Gorgias centum, & ſeptem compleuit annos; neque unquam in ſuo ſtudio, atque opere ceſſauit. qui, cum ex eo quæreretur, cur tandiu uellet eſſe in uita, nihil habeo, inquit, quòd accuſem ſenectutem. præclarum reſponſum, & docto homine dignum: ſua enim uitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt: quod non fa-

ciebat is, cuius modo mentionem feci, Ennius.
Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectus quieſcit.
equi fortis, & uictoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem probe meminiſſe poteſtis: anno enim undeuigeſimo poſt eius mortem hi Conſules, L. Flaminius, et M. Atilius, facti ſunt: ille autem Cæpione, et Philippo iterum Conſulibus mortuus eſt, cum ego quidem quinque, et ſexaginta annos natus legem Voconiam uoce magna, & bonis lateribus ſuaſiſſem. annos ſeptuaginta natus (tot. n. uixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putãtur, onera, paupertatem, & ſenectutem, ut eis penè delectari uideretur. Etenim, cum cõplector animo, quatuor cauſas reperio, cur ſenectus miſera uideatur; unam, quòd auocet à rebus gerendis; alteram, quòd corpus faciat infirmum; tertiam, quòd priuet omnibus ferè uoluptatibus; quartam, quòd haud procul abſit à morte. earum, ſi placet, cauſarum quantum quæq; ualeat, quantumq; iuſta ſit, uideamus. A' rebus gerendis ſenectus abſtrahit: quibus? an ijs, quæ iuuentute geruntur, et uiribus? nullæne igitur res ſeniles ſunt, quæ uel infirmis corporibus, animo tamen adminiſtrentur? nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus pater tuus Scipio, ſocer optimi uiri filij mei? cæteri ſenes, Fabritij, Curij, Coruncani, cum Remp. cõſilio, et auctoritate defendebant, nihil agebant? ad App. Claudij ſenectutem accedebat etiam, ut cæcus eſſet: tamen, cum ſententia ſenatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitauit dicere illa, quæ uerſibus perſecutus eſt Ennius:

Quò uobis mentes, rectè quæ ſtare ſolebant
Antehac, dementi ſeſe flexere ruina?

eæteraq; grauiſſime: nótum uobis enim carmen: & tamen ipſius Appij extat oratio. atque hæc ille egit ſeptem, et decem annis poſt alterum Conſulatum, cum inter duos Conſulatus anni decem interfuiſſent, Cenſorq; ante Conſulatum ſuperiorem fuiſſet: ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem ſanè fuiſſe: & tamen ſic à patribus accepimus. nihil igitur afferunt, qui in re gerenda uerſari ſenectutem negant: ſimilesq; ſunt, ut ſi qui gubernatorem in nauigando agere nihil dicát, cum alij malos ſcandant, alij per foros curſent, alij ſentinam exhauriant; ille autem clauum tenens, ſedeat in puppi quietus. non facit ea, quæ iuuenes. at uero multo maiora, & meliora facit: non enim uiribus, aut uelocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur, ſed conſilio, & auctoritate, & ſententia; quibus non modo non orbari, ſed etiam augeri ſenectus ſolet. niſi forte ego uobis, qui & miles, et Tribunus, & Legatus, & Conſul uerſatus ſum in uario genere bellorum, ceſſare nunc uideor, cum bella non gero: at ſenatui, quæ ſunt gerenda, præſcribo, &, quo modo Carthagini male iam diu cogitanti bellum inferatur, multo ante denuncio. de qua non ante uereri deſinam, quàm illam exciſam eſſe cognouero. quam palmam utinam dij immortales tibi Scipio reſeruent; ut aui reliquias perſequare: cuius à morte hic tertius, & trigeſimus eſt annus: ſed memoriam illius uiri excipient omnes anni cõſequentes. anno ante me Cenſorem mortuus eſt, nouem annis poſt meum Conſu-

latum; cum Consul iterum, me Consule creatus esset. num igitur, si ad centesimum annum uixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, aut saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladijs uteretur, sed consilio, ratione, sententia. quæ nisi essent in senibus, nō summum consiliū maiores nostri appellassent senatum. apud Lacedæmonios quidem ij, qui amplissimū magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. quòd si legere, et audire uoletis externa, maximas Resp. per adolescentulos labefactatas, à senibus sustentatas reperietis: Cedò, qui uestrá Rempublicá tantam amisistis tam cito? sic enim percunctanti, ut est in Nœuij ludo, respondentur & alia, & hæc in primis:

Proueniebant oratores noui, stulti, adolescentuli.

temeritas est uidelicet florentis ætatis, prudentia senectutis. at memoria minuitur: credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis natura tardior. Themistocles omnium ciuium nomina perceperat. num igitur censetis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? equidem non modo eos noui, qui sunt, sed eorum patres etiam, & auos: nec sepulcra legens, uereor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum. nec uero quenquam senum audiui oblitum, quo loco thesaurum obruisset. omnia, quæ curant, meminerunt, uadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeant. quid iurisconsulti, quid Pontifices, quid Augures, quid philosophi senes? quàm multa meminerunt? manent ingenia senibus, modo permaneat studium, & industria; nec ea solum in

claris,& honoratis uiris, sed in uita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit. qui propter studium cum rem familiarem negligere uideretur, à filijs in iudicium uocatus est, ut, quemadmodum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet, sic illum, quasi desipientem, à re familiari remouerent iudices. tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime scripserat, Oedipum Coloneum recitasse iudicibus, quaesisseq;, num illud carmen desipientis uideretur: quo recitato, sententijs iudicum est liberatus. num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num philosophorum principes Pythagorã, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem uos etiam Romæ uidistis, Diogenem Stoicum coegit in suis studijs obmutescere senectus? an nõ in omnibus his studiorum agitatio uitæ æqualis fuit? age, ut ista diuina studia omittamus: possum nominare ex agro Sabino rusticos uicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro maiora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, nõ condendis. quanquam in ijs hoc minus mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse uiuere. sed ijdem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint,

ut ait Statius noster in Synephebis. nec uero dubitat agricola quamuis senex, quærenti, cui serat, respondere;

diis immortalibus, qui me non accipere tantùmodo hæc à maioribus uoluerunt, sed etiam posteris prodere. melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quàm illud idem:

Aedepol senectus, si nihil quicquam aliud uitij
Apportet secum, cum aduenerit; unum id satis est,
Quòd diu uiuendo, multa, quæ non uult, uidet:

& multa fortasse, quæ uult: atque in ea quidem, quæ non uult, sæpe etiam adolescentia incurrit. illud uero idem Cæcilius uitiosius:

Tum etiam in senecta hoc reputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri:

iucundum potius, quàm odiosum: ut enim adolescétibus bona indole præditis sapientes senes delectantur, leuioráq; fit eorum senectus, qui à iuuentute coluntur, & diligun tur; sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad uirtutum studia ducũtur. nec minus intelligo me uobis, quàm uos mihi esse iucundos. sed uidetis, ut senectus non modo languida, atq; iners non sit, uerum etiam sit operosa, & semper agens aliquid, et moliens, tale scilicet, quale cuiusq; studium in superiore uita fuit. quid, quòd etiam addiscunt aliquid: ut Solonem in uersibus gloriantem uidemus, qui se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui græcas literas senex didici. quas quidem sic auide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti uidetis. quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem: uellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certe elaboraui.

Nec nunc quidem uires desidero adolescentis, (is enim locus erat alter de uitijs senectutis) non plus, quàm adolescens etiá uires tauri, aut elephantis desiderabam: quod enim homini naturaliter insitum est, eo uti decet; et quicquid agas, agere pro uiribus: quæ enim uox potest esse cótemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui, cum iam senex esset, athletasq; se in curriculo exercentes uideret, aspexisse lacertos suos dicitur, illachrymansq; dixisse: At hi quidem iam mortui sunt: non uero tam isti, quàm tu ipse, nugator: neq; enim ex te unquam es nobilitatus; sed ex lateribus, & lacertis tuis. nihil Sex. Aelius tale, nihil multis annis ante T. Coruncanus, nihil modo P. Crassus: à quibus iura ciuibus præscribebantur: quorum usque ad extremum spiritum prouecta est prudentia. orator, metuo, ne languescat senectute: est enim munus eius non ingenij solum, sed laterum etiam, & uirium: omnino canorum illud in uoce splendescit etiam nescio quo pacto in senectute: quod equidem non amisi adhuc: & tamen uidetis annos meos: sed tamen decorus est sermo senis quietus, & remissus; facitq; persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta oratio, & mitis. quòd si exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio: quid enim est iucundius senectute stipata studijs iuuentutis? an ne eas quidem uires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officij munus instruat? quo quidem opere quid potest esse præclarius? mihi uero Cn. & P. Scipiones, & aui tui duo L. Aemilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuue-

num fortunati uidebantur. nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamuis consenuerint uires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio uirium adolescentiæ uitijs efficitur sæpius, quàm senectutis: libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effœtum corpus trádit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adolescentia fuisset. ego L. Metellum memini puer, qui, cum quadriennio post alterum Consulatum Pontifex maximus factus esset, uiginti, & duos annos ei sacerdotio præfuit, ita bonis uiribus esse in extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. nihil necesse est de me ipso dicere mihi. quanquam est id quidem senile, ætatiq; nostræ conceditur: uidetis enim, ut apud Homerum sæpissime Nestor de uirtutibus suis prædicet: tertiam enim iam ætatem hominum uiuebat; nec erat ei uerendum, ne uera de se prædicans, nimis uideretur aut insolens, aut loquax: etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suauitatem nullis egebat corporis uiribus. & tamen ille dux Græciæ nunquá optat, ut Aiacis similes decem habeat, at ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat quin breui Troia sit peritura. sed redeo ad me. quartum annum ago, & octogesimum. equidem posse uellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, nó me quidé ijs esse uiribus, quibus aut miles Punico bello, aut Quæstor in eodé bello, aut Consul in Hispania fuerim, aut quadriennio

post cum Tribunus militaris depugnaui apud Thermopylas M. Attilio Glabrione Consule: sed tamen (ut uos uidetis) non plane me eneruauit, non afflixit senectus: non curia uires meas desiderat, non Rostra, non amici, non clientes, non hospites: nec enim unquam sum assensus illi ueteri, laudatoq; prouerbio; quod monet mature fieri senem, si diu uelis esse senex. ego uero me minus diu senem esse mallem, quàm esse senem ante, quàm essem: itaque nemo adhuc conuenire me uoluit, quin fuerim occupatus. at minus habeo uirium, quàm uestrum uteruis. nec uos quidem T. Pontii Centurionis uires habetis: num iccirco ille est præstantior uobis? moderatio modo uirium adsit, & tantum, quantum quisq; potest, nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur uirium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bouem. utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis uires ingenii dari? denique isto bono utare, dum adsit: cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes pueritiam, paululum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. cursus est certus ætatis, & uia una naturæ, eaq; simplex; suaq; cuique parti ætatis tempestiuitas est data: ut enim infirmitas est puerorum, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam constantis ætatis; sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. arbitror te audire Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus; cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cum equo, ex equo non descendere; nullo imbre, nul

lo frigore adduci, ut capite operto sit ; summā in eo esse corporis siccitatem ; itaq; exequi omnia regis officia, & munera . potest igitur exercitatio, & tēperātia etiā in senectute conseruare aliquid pristini roboris . nō sunt in senectute uires : nec postulātur quidē uires à senectute . ergo & legibus, et institutis uacat ætas nostra muneribus iis, quæ nō possunt sine uiribus sustineri . itaq; nō modo, quod non possumus, sed ne quantū possumus quidem, cogimur . at ita multi sunt imbecilles senes, ut nullū officij, aut omnino uitæ munus exequi possint. at id quidem nō proprīū senectutis est uitium, sed commune ualetudinis . quàm fuit imbecillis P. Africani filius, is, qui te adoptauit? quā tenui, aut nulla potius ualetudine? quòd nisi ita fuisset, alterū ille extitisset lumen ciuitatis : ad paternā enim magnitudinem animi, doctrina uberior accesserat: quid mirū igitur in senibus, si infirmi sunt aliquādo, cū ne id quidē adolescentes effugere possint? resistēdū Lælij, & Scipio senectuti est; & eius uitia diligētia corrigenda sunt: pugnandū, tanquā cōtra morbum, sic cōtra senectutē: habēda ratio ualetudinis : utendū exercitationibus modicis: tantū cibi, & potionis adhibendū, ut reficiantur uires, nō opprimātur . nec uero corpori solū subueniēdū est, sed etiam menti, atq; animo multo magis : nanq; hæc quoq;, nisi tanquā lumini oleū instilles, extinguūtur senectute. et corpora quidē defatigatiōe, et exercitatione in graueſcūt : animi autē se exercendo leuantur. nā, quos ait Cæcilius comicus stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos, dissolutos. quæ uitia sunt nō senectutis, sed inertis, ignauæ, somniculosæ senectutis: ut petulātia, ut libido

magis est adolescentum, quàm senum? nec tamen omnium adolescentum, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum leuium est, non omniũ. quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus: intentum enim animum tanquam arcum habebat: nec langueſcens succumbebat senectuti: tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum serui, uerebantur liberi, carum omnes habebant: uigebat in ea domo patrius mos, & disciplina: ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius suum retinet, si nemini mancipata est, si usq; ad extremum spiritum dominatur in suos: ut enim adolescentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus. quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. septimus mihi originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monimenta colligo: causarum illustrium, quascunque defendi, nunc q̃ maxime conficio orationes: ius auguriũ, pontificium, ciuile tracto: multum etiam literis græcis utor: Pythagoreorumq; more exercendæ memoriæ gratia, quodcunque dixerim, audiuerim, egerim, commemoro uesperi. hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis: in his desudans, atque elaborans, corporis uires non magnopere desidero: adsum amicis: uenio in senatum frequens, ultroq; affero res multum, & diu cogitatas, easq; tueor animi, non corporis uiribus. quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ iam agere non possem

ſed, ut poſſim, facit acta uita: ſemper enim in his ſtudijs, laboribuſq; uiuenti non intelligitur, quando obrepat ſenectus. ita ſenſim, ſine ſenſu ætas ſeneſcit; nec ſubito frangitur, ſed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia uituperatio ſenectutis, quòd eam carere dicunt uoluptatibus. ò præclarum munus ætatis: ſiquidē id aufert nobis, quod eſt in adoleſcentia uitioſiſſimum: accipite enim optimi adoleſcentes ueterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari uiri: quæ mihi tradita eſt, cum eſſem adoleſcens Tarenti cū Q. Maximo. Nullam capitaliorem peſtem, quàm corporis uoluptatem, hominibus dicebat à natura datam: cuius uoluptatis auidæ libidines, temere, & effrenate ad potiundum incitarentur. hinc patriæ proditiones, hinc Rerump. euerſiones, hinc cum hoſtibus clandeſtina colloquia naſci dicebat: nullum denique ſcelus, nullum magnum facinus eſſe, ad quod ſuſcipiendum non libido uoluptatis impelleret: ſtupra uero, & adulteria, & omne tale flagitium nullis alijs illecebris excitari, niſi uoluptate: cumq; homini ſiue natura, ſiue quis deus nihil mē te præſtabilius dediſſet, huic diuino muneri, ac dono nihil tam eſſe inimicum, quàm uoluptatem: nec enim libidine dominante temperantiæ locum eſſe, nec omnino in uoluptatis regno uirtutem poſſe conſiſtere. quod quo magis intelligi poſſet, fingere animo aliquem iubebat tanta incitatum uoluptate corporis, quanta percipi poſſet maxima. nemini cenſebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione conſequi poſſet: quocirca nihil tam

deteſtabile, tamq; peſtiferum, quàm uoluptatem; ſiquidem ea, cum maior eſſet, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre eius, à quo in Caudino prælio Sp. Poſthumius, & T. Veturius Conſules ſuperati ſunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus hoſpes noſter, qui in amicitia populi R. permanſerat, ſe à maioribus natu accepiſſe dicebat; cum quidem ei ſermoni interfuiſſet Plato Athenienſis: quem Tarentum ueniſſe L. Aemilio, App. Claudio Coss. reperio. quorſum hæc? ut intelligatis, ſi uoluptatem aſpernari ratione, & ſapientia non poſſumus, magnam habendam ſenectuti gratiam, quæ effecerit, ut non liberet, quod non oporteret: impedit enim conſilium uoluptas, rationi inimica; ac mentis (ut ita dicam) perſtringit oculos; nec habet ullum cum uirtute commercium. inuitus quidem feci, ut fortiſſimi uiri T. Flaminij fratrem L. Flaminium è ſenatu eijcerem ſeptem annis poſt quàm Conſul fuiſſet: ſed notandam libidinem putaui nimiam: ille enim, cum eſſet Conſul in Gallia, exoratus eſt in conuiuio à ſcorto, ut ſecuri feriret aliquem eorum, qui in uinculis eſſent damnati rei capitalis. tunc fratre ſuo Cenſore, qui proximus ante me fuerat, elapſus eſt. mihi uero, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa, & tam perdita libido, quæ cum probro priuato coniungeret imperii dedecus. ſæpe à maioribus natu audiui, qui ſe porrò pueros à ſenibus audiuiſſe dicebant, mirari ſolitum C. Fabritium, quòd, cum apud Regem Pyrrhum Legatus eſſet, audiſſet à Theſſalo Cinea, Athenis quendam eſſe, qui ſe ſa-

pientem profiteretur; eumq; dicere, omnia, quæ faceremus, ad uoluptatem esse referenda: quod ex eo audietes Manii Curii, & T. Coruncanii, optare solitos, ut id Samnitibus, ipsiq; Pyrrho persuaderetur; quo facilius uinci possent, cum se uoluptatibus dedissent. uixerat Manius Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Consulem se pro Republica quarto Consulatu deuouerat: norat eundem Fabritius, norat Coruncanus: qui tum ex sua uita, tum ex eius, quem dico, P. Decii facto iudicabant esse profecto aliquid natura pulchrum, atque præclarum, quod sua sponte peteretur, quodq; ἀυθαιρετον spreta, & contempta uoluptate optimus quisque sequeretur. quorsum igitur hæc tam multa de uoluptate? quia non modo uituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea uoluptates nullas magnopere desiderat. caret epulis, extructisq; mensis, & frequentibus poculis: caret ergo uinolentia, cruditate, & insomniis. sed si aliquid dandum est uoluptati, quoniam eius blanditiis nō facile obsistimus (diuinus enim Plato escam malorum uoluptatem appellat; quòd ea uidelicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conuiuiis tamen potest delectari. C. Duillum M. filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeuntem à cœna senem sæpe uidebam puer. delectabatur cæreo funali, & tibicine: quæ sibi nullo exemplo priuatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. sed quid ego alios? ad me ipsum iam reuertar. primum habui semper sodales: sodalitates autem me Quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis.

epulabar igitur cũ ſodalibus, omnino modice, ſed erat quidam feruor ætatis; qua progrediente, omnia fiunt etiam in dies mitiora: neq; enim ipſorum conuiuiorum delectationes corporis uoluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & ſermonibus metiebar: bene enim maiores accubationem epularem amicorum, quia uitæ coniunctionem haberet, conuiuium nominarunt, melius, quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem uocant: ut, quod in eo genere minimũ eſt, id maxime probare uideantur. ego uero propter ſermonis delectationem tempeſtiuis conuiuijs delector, nec cum æqualibus ſolum, qui pauci admodum reſtant, ſed cum ueſtra etiam ætate, atque nobiſcum: habeoq; ſenectuti magnam gratiam, quæ mihi ſermonis auiditatem auxit, potionis, & cibi ſuſtulit. quòd ſi quem etiam iſta delectant, ne omnino bellum indixiſſe uidear uoluptati, cuius eſt etiam fortaſſe quidam naturalis modus, non intelligo ne in iſtis quidem uoluptatibus ipſis carere ſenſu ſenectutem. me uero & magiſteria delectant à maioribus inſtituta; & is ſermo, qui more maiorum à ſummo adhibetur magiſtro in poculo; & pocula, ſicut in ſympoſio Xenophontis, minuta, atque rorantia, & refrigeratio æſtate, & uiciſſim in hieme aut ſol, aut ignis hybernus: quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo: conuiuiumq; uicinorum quotidie compleo; quod ad multam noctem, quàm maxime poſſumus, uario ſermone producimus. at non eſt uoluptatum tãta quaſi titillatio in ſenibus. credo: ſed nec deſideratio quidem: nihil autem moleſtum, quod non deſideres. bene Sophocles,

phocles, cum ex eo quidam iam confecto ætate quæreret, uteretur ne rebus Venereis, dij meliora, inquit: libenter uero istinc tanquam à domino agresti, ac furioso profugi. cupidis enim rerum talium odiosum, & molestum est fortasse carere; satiatis uero, et expletis iucundius est carere, quàm frui. (quanquam non caret is, qui non desiderat) ergo hoc nō desiderare dico esse iucundius, quàm frui. quòd si istis ipsis uoluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum paruulis fruitur rebus, ut diximus; deinde ijs, quibus senectus, si etiam non abunde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic in adolescentia uoluptates propè intuens magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam senectus procul eas spectans, tantum, quantum sat est. at illa quanti sunt, animum tanquam emeritis stipendijs libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumq; (ut dicitur) uiuere? si uero habet aliquod tanquam pabulum studij, atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute iucundius. mori uidebamus in studio dimetiēdi penè cœli, atq; terræ Gallum familiarem patris tui Scipio. quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum cœpisset mane? quàm delectabatur, cum defectiones solis, & lunæ multo nobis ante prædiceret? quid in leuioribus studijs, sed tamen acutis? quàm gaudebat bello suo Punico Næuius? quàm Truculento Plautus? quàm Pseudulo? uidi etiam senem Liuium: qui, cum septem annis ante, quàm ego natus sum, fabulam docuisset Cen-

tone, Tuditanoq; Consulibus, usq; ad adolescentiã meam processit ætate. quid de P. Licinij Crassi & pontificij, & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus Põtifex maximus factus est? atqui eos omnes, quos cõmemoraui, his studijs flagrantes senes uidimus. Marcum uero Cethegum, quem recte suadæ medullam dixit Ennius, quãto studio exerceri in dicendo uidebamus etiam senem? quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum uoluptates cum his uoluptatibus cõparandæ? atq; hæc quidem studia sunt doctrinæ: quæ quidem prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescunt. ut honestum illud Solonis est, quod ait uersiculo quodam, (ut ante dixi) senescere se multa in dies addiscentem: qua uoluptate animi nulla certe potest esse maior. Venio nunc ad uoluptates agricolarum: quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis uitam proxime uidentur accedere: habent enim rationem cum terra; quæ nunquã recusat imperium, nec unquam sine usura reddit, quod accepit, sed aliàs minore, plerunq; maiore cum fœnore. quanquam me quidem non fructus modo, sed etiã ipsius terræ uis, ac natura delectat. quæ cum gremio mollito, ac subacto semen sparsum excepit, primum id occatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum uapore, & cõplexu suo diffundit, et elicit herbescentem ex eo uiriditatem: quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoq; erecta geniculato, uaginis iam quasi pubescens includitur: è quibus cum emerserit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra

auium minorum morsum munitur uallo aristarū. quid ego uitium satus, ortus, incrementa cōmemorem? satiari delectatione non possum; ut meæ senectutis requiem, oblectamentumq; noscatis. omitto enim uim ipsam omnium, quæ generantur è terra; quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino uinaceo, aut ex cæterarum frugum, aut stirpium minutissimis seminibus tantos truncos, ramosq; procreet: malleoli, plantæ, sarmenta, uiuiradices, propagines non ne ea efficiunt, ut quemuis admiratione delectent? uitis quidem, quæ natura caduca est, et, nisi fulta sit, ad terram fertur, eadem, ut se erigat, claui culis suis, quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silueſcat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. itaq; ineunte uere in ijs, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur: à qua oriens uua sese ostendit: quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primo est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit; uestitaq; pampinis, nec modico tepore caret, & nimios solis defendit ardores: qua quid potest esse tum fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cuius quidem non utilitas me solum, (ut ante dixi) sed etiam cultura, & ipsa natura delectat; adminiculorum ordines, capitum coniugatio, & religatio, et propagatio uitium, sarmentorum ea, quam dixi, aliorum amputatio, & aliorum immissio. quid ego irrigationes, quid agri fossiones, repastinationesq; proferam, quibus fit multo terra fœcundior? quid de utilitate loquar stercorandi? dixi.

in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne uerbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. at Homerus, qui multis (ut mihi uidetur) ante seculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. nec uero segetibus solum, & pratis, & uineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomarijs etiam, & hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium uarietate. nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil inuenit agricola solertius. possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, sentio fuisse longiora. ignoscetis autem: nam & studio rerum rusticarum proiectus sum; & senectus est natura loquacior; ne ab omnibus eam uitijs uidear uendicare. ergo in hac uita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis. cuius quidem uillam ego contemplans (abest enim non longe à me) admirari satis non possum uel ipsius hominis continentiam, uel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt: non enim aurum habere præclarum sibi uideri dixit, sed eis, qui haberent aurum, imperare. poterat ne tantus animus non iucundam efficere senectutem? sed uenio ad agricolas, ne à me ipso recedam. in agris erant tunc senatores, id est senes; si quidem L. Quintio Cincinnato in agro arati nunciatum est, cum Dictatorem esse factum. cuius Dictatoris iussu Magister Equitum C. Seruilius Hala Sp. Me-

lium regnum appetentem,& occupantem interemit. à uilla in senatum accersebantur & Curius,et cæteri senes. ex quo,qui eos accersebant,uiatores nominati sunt. num igitur eorum senectus miserabilis fuit,qui se agri cultione oblectabant? mea quidem sententia,haud scio, hac an ulla uita beatior esse possit; neque solum officio, quòd hominum generi uniuerso cultura agrorum est salutaris; sed & delectatione,quam dixi;& saturitate,copiáq; omnium rerum,quæ ad uictum hominum,& cultum etiam deorum pertinent; ut,quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam iam cum uoluptate redeamus: semper enim boni, assiduiq; domini referta cella uinaria, olearia, & penuaria est; uillaq; tota locuples est; abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. iam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. tum conditiora facit hæc superuacaneis operis aucupium, atque uenatio. quid de pratorum uiriditate, aut arborum ordinibus, aut uinearum, oliuetorum'ue specie dicam? breui expediam. agro bene culto nil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, uerum etiam inuitat, atque allectat senectus: ubi enim potest illa ætas aut calescere uel apricatione melius, uel igni; aut uicissim umbris, aquis'ue refrigerari salubrius? habeant igitur alij sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, & pilam, sibi nationes, & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant, & tesseras; id ipsum tamen, ut lubebit; quoniam sine his beata esse senectus potest. multas ad res perutiles Xe=

nophontis libri sunt: quos legite, quæso, studiose, ut facitis. quàm copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? atque, ut intelligatis nihil ei tam regale uideri, quàm studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem regem Persarum præstantem ingenio, atq; imperij gloria, cum Lysander Lacedæmonius uir summæ uirtutis uenisset ad eum Sardis, eiq; dona à socijs attulisset; & cæteris in rebus comem erga Lysandrum, atq; humanum fuisse; et ei quédam conseptum agrum, diligenter consitum ostendisse: cum autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humũ subactam, atq; puram, & suauitatem odorum, qui efflarentur è floribus, tum eum dixisse, mirari se non modo diligentiam, sed etiam solertiam eius, à quo essent illa dimensa, atq; descripta: & ei Cyrum respondisse: atqui ego ista sum dimẽsus: mei sunt ordines, mea descriptio: multæ etiam istarum arborum mea manu sunt satæ: tum Lysandrum intuentem eius purpurã, & nitorem corporis, ornatumq; Persicum multo auro, multisq; gemmis, dixisse: recte uero te Cyre beatum ferunt, quoniam uirtuti tuæ fortuna coniuncta est. hac igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minus et cæterarum rerum, & in primis agri colendi studia teneamus usq; ad ultimum tempus senectutis. Marcum quidem Valerium Coruinum accepimus ad centesimum annũ uitam perduxisse, cum esset exacta iam ætate in agris, eosq; coleret: cuius inter primum, & sextum Consulatum sex,

& quadraginta anni interfuerunt. itaq; quantum ſpatium ætatis maiores noſtri ad ſenectutis initium eſſe uoluerunt, tantus illi curſus honorum fuit. atq; eius extrema ætas hoc beatior, quàm media, quod auctoritatis plus habebat, laboris uero minus. apex autem ſenectutis eſt auctoritas: quanta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Attilio Calatino: in quem illud elogium, Vnicum plurimæ conſentiunt gentes populi primarium fuiſſe uirum: notum eſt totum eius carmen inciſum in ſepulcro. iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. quem uirum nuper P. Craſſum Pontificem Maximum, quem poſtea M. Lepidum eodem ſacerdotio præditum uidimus? quid de Paulo, aut Africano loquar? aut iam ante de Maximo? quorum non in ſententia ſolum, ſed etiam in nutu reſidebat auctoritas? habet ſenectus, honorata præſertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris ſit, quàm omnes adoleſcentiæ uoluptates. ſed in omni oratione memento te eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentiæ cõſtituta ſit. ex quo id efficitur, quod ego quõdã magno cũ aſſẽſu omniũ dixi, miſerã eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet. non cani, nõ rugæ repente auctoritatem [illegible] poſſunt: ſed honeſte acta ſuperior ætas fructus auctoritatis capit extremos: hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ uidentur leuia, atque cõmunia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ & apud nos, & in aliis ciuitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentiſſime obſeruantur. Lyſandrum Lacedæmonium, cuius modo mentionem feci, dicere aiunt ſolitum, Lacedæmone eſſe

honestissimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum est: cum Athenis ludis quidam in theatrum grandis natu uenisset, in magno consessu locum ei à suis ciuibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui, cum Legati essent, in loco certo consederant, consurrexisse omnes, & senem illum sessum recepisse: quibus cum à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex ijs quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. multa in nostro collegio præclara, sed hoc, de quo agimus, in primis, quod, ut quisque ætate antecellit, ita sententiæ principatum tenet: neque solum honore antecedentibus, sed ijs etiam, qui cum imperio sunt, maiores natu Augures anteponuntur. quæ sunt igitur uoluptates corporum cum auctoritatis præmijs comparandæ? quibus qui splendide usi sunt, ij mihi uidentur fabulam ætatis peregisse, nec, tanquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. at sunt morosi, & anxij, & iracundi, & difficiles senes: si quærimus, etiam auari: sed hæc morum uitia sunt, non senectutis. at morositas tamen, & hæc uitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem iustæ, sed quæ probari posse uideatur. contemni se putant, despici, illudi. præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est. quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: idq; tum in uita, tum in scena intelligi potest ex ijs fratribus, qui in Adelphis sunt. quanta in altero duritas, in altero comitas? sic se res

habent: ut enim non omne uinum, sic non omnis ætas uetustate coacescit. seueritatem in senectute probo, & eam, sicut alia, modicam; acerbitatem nullo modo. auaritia uero senilis quid sibi uelit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm, quo minus uiæ restat, eo plus uiatici quærere? Quarta restat causa, quæ maxime angere, atque solicitam habere nostram ætatem uidetur; appropinquatio mortis, quæ certe à senectute non potest longe abesse. ò miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non uiderit: quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, si aliquò eum deducit, ubi sit futurus æternus. atqui tertium certe nihil inueniri potest. quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quanquam quis est tam stultus, quamuis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad uesperum esse uicturũ? quin etiam ætas illa multo plures, quàm nostra, mortis casus habet. facilius in morbos incidunt adolescentes: grauius ægrotant: tristius curantur: itaque pauci ueniunt ad senectutem. quod nisi ita accideret, melius, & prudentius uiueretur: mens enim, & ratio, & consilium in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omnino ciuitates fuissent. sed redeo ad mortem impendentem. quod illud est crimen senectutis, cùm illud uideatis cum adolescentia esse commune? sensi ego tũ in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis Scipio, omni ætati mortem esse communem. at sperat adolescens, diu se uicturum: quod sperare idé senex

corruere risu crepare tristi

nō poteſt. inſipiēter ſperat: quid enim eſt ſtultius, quàm incerta pro certis habere, falſa pro ueris? at ſenex ne quid ſperet, habet quidem. at eſt eo meliore conditione, quàm adoleſcens; cū id, quod ſperat ille, hic iā aſſecutus eſt. ille uult diu uiuere: hic diu uixit. quanquam, ò dij boni, quid eſt in hominis uita diu? da enim ſupremum tempus: expectemus Tarteſſiorum regis ætatem: fuit enim (ut ſcriptum uideo) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnauit annos, centū & uiginti uixit. ſed mihi ne diuturnum quidem quicquam uidetur, in quo eſt aliquid extremum: cum enim id aduenerit, tunc illud, quod præterijt, effluxit: tātum remanet quidem, quod uirtute, & rectè factis ſis conſecutus: horæ quidem cedunt, & dies, menſes, et anni; nec præteritum tempus unquam reuertitur; nec, quid ſequatur, ſciri poteſt: quod cuique temporis ad uiuendum datur, eo debet contentus eſſe: neque enim hiſtrioni, ut placeat, peragenda eſt fabula; modo, in quocunq; fuerit actu, probetur: neque ſapienti usq;, Plaudite, uiuendum: breue enim tēpus ætatis ſatis eſt longum ad bene, honeſteq; uiuēdum: ſin proceſſeris longius, non magis dolendum eſt, quàm agricolæ dolent, præterita uerni tēporis ſuauitate, æſtatem, autumnumq; ueniſſe: uer enim, tanquam adoleſcentia, ſignificat, oſtenditq; fructus futuros; reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodata ſunt: fructus autē ſenectutis eſt (ut ſæpe dixi) in ante partorū bonorū memoria, & copia. omnia uero, quæ ſecundum naturā fiunt, ſunt habenda in bonis. quid eſt autē tā ſecundū naturā, quàm ſenibus emori?

quod idē cōtingit adolescētibus aduersante, et repugnāte natura: itaque adolescentes mori sic mihi uidentur, ut cum aquæ multitudine uis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita ui, consumptus ignis extinguitur: & quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, ui auelluntur; si matura, et cocta, decidunt; sic uitam adolescentibus uis aufert, senibus maturitas: quæ mihi quidē tā iucunda est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terram uidear uidere, aliquādóq; in portum ex longa nauigatione esse uenturus. omniū ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus; rectéq; in ea uiuitur, quoad munus officij exequi, et tueri possis, et tamen mortē cōtemnere. ex quo fit, ut animosior etiā senectus sit, quàm adolescētia, et fortior. hoc est illud, quod Pisistrato tyrāno à Solone responsum est, cum illi quærenti, qua tandē spe fretus, sibi tā audacter obsisteret, respondisse dicitur, senectute. sed uiuēdi est finis optimus, cū integra mente, certisq; sensibus opus ipsa suum eadem, quæ coagmentauit, natura dissoluit, ut nauē, ut ædificiū idem destruit facillime, qui construxit: sic hominē eadē optime, quæ conglutinauit, natura dissoluit: nā omnis cōglutinatio recens, ægre; inueterata, facile diuellitur. ita fit, ut illud breue uitæ reliquū nec auide appetendum senibus, nec sine causa deserendū sit: uetatq; Pythagoras, iniussus imperatoris, ideſt dei, de præsidio, et statione uitæ decedere. Solonis quidē sapientis elogiū est, quo se negat uelle suam mortē dolore amicorū, lamentisq; uacare. uult se charū, credo, suis esse. sed haud scio, an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. iam sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim senii : post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. sed hoc meditatum ab adolescẽtia debet esse, mortem ut negligamus : sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest : moriendum enim certe est, & id incertum an eo ipso die. mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse uidetur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad uoluntariam mortem cursum equorum incitauerunt; nõ M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conseruaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis uel corporibus suis obstruere uoluerunt; non auum tuum L. Paulum, qui morte sua luit collegæ in Cannẽsi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est; sed legiones nostras, quod scripsi in Originibus, in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde nunquam se redituras arbitrarentur. quod igitur adolescentes, et ij quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? omnino (ut mihi quidem uidetur) rerum omnium satietas uitæ facit satietatem. sunt pueritiæ certa studia : num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiæ : num ea iam constans requirit

ætas, quæ dicitur media? sunt etiam huius ætatis: ne ea quidem in senectute quæruntur. sunt autem extrema quædam studia senectutis. ergo, ut superiorum ætatũ studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. quod cũ euenit, satietas uitæ tempus maturum mortis affert. equidem non uideo, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere uobis. quod eo melius cernere mihi uideor, quo ab ea propius absum. Ego uestros patres P. Scipio, tuq; C. Læli, uiros clarissimos, mihi, amicissimos, uiuere arbitror, & eam quidem uitam, quæ est sola uita nominanda: nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur: est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatiq; contrarium. sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quiq; cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum uitæ modo, atque cõstantia. nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & auctoritas. audiebam, Pythagoram, Pythagoreosq;, incolas penè nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex uniuersa mente diuina delibatos animos haberemus. demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo uitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio: cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præ-

teritorum, futurorũ prouidentia, tot artes, tantæ sciẽtiæ, tot inuenta, non posse eam naturam, quæ res eas cõtineat, esse mortalem: cumq; animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipse se moueat, neq; finem quidem habiturum esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus: et, cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quicquam admixtum dispar sui, atque dissimile, non posse cum diuidi: quòd si non posset, non posse interire: magnoq; esse argumento, homines scire pleraque ante quàm nati sint, quòd iam pueri, cũ artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere uideantur, sed reminisci, & recordari. hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari ò mihi charissimi filij, me, cum à uobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram uobiscum, animum meum uidebatis; sed eũ esse in hoc corpore, ex ijs rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur esse creditote, etiam si nullum uidebitis. nec uero clarorum uirorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, uiuere; cum exissent ex ijs, emori: nec uero tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore euasisset; sed, cum omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tũ esse sapientem. atque etiam, cum hominis natura morte dissoluitur, cæterarũ rerum, perspicuũ est, quò quæq;

discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. iam uero uidetis nihil morti esse tam simile, quàm somnum. atqui dormientium animi maxime declarant diuinitatem suam: multa enim, cum remissi, et liberi sunt, futura prospiciunt. ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se planè corporis uinculis relaxauerint. quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, ut deum. sin unà interiturus est animus cũ corpore; uos tamen deos uerentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, et regunt, memoriã nostri pie, inuiolateq; seruabitis. Cyrus quidẽ hæc moriens. nos, si placet, nostra uideamus. Nemo unquam mihi Scipio persuadebit aut patrem tuũ Paulum, aut duos auos Paulum, & Africanũ, aut Africani patrem, aut patruũ, aut multos præstãtes uiros, quos enumerare non necesse est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cerneret, posteritatẽ ad se pertinere posse. an censes (ut de me ipso aliquid more senũ glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosq; domi, militiæq; suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriã meam, quibus uitã, essem terminaturus? nõne melius multo fuisset otiosam ætatem, & quietã, sine ullo labore, aut contentione traducere? sed nescio quo modo animus erigẽs se, posteritatẽ semper ita prospiciebat, quasi, cũ excessisset è uita, tũ demiq; uicturus esset. quod quidẽ ni ita se haberet, ut animi immortales essent; haud optimi cuiusq; animus maxime ad immortalẽ gloriam niteretur. quid, quòd sapientissimus quisq; æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? non ne

uobis uidetur animus, is, qui plus cernat, & longius, uidere se ad meliora proficisci; ille autem, cuius obtusior sit acies, non uidere? equidem efferor studio patres uestros, quos colui, & dilexi, uidendi: neque eos uero solum conuenire aueo, quos ipse cognoui; sed illos etiã, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. quòd quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, néue tanquam Peliam recoxerit. quòd si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcam, & in cunis uagiam, ualde recusem: nec uero uelim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres reuocari: quid enim habet uita commodi? quid non potius laboris? sed habeat sanè: habet certe tamen aut satietatem, aut modum: nõ libet enim mihi deplorare uitam, quod multi, & ij docti, sæpe fecerunt: nec me uixisse pœnitet, quoniam ita uixi, ut non frustra me natum existimem: & ex uita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo: commorandi enim natura diuersorium nobis, non habitandi dedit. ò præclarum diem, cum in illud animorum concilium, cœtumq; proficiscar, & cum ex hac turba, & colluuione discedam: proficiscar enim non ad eos solum uiros, de quibus ante dixi; sed etiam ad Catonem meum: quo nemo uir melior natus est, nemo pietate præstantior: cuius à me corpus crematum est: quod contra decuit ab illo meum: animus uero nõ me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse ueniendum. quem ego meũ casum fortiter ferre uisus sum; non quòd æquo animo ferrem; sed me ipse consolabar, existimans non

longinquum

longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi rebus Scipio (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) leuis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam iucunda. quòd si in hoc erro, quòd animos hominum immortales esse credam; libenter erro, nec mihi hunc errorem, quo delector, dum uiuo, extorqueri uolo. sin mortuus, ut quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam; non uereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. quòd si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est: nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic uiuendi modum. senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus, præsertim adiuncta satietate. Habui hæc, de senectute quæ dicerem. ad quam utinam perueniatis, ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. TVLLII CICERONIS LAELIVS, VEL DE AMICITIA, AD T. POMPONIVM ATTICVM.

DIALOGI PERSONAE, FANNIVS, SCAEVOLA, LAELIVS.

Q. Mutius Augur Scæuola multa narrare de C. Lælio ſocero ſuo memoriter, et iucunde ſolebat, nec dubitare illum in omni ſermone appellare ſapientem. ego autem à patre ita erã deductus ad Scæuolam ſumpta uirili toga, ut, quoad poſſem, & mihi liceret, à ſenis latere nunquam diſcederem: itaq; multa ab eo prudẽter diſputata, multa breuiter, et cõmode dicta, memoriæ mandabam, fieriq; ſtudebam eius prudentia doctior. quo mortuo, me ad Pontificem Scæuolam contuli: quem unum noſtræ ciuitatis et ingenio, & iuſtitia præſtantiſſimum audeo dicere. ſed de hoc aliàs. nunc redeo ad Augurem. cum ſæpe multa narraret, tum memini domi in hemicyclo ſedentem (ut ſolebat) cum et ego eſſem unà, et pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum ferè, erat multis in ore: meminiſti enim profecto (ut opinor) Attice, et eo magis, quòd P. Sulpitio utebare multũ, cum is Tribunus pl. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat Conſul, diſſideret, quicum cõiunctiſſime, et amantiſſime uixerat, quanta hominum eſſet uel admiratio, uel querela. itaq; tum Scæuola, cum in eam ipſam mẽtionem incidiſſet, expoſuit nobis ſermonem Lælij de amicitia habitum ab illo ſecum, et cum alte

ro genero C.Fannio M.filio paucis diebus post mortem Africani.cuius disputationis sententias memoriæ mandaui : quas in hoc libro exposui meo arbitratu : quasi enim ipsos introduxi loquẽtes,ne,inquã,et inquit,sæpius interponeretur : atq; id eo feci, ut tanquã à præsentibus coràm haberi sermo uideretur: cum enim sæpe mecũ ageres Attice,ut de amicitia scriberẽ aliquid,digna mihi res tum omniũ cognitione,tum nostra familiaritate uisa est: itaq; feci nõ inuitus,ut prodessem multis tuo rogatu.sed, ut in Catone maiore,qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem,quia nulla uidebatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm eius,qui & diutissime senex fuisset,& in ipsa senectute præ cæteris floruisset : sic, cum accepissemus à patribus maxime memorabilem C.Lælij,et P.Scipionis familiaritatem fuisse,idonea mihi Lælij persona uisa est, quæ de amicitia ea ipsa differeret,quæ disputata ab eo meminisset magister meus Scæuola. genus autem hoc sermonum positum in hominum ueterum auctoritate,et eorum illustrium,plus nescio quo pacto uidetur habere grauitatis. itaq; ipse mea legens sic afficior interdum,ut Catonem, non me,loqui existimem . sed,ut tum ad senem senex de senectute,sic in hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi.tum est Cato locutus,quo erat nemo ferè senior temporibus illis,nemo prudentior: nũc Lælius et sapiens(sic enim est habitus)et amicitiæ gloria excellens,de amicitia loquitur.tu uelim à me animum parũper auertas,Lælii loqui ipsum putes. C.Fãnius,et Q. Mutius ad socerũ ueniũt post mortẽ Africani, ab iis sermo ori=

tur: respõdet Lælius, cuius tota disputatio est de amicitia: quam legens tu ipse cognosces. FAN. Sunt ista uera Læli: nec enim melior uir fuit Africano quisquam, nec clarior. sed existimare debes omnium oculos in te esse coniectos. unũ te sapientem et appellant, & existimant. tribuebatur hoc, modo M. Catoni: scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapiẽtem: sed uterq; alio quodam modo. Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum habebat, multaq; eius & in senatu, & in foro uel prouisa prudenter, uel acta constanter, uel responsa acute ferebantur, propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis. te autem alio quodam modo dicunt non solum natura, & moribus, uerum etiam studio, & doctrina esse sapientem; nec sicut uulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem: nam, qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosq; casus uirtute inferiores putes. itaque ex me quærunt, credo ex hoc item Scæuola, quonam pacto mortem Africani feras; eoq; magis, quòd his proximis nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris commentandi causa (ut assolet) uenissemus, tu non affuisti, qui diligentissime semper illum diem, & illud munus solitus esses obire. SCAE. Quærunt quidem C. Læli multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id re-

spondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis tum summi uiri, tum amantissimi morte, ferre moderate, nec potuisse non commoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quòd autem his nonis in collegio nostro non affuisses, ualetudinem causam, non mœstitiam fuisse. LAE. Recte tu quidem Scæuola, & uere: nec enim ab isto officio, quod semper usurpaui cum ualerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officij. Tu autem Fanni, quòd mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amice. sed (ut mihi uideris) non recte iudicas de Catone: aut enim nemo, quod quidem magis credo; aut, si quisquam, ille sapiens fuit: quo modo enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? memineram Paulum, uideram Caium: sed hi nec comparantur Catoni maximo, & spectato uiro. quamobrem caue Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo (ut ais) sapientissimum iudicauit: huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, ut iam cum utroque loquar, sic habetote. ego, si Scipionis desiderio me moueri negem, quàm id recte faciam, uiderint sapientes: sed certe mẽtiar: moueor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, &, ut confirmare possum, nemo certe fuit. sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maxime illo solatio, quòd eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angi solent: nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit: suis autem incommodis grauiter angi, non

amicum, sed se ipsum amantis est. cum illo uero quis neget actum esse præclare? nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare uellet: quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summam spem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuo adolescens incredibili uirtute superauit: qui Consulatum petijt nunquam, factus est Consul bis, primum ante tempus, iterum sibi suo tempore, Reip. penè sero: qui duabus urbibus euersis inimicissimis huic imperio, non modo præsentia, uerum etiam futura bella deleuit. quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem, liberalitate in sorores, bonitate in suos, iustitia in omnes? hæc nota sunt uobis. quàm autem ciuitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum est. quid igitur hunc paucorum annorum accessio iuuare potuisset? senectus enim, quæuis non sit grauis, ut memini Catonem uno anno, antequam mortuus est, mecum, & cum Scipione disserere, tamen aufert eam uiriditatem, in qua etiam nunc erat Scipio. quamobrem uita quidem talis fuit uel fortuna, uel gloria, ut nihil posset accedere: moriendi autem sensum celeritas abstulit. quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur, uidetis. hoc tamen uere licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in uita celeberrimos, lætissimosq; uiderit, illum diem clarissimum fuisse, cum senatu dimisso domum reductus ad uesperã est à patribus conscriptis, à populo R. socijs, & Latinis, pridie quàm excessit è uita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos uideatur potius, quàm ad inferos peruenisse. neque enim assentior ijs, qui hæc nuper disserere

cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. plus apud me antiquorum auctoritas ualet, uel nostrorum maiorũ, qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt, quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur; uel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamq; Græciam, quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat, institutis, & præceptis suis eruedierunt; uel eius, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus: qui non tum hoc, tum illud, ut in pleriſq;, sed idem dicebat semper, animos hominum esse diuinos, ijsq;, cum è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere, optimoq;, & iustissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni uidebatur: qui, idem quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Manilius adessent, & alij plures, tuq; etiam Scæuola mecum uenisses, triduum disseruit de Rep. cuius disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quæ se in quiete per uisum ex Africano audisse dicebat. id si ita est, ut optimi cuiusque animus in morte facillime euolet tanquam è custodia, uinculisq; corporis: cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni? quocirca mœrere hoc eius euentu, uereor, ne inuidi magis, quàm amici sit. sin autem illa uereor, ut idem interitus sit animorum, & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali: sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dum erit, lætabitur. quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum optime est, mecum autem

incommodius, quem fuit æquius, ut prius introieram in uitam, sic prius exire de uita. sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beate uixisse uidear, quia cum Scipione uixerim. quocum mihi coniuncta cura de Rep. & de priuata fuit: quocum domus fuit, & militia cõmunis, & id in quo est omnis uis amicitiæ, uoluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. itaq; non tam ista me sapientiæ, quam modo Fannius commemorauit, fama delectat, falsa præsertim; quàm, quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore. idq; mihi eo magis est cordi, quòd ex omnibus seculis uix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare uideor Scipionis amicitiam, & Lælij notam posteritati fore. FAN. Istud quidem Læli ita necesse est. sed quoniam amicitiæ mentionem fecisti, et sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scæuolæ, si, quemadmodum soles de cæteris rebus, cum ex te quæruntur, sic de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. SCAE. Mihi uero pergratum hoc erit: atque id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius anteuertit. quamobrem utriq; nostrum gratum admodum feceris. LAE. Ego uero non grauarer, si mihi ipse confiderem: nam & præclara uisa res est; & sumus (ut dixit Fannius) otiosi: sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas: doctorum est ista consuetudo, eaq; Græcorum, ut ijs proponatur, de quo disputent quamuis subito. magnum opus est, egetq; exercitatione non parua. quamobrem quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo pe-

tatis, qui ista profitentur. ego uos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis: nihil est enim tam naturæ aptum, tam conueniēs ad res uel secundas, uel aduersas. sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse: neq; id ad uiuum reseco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse uere, sed ad communem utilitatem parum: negant enim quēquam uirum bonum esse, nisi sapientem. sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. nos autem ea, quæ sunt in usu, uitáq; communi, nō ea, quæ finguntur, aut optantur, spectare debemus. nunquam ego dicam C. Fabritium, M. Curium, T. Coruncanum, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. quare sibi habeant sapientiæ nomen, & inuidiosum, & obscurum; concedantq;, ut hi boni uiri fuerint. ne id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. agamus igitur pingui Minerua, ut aiunt. qui ita se gerunt, ita uiuunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas, nec sit in eis ulla cupiditas, uel libido, uel audacia; sintq; magna constantia, ut hi fuerunt, quos modo nominaui: hos uiros bonos, utpote habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui assequuntur, quantum homines possunt, naturam optimam rectè uiuendi ducem: sic enim mihi perspicere uideor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam, maior autem, ut quisq; proxime accederet. itaq; ciues potiores sunt, quàm peregrini; et propinqui, quàm alieni: cū his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis

habet firmitatis: nanque hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate beneuolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest: sublata enim beneuolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. quanta autem uis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maxime potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium diuinarum, humanarumq; rerum cum beneuolentia, & charitate summa consensio. qua quidem haud scio an, excepta sapientia, quicquá melius homini sit à dijs immortalibus datum. diuitias alij præponunt, bonam alij ualetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam uoluptates. belluarum hoc quidé extremum est: illa autem superiora caduca, & incerta, posita non tam in nostris consilijs, quàm in fortunæ temeritate. qui autem in uirtute summum bonũ ponunt, præclare illi quidem, sed hæc ipsa uirtus amicitiam gignit, & continet: nec sine uirtute amicitia esse ullo pacto potest. iam uirtutem ex consuetudine uitæ, sermonisq; nostri interpretemur; nec metiamur eam, ut quidam indocti, uerborum magnificentia; uirosq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Caios, Scipiones, Philos. his communis uita contenta est. eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. tales igitur inter uiros amicitia tantas opportunitates habet, quantas uix queo dicere. Principio quis potest esse uita uitalis, ut ait Ennius, qui nõ in amici mutua

beneuolentia conquieſcat? quid dulcius, quàm habere, quocum omnia audeas ſic loqui, ut tecum? quis eſſet tá= tus fructus in proſperis rebus, niſi haberes, qui illis æque, ac tu ipſe, gauderet? aduerſas uero ferre diffi= cile eſſet ſine eo, qui illas grauius etiam, quàm tu, fer= ret. denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ ſunt ſingulæ rebus ferè ſingulis; diuitiæ, ut utare; opes ut colare; honores, ut laudere; uoluptates, ut gau= deas; ualetudo, ut dolore careas, & muneribus fun= gare corporis: amicitia plurimas res continet; quoquò te uerteris, præſto eſt; nullo loco excluditur; nunquam intempeſtiua, nunquam moleſta eſt. itaque non aqua, non igni, non aere (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. neque ego nunc de uulgari, aut de me diocri, quæ tamen ipſa delectat, & prodeſt; ſed de ue ra, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci no= minantur, fuit: nam & ſecundas res ſplendidiores facit amicitia, & aduerſas partiens communicansq; leuiores. cumq; plurimas, & maximas commoditates amici= tia contineat, tum illa nimirum præſtat omnibus, quòd bona ſpe prælucet in poſterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. uerũ etenim amicũ qui intuetur, tã= quã exemplar aliquod intuetur ſui. quocirca & abſen= tes adſunt, & egẽtes abundãt, & imbecilles ualẽt, &, quod difficilius dictu eſt, mortui uiuunt. tantus eos honos memoria, deſideriũ proſequitur amicorũ. ex quo illorũ beata mors uidetur, horũ uita laudabilis. quod ſi exeme ris ex natura rerũ beneuolẽtiæ cõiũctionẽ, nec domus ul la, nec urbs ſtare poterit, ne agri qdẽ cultus permanebit.

id si minus intelligitur; quanta uis amicitiæ, concordiæq; sit, ex dissensionibus, atque ex discordijs percipi potest: quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odijs, atque dissidijs funditus possit euerti? ex quo, quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam uirum carminibus græcis uaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totoq; mundo constarent, quæq; mouerentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. atq; hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. itaq; si quando aliquod officium existit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cauea nuper hospitis, & amici mei M. Pacuuij in noua fabula? cum, ignorante Rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseueraret? stantes autem plaudebant in re ficta: quid arbitramur in uera fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura uim suam; cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor, de amicitia quid sentirem potissime, dixisse. si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab ijs, si uidebitur, qui ista disputant, quæritote. FAN. Nos autem à te potius. quanquam etiam ab istis sæpe quæsiui, & audiui, non inuitus equidem: sed aliud quoddá expetimus filum orationis tuæ. SCAE. Tu magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum de Republica disputatum est, affuisses. qualis tum patronus

iustitiæ fuit cõtra accuratam orationem Phili? FAN. Facile id quidem fuit iustitiam iustissimo uiro defendere. SCAE. Quid amicitiã? non ne facile ei erit, qui ob eam summa fide, constantia, iustitiáq; seruatam, maximam gloriam ceperit? LAE. Vim hoc quidem est afferre: quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis certe: studijs enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidé obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti maxime illud considerandum uideri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia, ut in dandis, recipiendisq; meritis, quod quisque minus per se posset, id acciperet ab alio, uicissimq; redderet; an esset hoc quidem proprium amicitiæ, sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset: amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad beneuolentiam coniungendam. nam utilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, & obseruantur temporis causa: in amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id & uerum, & uoluntarium est. quapropter à natura mihi uidetur potius, quàm ab indigentia, orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa utilitatis esset habitura. quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibusdam animaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum appareat sensus: quod in homine multo est euidétius: primũ ex ea chari-

tate, quæ est inter natos, & parentes, quæ dirimi nisi detestabili scelere non potest: deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus, et natura congruamus; quòd in eo quasi lumen aliquod probitatis, & uirtutis perspicere uideamur: nihil est enim amabilius uirtute; nihil, quod magis alliciat homines ad diligendum; quippe cum propter uirtutem, & probitatem eos etiam, quos nunquam uidimus, quodam modo diligamus. quis est, qui C. Fabritij, M. Curij cum charitate aliqua, & beneuolentia memoriã non usurpet, quos nunquam uiderit? quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho, et Annibale. ab altero propter probitatem eius non alienos animos habemus: alterum propter crudelitatem eius semper hæc ciuitas oderit. quòd si tanta uis probitatis est, ut eam uel in eis, quos nunquam uidimus; uel, quod maius est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moueantur, cum eorum, quibuscum usu cõiuncti esse possunt, uirtutem, & bonitatem perspicere uideantur? quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adiuncta. quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit beneuolentiæ magnitudo. quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur quod desideret; humilem sanè relinquunt, et minime generosum (ut ita dicam) ortum amicitiæ; quã ex inopia, atque indigentia

natam uolunt. quod si ita esset; ut quisque mini=
mum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset
aptissimus: quod longe secus est: ut enim quisque sibi
plurimum confidit, & ut quisque maxime uirtute, &
sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaq; omnia
in se ipso posita iudicet; ita in amicitijs expetendis, co=
lendisq; maxime excellit. quid enim? Africanus erat in
digens mei? minime hercule: at ne ego quidem illius:
sed ego admiratione quadam uirtutis eius, ille uicissim
opinione fortasse non nulla, quam de meis moribus ha=
bebat, me dilexit: auxit beneuolentiam consuetudo. sed
quanquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt,
non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ:
ut enim benefici, liberalesq; sumus, non ut exigamus
gratiam (neque enim beneficium fœneramur) sed na=
tura propensi ad liberalitatem sumus; sic amicitiam nō
spe mercedis adducti, sed quòd eius omnis fructus in ip
so amore inest, expetendam putamus. ab ijs, qui pe=
cudum ritu ad uoluptatem omnia referunt, longe diss=
entimus: nec mirum: nihil enim altum, nihil magni=
ficum, nec diuinum suspicere possunt, qui omnes suas
cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamq; cō
temptam. quamobrem hos quidem ab hoc sermone re=
moueamus: ipsi autem intelligamus à natura gigni
sensum diligendi, & beneuolentiæ charitatem, fa=
cta significatione probitatis: quam qui appeti=
uerunt, applicant sese, & propius admouent, ut
& usu eius, quem diligere cœperunt, fruan=
tur, & moribus; sintq; pares in amore, & æquales,

propensioresq; ad bene merendum, quàm ad reposcendum; atque hæc inter eos sit honesta certatio. sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur: & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate, grauior, & uerior. nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolueret: sed, quia natura mutari non potest, iccirco ueræ amicitiæ sempiternæ sunt. ortum quidem amicitiæ uidetis, nisi quid adhuc forte uultis.

FAN. Tu uero perge Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respondeo. SCAE. Recte tu quidem. quamobrem audiamus. LAE. Audite uero optimi uiri ea, quæ sæpissime inter me, & Scipionem de amicitia disserebantur. quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usque ad extremũ uitæ diem permanere: nam, uel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe, uel ut de Republica non idem sentirent. mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs aduersis rebus, aliàs ætate ingraueſcente. atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quòd summi puerorum amores sæpe unà cum prætexta, sumpta toga deponerentur: sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione uel luxuriæ, uel conditionis, uel commodi alicuius, quod idem adipisci uterque non posset: quòd si qui longius in amicitia prouecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent: pestem enim maiorem esse nullam in amicitijs, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maxi-

mas sæpe

mas ſæpe inter amiciſſimos extitiſſe: magna etiam diſſidia, & plerunque iuſta naſci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non eſſet, poſtularetur, ut aut libidinis miniſtri, aut adiutores eſſent ad iniuriam: quod qui recuſarent, quamuis honeſte id facerent, ius tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab ijs, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quiduis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri omnia ſe amici cauſa eſſe facturos: eorum querela inueterata non modo familiaritates extingui ſolere, ſed etiam odia gigni maxima, atque ſempiterna: hæc multa ita, quaſi fata, impendere amicitijs, ut, omnia ſubterfugere, non modo ſapientiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi uideri. quamobrem id primum uideamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Becillinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum Remp. uexantem, à Q. Tuberone, æqualibuſq; amicis derelictum uidebamus. at C. Bloſſius Cumanus, hoſpes familiæ ueſtræ Scæuola, cum ad me, qui aderam Lenati, & Rutilio Conſulibus in conſilio, deprecatum ueniſſet, hanc, ut ſibi ignoſcerem, cauſam afferebat, quòd tanti Ti. Gracchum feciſſet, ut, quicquid ille uellet, ſibi faciendum putaret. tum ego, etiam ne, inquam, ſi te in Capitolium faces ferre uellet? nunquam, inquit, uoluiſſet id quidem: ſed, ſi uoluiſſet, paruiſſem. uidetis, quàm nefaria uox: & hercule ita fecit, uel plus etiam, quàm dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temerita-

ti, sed præfuit; nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit: itaq; hac amentia, quæstione noua perterritus, in Asiam profugit: ad hostes se contulit: pœnas Reip. graues, iustasq; persoluit. nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaueris: nam cum conciliatrix amicitiæ uirtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à uirtute deceperis. quòd si rectum statueri-mus, uel concedere amicis, quicquid uelint; uel impetra-re ab amicis, quicquid uelimus: perfecta quidem sapien-tia sumus, si nihil habeat res uitij: sed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos uidemus, aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit uita cómunis. ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, et eorum quidem maxime, qui ad sapientiam proxime accedunt. uidemus Papum Aemilium C. Luscinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unà Consules, & collegas in Cen-sura. tum etiam cum ijs, & inter se coniunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanum, memoriæ tradi-tum est. igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fi-dem, contra iusiurandum, contra Remp. esset. nam hoc quidem in talibus uiris quid attinet dicere; si contendis-set, scio impetraturum non fuisse; cum illi sanctissimi uiri fuerint, æque autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare? at uero Ti. Gracchum sequeban-tur C. Carbo, C. Cato, et minime tunc quidem C. frater, nũc idem acerrimus hostis. hæc igitur prima lex in ami citia sanciatur, ut neq; rogemus res turpes, nec faciamus rogati: turpis enim excusatio est, & minime accipienda

cum in cæteris peccatis, tum si quis contra Remp. se amici causa feciſſe fateatur: etenim eo loco Fanni, & Scæuola locati ſumus, ut nos longe proſpicere oporteat futuros caſus Reip. deflexit enim iam aliquantulum de ſpatio, curriculóq; conſuetudo maiorum. Ti. Gracchus regnum occupare conatus eſt, uel regnauit is quidem paucos menſes. num quid ſimile populus R. audierat, aut uiderat? hunc etiam poſt mortem ſecuti amici, & propinqui quid in P. Scipionem effecerint, ſine lacrymis non queo dicere. nam Carbonem quoq;, quem modo poſuimus, propter recentem pœnam Ti. Gracchi ſuſtinuimus. de C. Gracchi autem Tribunatu quid expectem, non libet augurari: ſerpit enim deinde res, quæ procliuis ad pernitiem, cum ſemel cœpit, labitur. uidetis in tabella iam ante quanta ſit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem poſt Caſſia. uidere iam uideor populum R. à ſenatu diſunctum, multitudiniſq; arbitrio res maximas agi: plures enim diſcent, quemadmodum hæc fiát, quàm quemadmodum his reſiſtatur. quorſum hæc? quia ſine ſocijs nemo quicquam tale conatur. præcipiendum eſt igitur bonis, ut, ſi in eiuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment ita ſe alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in Rep. peccantibus non diſcedant. improbis autem pœna ſtatuenda eſt, nec minor uero ijs, qui ſecuti erunt alterum, quàm ijs, qui ipſi fuerint impietatis duces. quis clarior in Græcia Themiſtocle? quis potentior? qui, cum imperator bello Perſico ſeruitute Græciam liberaſſet, propterq; inuidiam in exilium pulſus eſſet, ingratæ patriæ iniuriam non tulit, quam ferre

debuit. fecit idem, quod uiginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adiutor contra patriam inuentus est nemo: itaque mortem sibi uterque consciuit. quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio uendicanda; ut ne quis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. quod quidem, ut res ire cœpit, haud scio an aliquando futurum sit. mihi autem non minori curæ est, qualis Resp. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit. hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus; nec expectemus quidem, dum rogemur; sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium uerum dare gaudeamus libere; plurimum in amicitia amicorum bene suadentium ualeat auctoritas; eaque adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit; & adhibitæ pareatur. nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutijs; partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum solicitum esse pro pluribus; satis, superq; esse sibi suarum cuiq; rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse; commodissimum esse, quam laxissimas habenas habere amicitiæ, quas uel adducas, cum uelis, uel remittas: caput enim esse ad beate uiuendum securitatem; qua frui non possit animus, si tanquam paturiat unus pro pluribus. alios autem dicere aiunt etiam multo inhumanius; quĕ locum breuiter perstrinxi pau-

lo ante: præsidij, adiumentiq; causa, non beneuolentiæ, neq; charitatis amicitias esse expetendas: itaq;, ut quisq; minimum firmitatis habeat, minimumq; uirium, ita amicitias appetere maxime: ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm uiri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quàm ij, qui putantur beati. ò præclaram sapientiam: solem enim è mundo tollere uidentur, qui amicitiam è uita tollunt: qua nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucundius: quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est: neq; enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionem ue, ne solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. quòd si curam fugimus, uirtus fugienda est, quæ, necesse est, ut cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atq; oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. itaque uideas rebus iniustis iustos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur: quæ causa est, ut amicitiam funditus tollamus è uita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? quid enim interest motu animi sublato, non dico inter pecudem, & hominem, sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quiduis generis eiusdem? neque enim sunt isti audiendi, qui uirtutem duram, & quasi ferream, esse uolunt: quæ quidem est tum multis

in rebus, tum in amicitia tenera, atq; tractabilis; ut ex bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum ualet, ut tollat è uita amicitiam; nõ plus, quàm ut uirtutes, quia non nullas curas, & molestias afferunt, repudientur. cum autem contrahat uirtus amicitiam (ut supra dixi) si qua significatio uirtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, et adiungat: id cũ contingit, amor ibi exoriatur necesse est: quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut uestitu, cultúq; corporis; animo autem uirtute prædito, eo, qui uel amare, uel (ut ita dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione beneuolentiæ, nihil uicissitudine studiorum, officiorumq; iucundius. quòd si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quã ad amicitiam similitudo: concedatur profecto uerum esse, ut bonos boni diligant, asciscantq; sibi quasi propinquitate coniunctos, atq; natura: nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quàm natura. quamobrem hoc quidem Fanni, et Scæuola constat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam beneuolentiam esse: qui est amicitiæ fons à natura constitutus. sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana uirtus, neq; superba; quæ etiã populos uniuersos tueri, eisq; optime consulere soleat: quod non faceret profecto, si à charitate uulgi abhorreret. atq; etiam mihi quidem uidentur, qui utilitatis causa fingũt amicitias,

amabiliſſimum nodum amicitiæ tollere: non enim tam utilitas parta per amicum, quàm amici amor ipſe delectat: tumq; illud fit, quod ab amico eſt profectum, iucundum, ſi cum amore, & ſtudio eſt profectum: tantumq; abeſt, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ij, qui opibus, & copijs, maximeq; uirtute præditi, in qua plurimum eſt præſidij, minime alterius indigeant, liberaliſſimi ſint, & beneficentiſſimi. atque haud ſcio an ne opus ſit quidem, nihil unquam omnino deeſſe amicis: ubi enim ſtudia noſtra uiguiſſent, ſi nunquam ſtudio, nunquam conſilio, nunquam opera noſtra nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? non igitur utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam conſecuta eſt. non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi, ſi quando de amicitia, quam nec uſu, nec ratione habent cognitam, diſputabunt: nam quis eſt, prò deũ fidem, atque hominum, qui uelit, ut neque diligat quenquam, nec ipſe ab ullo diligatur, circunfluere omnibus copijs, atque in omnium rerum abundantia uiuere? hæc enim eſt tyrannorum uita nimirum: in qua nulla fides, nulla charitas, nulla ſtabilis beneuolentiæ poteſt eſſe fiducia, omnia ſemper ſuſpecta, atq; ſolicita, nullus locus eſt amicitiæ: quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, à quo ſe metui putat? coluntur tamen ſimulatione amicitiæ duntaxat ad tempus. quòd ſi forte (ut fit plerunq;) ceciderint, tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. quod Tarquinium dixiſſe ferunt, tum, cum exul eſſet; ſe intellexiſſe, quos fidos amicos habuiſſet, quosq; infidos, cum iam neutris gratiam referre poſſet.

quanquam miror, in illa ſuperbia, & importunitate ſi quenquàm habere potuit. atque ut huius, quem dixi, mores ueros amicos parare non potuere: ſic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles: non enim ſolum ipſa fortuna cæca eſt, ſed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa eſt: itaque illi efferuntur faſtidio ferè, & contumacia; neque quicquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt. atq; hoc quidem uidere licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, poteſtate, proſperis rebus immutari; ſperniq; ab ijs ueteres amicitias, & indulgeri nouis. quid autem ſtultius, quàm, ut plurimum copijs, facultatibus, opibus poſſint, cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, ueſtes egregias, uaſa pretioſa; amicos non parare, optimam, & pulcherrimam uitæ (ut ita dicam) ſupellectilem? etenim cætera cum parant, cui parent, neſciunt, nec cuius cauſa laborent: eius enim eſt iſtorum quodq;, qui uincit uiribus: amicitiarum ſua cuique permanet ſtabilis, & certa poſſeſſio; ut, etiam ſi illa maneant, quæ ſunt quaſi dona fortunæ, tamen uita inculta, & deſerta ab amicis, non poſſit eſſe iucunda. ſed hæc hactenus. Conſtituendi autem ſunt, qui ſint in amicitia fines, & quaſi termini diligendi. de quibus tres uideo ferri ſententias, quarum nullam probo; unam, ut eodem modo erga amicum affecti ſimus, quo erga noſmet ipſos; alteram, ut noſtra in amicos beneuolentia, illorum erga nos beneuolentiæ pariter, æqualiterq; reſpondeat; tertiam, ut, quanti quiſq; ſe ipſe facit, tanti fiat ab amicis. harum trium ſententiarum nulli

prorsus assentior: nec enim illa prima uera est, ut, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus: quàm multa enim, quæ nostra causa nunquam faceremus, facimus causa amicorum? precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem inuehi, insectariq; uehementius: quæ in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime. multæ quoque res sunt, in quibus de suis cómodis uiri boni multa detrahunt, detrahiq; patiuntur, ut ijs amici potius, quàm ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac uoluntatibus. hoc quidem est nimis exigue, & exiliter ad calculos reuocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. ditior mihi, & affluentior uidetur esse uera amicitia, nec ob seruare stricte, ne plus reddat, quàm acceperit: neque enim uerendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiã cógeratur. Tertius uero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis: sæpe enim in quibusdam aut animus abiectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est; sed potius eniti, & efficere, ut amici iacentem animum excitet, inducatq; in spem, cogitationemq; meliorem. Alius igitur finis ueræ amicitiæ constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. negabat ullam uocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm eius, qui dixisset, ita amare oportere, ut aliquando esset osurus: nec uero se adduci posse, ut hoc, quemadmodum

putaretur, à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem; sed impuri cuiusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam reuocantis esse sententiam: quonam enim modo quisquam amicus eius esse poterit, cuius se putabit inimicum esse posse? quin etiam necesse erit cupere, etiam optare, ut quamsæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tãquam ansas ad reprehendendum. rursum autem rectè factis, commodisq; amicorum necesse erit angi, dolere, inuidere. quare hoc quidem præceptum, cuiuscunque est, ad tollendã amicitiam ualet. illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitijs cõparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquãdo odisse possemus. quin etiam, si minus felices in deligendo fuissemus, ferendũ id Scipio potius, quàm inimicitiarum tẽpus cogitandum putabat. his igitur finibus utendum arbitror, ut, cũ emendati mores amicorũ sint, tum sit inter eos omniũ rerum, consiliorũ, et uoluntatum sine ulla exceptione cõmunitas; &, siqua fortuna acciderit, ut minus iustæ amicorũ uoluntates sint adiuuandæ, in quibus eorũ aut de capite agatur, aut fama, declinandum sit de uia, modo ne summa turpitudo sequatur: est enim, quatenus amicitiæ dari uenia possit. nec uero negligẽda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet beneuolentiam ciuium, quam blanditijs, & assentationibus colligere turpe est. uirtus, quã sequitur charitas, minime repudianda est. sed (sæpe enim redeo ad Scipionẽ, cuius omnis sermo erat de amicitia) quærebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores

essent: capras, & oues quot quisque haberet, dicere posse; amicos quot haberet, non posse dicere: et in illis qui dē parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarēt. sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes deligēdi: cuius generis est magna penuria: & iudicare difficile est sanè nisi expertum: experiendum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia iudicium, tollitq; experiendi potestatem. est igitur prudentis sustinere, ut cursum, sic impetum beneuolentiæ, quo utamur, quasi aquis tentatis, sic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorū. quidam sæpe in parua pecunia perspiciuntur, quàm sint leues. quidam autem, quos parua mouere non potuit, cognoscuntur in magna. si uero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ sordidum existiment: ubi eos inueniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes amicitiæ non anteponant; ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera uis amicitiæ, non multo illa malint? imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quam etiam si neglecta amicitia consecuti sunt, excusari se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. itaque ueræ amicitiæ difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus réq; publica uersantur: ubi enim istum inuenias, qui honorē amici anteponat suo? quid? (hæc ut omittam) quàm graues, quàm difficiles plerisque uidentur calamitatum societates? ad quas, non est facile inuentus, qui descendat. quanquam Ennius recte,

Amicus certus in re incerta cernitur.
tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis plerosque conuincunt; aut si in bonis rebus contemnunt; aut si in malis deserunt. qui igitur utraque in re grauem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere iudicare debemus, et penè diuino. firmamentum autem stabilitatis, cõstantiæq; eius, quam in amicitia quærimus, fides est: nihil enim stabile est, quod infidum est. simplicem præterea, & communem, & consentientem, ideſt qui rebus iisdem moueatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem: neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque uero, qui non iisdem rebus mouetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferēdis delectetur amicus, aut credat illatis. quæ pertinent omnia ad eam, quam iam dudum tracto, constantiam. ita fit uerum illud, quod initio dixi, amicitiam nisi inter bonos esse non posse: est enim boni uiri, quem eundem sapientem licet dicere; hæc duo tenere in amicitia; primum, ne quid fictum sit, neue simulatum (aperte enim uel odisse magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam) deinde non solum ab aliquo oblatas criminationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspicioſum, semper aliquid existimãtem ab amico esse uiolatum. Accedat huc suauitas quædam oportet sermonum, atq; morum haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. tristitia autem, & in omni re seueritas absit. habet illa quidem grauitatem: sed amicitia remissior esse de-

bet, & liberior, & dulcior, et ad omnem comitatem, facilitatemq; procliuior. existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis; num quando amici noui, digni amicitia, ueteribus sint anteponendi, ut equis uetulis teneros anteponere solemus. indigna homine dubitatio: nõ enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates: ueterrimæ quæque (ut ea uina, quæ uetustatem ferunt) esse debent suauissimæ: uerumq; illud est, quod uulgo dicitur, multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. nouitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ, uetustas tamen suo loco conseruanda est: maxima est enim uis uetustatis, & consuetudinis. atqui in ipso equo, cuius modo mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consueuit, libentius utatur, quàm intractato, & nouo. nec modo in hoc, quod est animal, sed in ijs etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo ualet; cum locis etiam ipsis montosis delectemur, & siluestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori: sæpe enim excellentiæ quædam sunt; qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam) grege. nunquam se ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Quintum uero Maximum, fratrem, egregium uirum, omnino sibi nequaquam parem; quòd is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat; suosq; omnes per se ẽsse posse ampliores uolebat. quod faciendum, imitãdumq; est omnibus;

ut, si quam præstantiam uirtutis, ingenij, fortunæ cõ=
secuti sunt, impartiant eam suis, communicentq; cum
proximis; ut, si parentibus nati sunt humilibus, si pro
pinquos habeant imbecilliores uel animo, uel fortuna,
eorum augeant opes, eisq; honori sint, & dignitati: ut
in fabulis, qui aliquandiu propter ignorantiam stirpis,
& generis in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, &
aut deorum, aut regum filij inuenti, retinent tamen
charitatem in pastores, quos patres suos multos annos
esse duxerunt. quod quidem est multo profecto magis
in ueris patribus, certisq; faciendum: fructus enim in=
genij, & uirtutis, omnisq; præstantiæ tum maxime ca
pitur, cum in proximum quenque confertur. ut igitur
ij, qui sunt in amicitia, coniunctionisq; necessitudine
superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic in
feriores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio,
aut fortuna, aut dignitate superari. quorum plerique
aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant,
eoq; magis, si aliquid habere se putant, quod officiose,
aut amice, & cum labore aliquo suo factum queant
dicere. odiosum sanè genus hominum officia exprobrá=
tium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, nõ
commemorare, qui contulit. quamobrem, ut ij, qui
superiores sunt, summittere se debent in amicitia, sic
quodam modo inferiores extollere: sunt enim quidam,
qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni pu=
tant. quod non ferè contingit nisi ijs, qui etiam contẽ=
nendos se arbitrantur: qui hac opinione non modo uer=
bis, sed etiam opere leuandi sunt. tantum autem cuiq;

tribuendum est, primum quantum ipse efficere possis; deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque adiuues, possit sustinere: non enim tu possis, quantumuis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit Consulem efficere, fratrem eius Lucium non potuit. quòd si etiam possis quiduis deferre ad alterum; uidendum est tamen, quid ille possit sustinere. omnino amicitiæ corroboratis iam, confirmatisq; & ingenijs, & ætatibus iudicandæ sunt: nec, si qui ineunte ætate uenandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt: isto enim modo nutrices, et pædagogi iure uetustatis plurimum beneuolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi: aliter enim amicitiæ stabiles permanere nō possunt: dispares enim mores disparia studia sequuntur: quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum, studiorumq; distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitijs, ne quis intemperata quadam beneuolentia (quod persæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum: nec enim (ut ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cū lacrymis iter suum impedientē audire uoluisset. & sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis; quas qui impedire uult, quòd desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisq; natura, & ob eā ipsam causam in

amicitia parum iustus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitijs dimittendis non nunquam necessaria: iam enim à sapientum familiaritatibus ad uulgares amicitias oratio nostra delabitur. erumpunt sæpe uitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ sunt remissione usus eleuándæ, et(ut Catonem dicere audiui)dissuẽdæ magis, quàm discindendæ sunt; nisi quædam admodum intolerabilis iniuria exarserit, ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut nõ statim alienatio, disiunctioq; facienda sit. si autem morum, aut studiorum cõmutatio quædam(ut fieri solet)facta erit, aut in Reip. partibus dissensio intercesserit(loquor enim, ut paulo ante dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitijs)cauendum erit, ne non solum amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ uideantur: nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter uixeris. ab amicitia Q. Pompeij meo nomine se remouerat(ut scitis) Scipio. propter dissensionẽ autem, quæ erat in Rep. alienatus est à collega nostro Metello. utrunque egit grauiter, auctoritate, & offensione animi non acerba. quamobrem primũ danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quàm oppressæ uideantur. Cauendum uero est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiæ: è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. quæ tamen si tolerabiles

erunt,

erunt, ferendæ sunt: & hic honos ueteri amicitiæ tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. omnino omnium horum uitiorum, atque incommodorum una cautio est, atque una prouisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, ne ue indignos. digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis ineſt causa, cur diligantur. rarum istud genus: & quidem omnia præclara rara: nec quicquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. sed plerique neque in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos: itaque pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc uis amicitiæ qualis, & quanta sit: ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisque charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, uerus amicus nunquam reperietur: est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. quòd si hoc apparet in bestijs, uolucribus, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris, primum, ut se ipsæ diligant; (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant, atque appetant, ad quas se applicent eiusdem generis animantes; idq; faciunt cum desiderio, et cum quadã similitudine amoris humani: quanto id magis in homine fit natura? qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cuius animum ita cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus. sed pleriq; per-

uerſe,ne dicam impudenter, amicum habere talem uolunt,quales ipſi eſſe non poſſunt: quæq; ipſi non tribuunt amicis,hæc ab ijs deſiderant. par eſt autem primum ipſum eſſe uirum bonum, tum alterum ſimilem ſui quærere . in talibus ea,quam iam dudum tractabamus, ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt ; cum homines beneuolentia coniuncti,primum cupiditatibus ijs,quibus cæteri ſeruiunt,imperabunt ; deinde æquitate, iuſtitiaq; gaudebunt ; omniaq; alter pro altero ſuſcipiet ; neque quicquam unquam niſi honeſtum,& rectum alter ab altero poſtulabit ; neque ſolum colent ſe inter ſe , ac diligent, ſed etiam uerebuntur : nam maximum ornamentum amicitiæ tollit , qui ex ea tollit uerecundiam : itaq; in ijs pernitioſus eſt error,qui exiſtimant libidinum, peccatorumq; omnium patere in amicitia licentiam : uirtutum enim amicitia adiutrix à naturâ data eſt, non uitiorum comes ; ut , quoniam ſolitaria non poſſet uirtus ad ea, quæ ſumma ſunt, peruenire, coniuncta , & conſociata cum altera perueniret . quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt , aut fuit , aut futura eſt ; eorum eſt habendus ad ſummum naturæ bonum optimus, beatiſſimuſq; comitatus . hæc eſt inquam ſocietas,in qua omnia inſunt, quæ putant homines expetenda ; honeſtas , gloria,tranquillitas animi,atque iucunditas ; ut,cum hæc adſint,beata uita ſit , & ſine his eſſe non poſſit : quod cum optimum,maximumq; ſit, ſi id uolumus adipiſci,uirtuti opera danda eſt : ſine qua neque amicitiam , neque ullam rem expetendam conſequi poſſumus : ea uero neglecta, qui ſe amicos habere arbitrantur , tum ſe denique er-

raſſe ſentiunt, cum eos grauis aliquis caſus experiri cogit. quocirca (dicendum eſt enim ſæpius) cum iudicaueris, diligere oportet, non, cum dilexeris, iudicare. ſed cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis & deligendis, et colendis: præpoſteris enim utimur conſilijs, & acta agimus; quod uetamur ueteri prouerbio: nam implicati ultro & citro uel uſu diutur no, uel etiá officijs, repente in medio curſu amicitias exorta aliqua offenſione dirumpimus. quo etiam magis uitu peranda eſt rei tam maxime neceſſariæ tanta incuria: una eſt enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore conſentiunt. quanquam à multis ipſa uirtus cõtemnitur, & uenditatio quædam, atq; oſtentatio eſſe dicitur: multi diuitias deſpiciunt, quos paruo contentos tenuis uictus, cultuſq; delectat: honores uero, quorũ cupiditate quidam inflãmantur, quàm multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil eſſe leuius exiſtimẽt? itemq; cætera, quæ quibuſdam admirabilia uidentur, permulti ſunt, qui pro nihilo putent: de amicitia omnes ad unum idem ſentiunt, & ij, qui ad Remp. ſe contulerunt; & ij, qui rerum cognitione doctrinaq; delectantur; & ij, qui ſuum negotium gerunt otioſe; poſtremo ij, qui ſe totos tradiderunt uoluptatibus; ſine amicitia uitam eſſe nullam, ſi modo uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere: ſerpit enim neſcio quo modo per omnium uitam amicitia; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur eſſe expertem ſui: quin etiam, ſi quis ea aſperitate eſt, & immanitate naturæ, ut congreſſus, ſocietatemq; hominum fugiat, atq; oderit, qualem fuiſſe Athenis Timonem

neſcio quem accepimus: tamen is pati non poſſit, ut non acquirat aliquem, apud quem euomat uirus acerbitatis ſuæ. atq; hoc maxime iudicaretur, ſi quid tale poſſet contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in ſolitudine uſpiam collocaret, atque ibi ſuppeditans omnium rerum, quas natura deſiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino aſpiciendi poteſtatem eriperet: quis tam eſſet ferreus, qui eam uitam ferre poſſet? cuiq; non auferret fructum uoluptatum omnium ſolitudo? uerum igitur illud eſt, quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dici ſolitum noſtros ſenes commemorare audiui ab alijs ſenibus auditum; ſi quis cœlum aſcendiſſet, naturamq; mundi, & pulchritudinem ſiderum perſpexiſſet, inſuauem illam admirationem ei fore, quæ iucundiſſima fuiſſet, niſi aliquem, cui narraret, habuiſſet: ſic natura ſolitarium nihil amat; ſemperq; ad aliquod tanquam adminiculum annititur; quod in amiciſſimo quoque dulciſſimum eſt. ſed cum tot ſignis eadem natura declaret, quid uelit, ac quærat, quid deſideret: obſurdeſcimus tamẽ neſcio quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus: eſt enim uarius, & multiplex uſus amicitiæ; multæq; cauſæ ſuſpicionum, offenſionumq; dantur. quas tum euitare, tum eleuare, tum ferre ſapientis eſt. una illa ſubleuanda offenſio eſt, ut & utilitas in amicitia, & fides retineatur: nam & monendi amici ſæpe ſunt, & obiurgandi; & hæc accipienda amicè, cum beneuole fiunt. ſed neſcio quo modo uerum eſt, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit:

Obsequium amicos, ueritas odium parit.
molesta ueritas est, si quidem ex ea nascitur odium, quod est uenenum amicitiæ: sed obsequium multo molestius, quòd peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. maxima autem culpa in eo est, qui & ueritatem asperna tur, & in fraudem obsequio impellitur. omnis igitur hac in re habenda ratio, et diligentia est, primum ut mo nitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat. in obsequio autem (quoniam Terētiano uerbo libenter uti= mur) comitas adsit, assentatio uitiorum adiutrix procul amoueatur; quæ non modo amico, sed ne libero quidem hæc digna est: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico ui uitur. cuius autem aures clausæ ueritati sunt, ut ab amico uerum audire nequeant; huius salus desperanda est: scitum est enim illud Catonis, multo melius de qui= busdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces uideantur: illos uerum sæpe dicere, hos nunquá= atq; illud absurdum est, quòd ij, qui monentur, eam mole stiam, quam debent capere, non capiunt; eam capiunt, qua debent carere: peccasse enim se, nó anguntur; ob= iurgari moleste ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. ut igitur & monere, & moneri proprium est ueræ amicitiæ; & alterum libere facere, non aspere; alterum patienter accipere, non re= pugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pe= stem esse maiorem, quàm adulationem, blanditias, as= sentationem: quamuis enim multis nominibus est hoc ui tium notandum, leuium hominum, atque fallacium, ad uoluntatem loquentium omnia, nihil ad ueritatem. cum

autem omnium rerum ſimulatio eſt uitioſa,(tollit enim iudicium ueri, idq; adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime: delet enim ueritatem, ſine qua nomen amicitiæ ualere non poteſt: nam cum amicitiæ uis ſit in eo, ut unus quaſi animus fiat ex pluribus; qui id fieri poteſt, ſi ne in uno quidem unus animus erit, idemq; ſemper, ſed uarius, commutabilis, multiplex? quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modo ſenſum ac uoluntatem, ſed etiam uultum, atque nutum conuertitur?

Negat qs, nego: ait, aio. poſtremo imperaui egomet mihi, Omnia aſſentari:

ut ait idem Terentius: ſed ille ſub Gnatonis perſona: quod amici genus adhibere, omnino leuitatis eſt. multi autem Gnatonum ſimiles cum ſint, loco, fortuna, fama ſuperiores; horum eſt aſſentatio moleſta, cum ad uanitatem acceſſit auctoritas. ſecerni autem blandus amicus à uero, & internoſci tam poteſt adhibita diligentia, quàm omnia fucata, & ſimulata à ſinceris, atque ueris. concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamen iudicare ſolet, quid interſit inter popularem, ideſt aſſentatorem, & leuem ciuem, & inter conſtantem, ſeuerum, & grauem. quibus blanditijs C. Papirius Cos. nuper inſluebat in aures concionis, cum ferret legem de Tribunis pl. reficiendis? diſſuaſimus nos. ſed nihil de me: de Scipione dicam libentius. quanta illi, dij immortales, fuit grauitas, quanta in oratione maieſtas? ut facile ducem populi R. non comitem diceres. ſed affuiſtis: & eſt in manibus oratio, itaque lex popularis ſuffragijs

populi repudiata est. atque (ut ad me redeam) me-
miniſtis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Manci-
no Coss. quàm popularis lex de ſacerdotijs C. Licinij
Craſſi uidebatur: cooptatio enim collegiorum ad po-
puli beneficium transferebatur. atque is primum in-
ſtituit in forum uerſus agere cum populo. tamen il-
lius uendibilem orationem religio deorum immorta-
lium nobis defendentibus facile uincebat. atq; id actum
eſt Prætore me, quinquennio ante, quàm Conſul ſum
factus: itaque re magis, quàm auctoritate cauſa illa
defenſa eſt. quòd ſi in ſcena, ideſt in concione, in qua
rebus fictis, & adumbratis loci plurimum eſt, tamen
uerum ualet, ſi modo id patefactum, & illuſtratum
eſt: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota ueritate
perpenditur? in qua niſi (ut dicitur) apertum amici
pectus uideas, tuumq; oſtendas, nihil fidum, nihil ex-
ploratum habeas, ne amare quidem, aut amari poſ-
ſis, cum, id quàm uere fiat, ignores. quanquam iſta
aſſentatio pernitioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt,
niſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut
is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maxime, qui ipſe
ſibi aſſentetur, & ſe maxime ipſe delectet. omnino eſt
amans ſui uirtus: optime enim ſe ipſa nouit; quamq;
amabilis ſit, intelligit. ego autem non de uirtute nunc
loquor, ſed de uirtutis opinione: uirtute enim ipſa
non tam multi præditi eſſe, quàm uideri uolunt. hos
delectat aſſentatio: his fictus ad eorum uoluntatem
ſermo cum adhibetur, orationem illam uanam teſtimo-
nium eſſe laudum ſuarum putant. nulla eſt igitur hæc

amicitia, cum alter uerum audire non uult, alter ad mentiendum paratus est. nec parasitorum in comœdijs assentatio nobis faceta uideretur, nisi essent milites glorioſi.

Magnas uero agere gratias Thais mihi?

ſatis erat reſpondere, Magnas: Ingentes, inquit. ſemper auget aſſentatio id, quod is, cuius ad uoluntatem dicitur, uult esse magnum. quamobrem, quamuis blanda iſta uanitas apud eos ualeat, qui ipſi illam allectant, et inuitant: tamen etiam grauiores, conſtantioresq; admonendi ſunt, ut animaduertant, ne callida aſſentatione capiantur: aperte enim adulantem nemo non uidet, niſi qui admodum eſt excors; callidus ille, & occultus ne ſe inſinuet, ſtudioſe cauendum eſt: nec enim facillime agnoſcitur, quippe qui aduerſando ſæpe aſſentetur, & litigare ſe ſimulans blandiatur, atque ad extremum det manus, uinciq; ſe patiatur, ut is, qui illuſus ſit, plus uiciſſe uideatur. quid autem turpius, quàm illudi? quod ne accidat, magis cauendum eſt: ut in Epicureo,

Hodie me ante omnis comicos ſtultos ſenes
Verſaris, atque luſeris lautiſſime:

hæc enim in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improuidorum, & credulorum ſenum. ſed neſcio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum, ideſt ſapientum (de hac dico ſapientia, quæ uidetur in hominem cadere poſſe) ad leues amicitias deflexit oratio. quamobrem ad illam primam redeamus; eamq; ipſam concludamus aliquando. Virtus inquam C. Fanni, & tu Q. Muti & conciliat amicitias, & conſeruat: in ea eſt

enim conuenientia rerum, in ea ſtabilitas, in ea conſtantia: quæ cum ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum, et idem aſpexit, agnouitq; in alio, ad id ſe admouet, uiciſſimq; accipit illud, quod in altero eſt. ex quo exardeſcit amor, ſiue amicitia: utrunque enim dictum eſt ab amando: amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæſita: quæ tamen ipſa efflореſcit ex amicitia, etiá ſi tu eam minus ſecutus ſis. hac nos adoleſcentes beneuolentia ſenes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Naſicam, Ti. Gracchum Scipionis noſtri ſocerum dileximus. hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipionem, & L. Furium, P. Rutilium, Sp. Mummium. uiciſſim autem ſenes in adoleſcentium charitate acquieſcimus, ut ego in ueſtra, & Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adoleſcẽtis P. Rutilij Virginij familiaritate delector. quoniamq; ita ratio comparata eſt uitæ, naturæq; noſtræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem optandum eſt, ut cum æqualibus poſſis, quibuscum tanquam è carceribus emiſſus ſis, iiſdem ad calcem (ut dicitur) peruenire: ſed quoniá res humanæ fragiles, caducæq; ſunt, ſemper aliqui acquirendi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur: charitate enim, beneuolentiaq; ſublata, omnis eſt è uita ſublata iucunditas. mihi quidem Scipio, quanquam eſt ſubito ereptus, uiuit tamen, ſemperq; uiuet: uirtutem enim amaui illius uiri; quæ extincta non eſt; nec mihi ſoli uerſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui; ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis.

nemo unquam animo, aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam putet. equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare: in hac mihi de Rep. consensus, in hac rerum priuatarum consilium, in hac requies plena oblectationis fuit. nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. una domus erat, idem uictus, isq; communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesq; communes. nam quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi omne otium, tempusq; contriuimus? quarum rerum recordatio, & memoria si una cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi uiri, atque amantissimi ferre nullo modo possem: sed nec illa extincta sunt, aluntur q; potius, et augentur cogitatione, & memoria; &, si plane illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim iam in hoc desiderio esse non possum: omnia autem breuia, tolerabilia esse debent, etiam si magna sunt. Hæc habui, de amicitia quæ dicerem. uos autem hortor, ut ita uirtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut, ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

M. TVLLII CICERONIS PARADOXA SEX, AD M. BRVTVM.

A Nimaduerti Brute ſæpe Catonem auũculum tuum, cum in ſenatu ſententiam diceret, locos graues ex philoſophia tractare, abhorrentes ab hoc uſu forenſi, & publico; ſed dicendo conſequi tamen, ut illa etiam populo probabilia uiderentur. quod eo maius eſt illi, quàm aut tibi, aut nobis; quia nos ea philoſophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum diſcrepant ab opinione populari; Cato autem, perfectus mea ſententia Stoicus, & ea ſentit, quæ non ſanè probantur in uulgus; & in ea hæreſi eſt, quæ nullum ſequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, ſed minutis interrogatiunculis, quaſi punctis, quod propoſuit, efficit. ſed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tã incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tanquam excolatur. quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quàm ille ipſe, de quo loquor: Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude uirtutis, de dijs immortalibus, de charitate patriæ Stoice ſolet, nullis oratorijs ornamentis adhibitis, dicere. ego uero illa ipſa, quæ uix in gymnaſijs, & in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos. quæ quia ſunt admirabilia, contráq; opinio-

nem omnium, ab ipsis etiam παραδόξα appellantur: tentare uolui, possent ne proferri in lucem, ideſt in forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio: eoq; scripsi libentius, quòd mihi ista παραδόξα quæ appellantur, maxime uidentur esse Socratica, longeq; ueriſſima. Accipies igitur hoc paruum opuſculum lucubratum his iã contractioribus noctibus, quoniam illud maiorum uigiliarum munus in tuo nomine apparuit: & deguſtabis genus hoc exercitationum mearum, quibus uti consueui, cum ea, quæ dicuntur in ſcholis θετικά, ad noſtrũ hoc oratorium transfero dicẽdi genus. hoc tamen opus in apertum ut referas, nihil poſtulo: non enim eſt tale, ut in arce poni possit, quaſi illa Minerua Phidiæ: tale tamen eſt, ut ex eadem officina exiſſe uideatur.

ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.

quod ſolum bonum, honeſtum.

VEreor, ne cui ueſtrum ex Stoicorum hominũ diſputationibus, nõ ex meo ſenſu deprompta hæc uideatur oratio: dicam tamen, quod ſentio; et dicã breuius, quàm res tanta dici possit. Nunquã mehercule ego neque pecunias iſtorum, neque tecta magnifica, neque opes, neq; imperia, neque eas, quibus maxime aſtricti ſunt, uoluptates in bonis rebus esse numerandas duxi; quippe cum uiderem, homines his rebus circunfluentes, ea tamen deſiderare maxime, quibus abundarent: neq; enim unquam expletur, nec ſatiatur cupiditatis ſitis: neque ea ſolum, quæ habent, libidine augendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu. in quo

equidem cõtinentissimorum hominum maiorum nostrorum sæpe requiro prudẽtiam, qui hæc imbecilla, et commutabilia pecuniæ membra solo uerbo bona putauerunt appellãda, cum re, ac factis longe aliter iudicauissent: potest enim bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? atqui ista omnia talia uidemus, ut et improbi habeant, & obsint probis. quamobrem, licet irrideat, si quis uelit, plus apud me uera ratio ualebit, quàm uulgi opinio: neque ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut supellectilem amiserit: nec non sæpe laudabo sapientem illum Biantem, (ut opinor) qui numeratur inter septem sapientes: cuius cum patriam Prienem cepisset hostis, cæteriq; ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent, cum esset admonitus à quodam, ut idem ipse faceret, ego uero, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. ille hæc ludibria fortunæ ne sua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam bona. quid est igitur, quæret aliquis, bonum? si quid recte fit, & honeste, & cum uirtute, id bene fieri uere dicitur, &, quod rectum, & honestum, & cum uirtute est, id solum opinor bonum. sed hæc uideri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur: uita, atque factis illustranda sunt summorum uirorum hæc, quæ uerbis subtilius, quàm satis est, disputari uidentur. Quæro enim à uobis, num ullam cogitationem habuisse uideantur ij, qui hanc Remp. tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri atque argenti ad auaritiam, aut amœ

nitatum ad delectationem, aut ſupellectilis ad delicias, aut epularum ad uoluptates. ponite ante oculos unumquenque regum. uultis, incipiam à Romulo? uultis, poſt liberam ciuitatem, ab ijs ipſis, qui liberauerunt eã? quibus tandem Romulus gradibus aſcendit in cœlum? ijs ne, quæ iſti bona appellant; an rebus geſtis, atque uirtutibus? quid autẽ Numa Pompilius? minus ne gratas dijs immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuiſſe, quàm delicatas aliorum pateras arbitramur? omitto reliquos: ſunt enim omnes pares inter ſe, præter Superbum. Brutum uero ſi quis roget, quid egerit in patria liberanda; ſi quis reliquos item eiuſdem conſilij ſocios, quid ſpectarint, quid ſecuti ſint: num quis exiſtat, cui uoluptas, cui diuitiæ, cui denique præter officium fortis, & magni uiri, quicquam aliud propoſitũ fuiſſe uideatur? quæ res ad necem Porſenæ Q. Mutium impulit ſine ulla ſpe ſalutis ſuæ? quæ uis Horatium Coclitem contra omnes hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? quæ patrem Decium, quæ filium deuouit, ac immiſit in armatas hoſtium copias? quid continentia C. Fabritij? quid tenuitas uictus M. Curij ſequebatur? quid duo propugnacula belli Punici Cneus, & Publius Scipiones, qui Carthaginenſium aduentum corporibus ſuis intercludendum putauerunt? quid Africanus maior? quid minor? quid inter horum ætates interiectus Cato? quid innumerabiles alij? (nam domeſticis exemplis abundamus) an putamus quenquam horum cogitaſſe quicquam in uita ſibi expetendum, niſi quod laudabile eſſe, & præclarum uideretur? ueniant igitur irriſores hu-

ius orationis, ac sententiæ; & iam uel ipsi iudicent, utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cœlato auro, & argento, qui Corinthijs operibus abundãt; an C. Fabritij, qui nihil eorum habuit, nihil habere uoluit, similes esse malint. atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arcte tenent, accurateq; defendunt, uoluptatem esse summum bonum. quæ quidem mihi uox pecudum uidetur esse, non hominum. tu, cum tibi siue deus, siue mater (ut ita dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque diuinius; sic te ipse abijcies, atque prosternes, ut nihil inter te, atque inter quadrupedem aliquid putes intereſſe? quicquam ne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem faciat? ut enim quisque est maxime boni particeps, ita et laudabilis maxime: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, possit honeste gloriari: quid autem est horum in uoluptate? meliorem ne efficit, aut laudabiliorem uirum? an quisquam in potiundis uoluptatibus gloria se, & prædicatione effert? atqui, si uoluptas, quæ plurimarum patrocinijs defenditur, in rebus bonis habenda non est, eaq;, quo est maior, eo magis mentem ex sua sede, & statu dimouet: profecto nihil est aliud bene, & beate uiuere, nisi honeste, et recte uiuere.

ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

quòd se ipsa contenta uirtus ad beate uiuendum.

Ec uero ego M. Regulum erumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putaui: nó enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non constantia, non ulla uirtus, non denique animus ipse; qui tot uirtutum præsidio munitus, tantóq; comitatu circumseptus, cum corpus eius caperetur, capi certe ipse non potuit. Caium uero Marium uidimus: qui mihi secundis in rebus, unus ex fortunatis hominibus, in aduersis unus ex summis uiris uidebatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis insane, nescis, quantas uires uirtus habeat. nomen tantum uirtutis usurpas: quid ipsa ualeat, ignoras. nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quíq; in se uno sua ponit omnia. cuius autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna, huic nihil potest esse certi, nihilq;, quod exploratum habeat permansurum sibi ne unum quidem diem. eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis, aut exilij minis. mihi uero quicquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recusanti quidem euenerit, non modo non repugnanti: quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitationes meæ, siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret iniuria? Mortem'ne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demigrandum sit?

mors

mors terribilis est ijs, quorum cum uita omnia extinguuntur; non ijs, quorum laus emori non potest: exilium autem terribile illis, quibus quasi circunscriptus est habitandi locus; non ijs, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. te miseriæ, te erumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesq; cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ipsum, quod habes, ne non diuturnum sit futurum, times: te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant iudiciorum, atque legum: quocunque aspexisti, ut furiæ, sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te respirare non sinunt. quamobrem ut improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic bonus uir, & fortis, & sapiens miser esse nemo potest. nec uero, cuius uirtus, moresq; laudandi sunt, eius non laudanda uita est: neque porrò fugienda uita, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset misera. quamobrem quicquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum uideri debet.

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα:

quòd æqualia peccata:

Ec enim peccata rerum euentu, sed uitijs hominum metienda sunt. in quo peccatur, id
N potest aliud alio maius esse, aut minus: ipsum quidem illud peccare, quoquò te uerteris, unum est. auri nauem euertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris inscitia nihil interest. lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores

pertinet, quàm si petulans fuisset in aliquā generosā, ac nobili uirginē; peccauit uero nihilo minus; siquidem est peccare, tanquam transire lineas: quod cum feceris, culpa commissa est; quàm longe progrediare, cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil pertinet. peccare certe licet nemini: quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. id nec maius, nec minus unquam fieri potest; quoniam in eo est peccatum, si non licuit. quod semper unum, & idem est; quæ ex eo peccata nascantur, æqualia sint oportet. quòd si uirtutes pares sunt inter se, paria esse etiam uitia necesse est. atqui pares esse uirtutes, nec bono uiro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facile potest perspici. an uirum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus non idem fecerit? aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? una uirtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. nihil huic addi potest, quo magis uirtus sit: nihil demi, ut uirtutis nomen relinquatur. etenim si bene facta, recte facta sunt; & nihil recto rectius: certe nec bono quidem melius quicquam inueniri potest. sequitur igitur, ut etiam uitia sint paria: si quidem prauitates animi recte uitia dicuntur. atqui, quoniam pares uirtutes sunt, recte etiam facta, quando à uirtutibus proficiscuntur, paria esse debent: itemq; peccata, quoniam ex uitijs manant, sint

æqualia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis? metuebam, ne, à lenonibus, diceres. Socrates disputabat isto modo. bene hercule narras: nam istum doctum, & sapientem uirum fuisse, memoriæ traditum est. sed tamen quæro ex te, (quando uerbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis est quærendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctissimi senserint; præsertim cum hac sententia non modo uerior, sed ne utilior quidem hominum uitæ reperiri ulla possit: quæ uis enim, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quàm si senserint nullum in delictis esse discrimen? & æque peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus inferant? quancunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? nihil ne igitur interest, (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruum? nuda ista si ponas, iudicari, qualia sint, non facile possunt. patrem uita priuare, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm seruos uiuere maluerunt, paricidæ fuerunt. ergo & parenti non nunquam adimi uita sine scelere potest; & seruo sæpe sine iniuria non potest. causa igitur hæc, non natura distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si utrique adiuncta sit, paria fiant necesse est: illud tamen interest, quòd in seruo necando, si adsit iniuria, semel peccatur; in patris uita uiolanda, multa peccantur; uiolatur is, qui procreauit; is, qui aluit; is, qui erudiuit; is, qui in sede, ac domo, atque in Rep. collocauit. multitudine pecca-

torum præstat, eoq; pœna maiore dignus est. sed nos in uita, non quæ cuique peccato pœna sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. quicquid non oportet, scelus esse; quicquid non licet, nefas putare debemus, etiam in minimis rebus? etiam; si quidem rerum modum fingere non possumus, animorum tenere possumus. histrio si paulo se mouit extra numerum, aut si uersus pronunciatus est syllaba una breuior, aut longior, exsibilatur, & exploditur: in uita, quæ omni gestu moderatior, omni uersu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? poetam non audio in nugis: in uitæ societate audiam ciuem digitis peccata dimetientem sua, si uisa sint breuiora, leuiora qui 'possint uideri? cum, quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem ratione semel, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse uideatur.

ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται:
quòd omnes stulti insaniunt.

Go uero te non stultum, ut sæpe; non im-
E probum, ut semper, sed dementem, & in-
* sanum rebus addicam necessarijs. sapientis animus magnitudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, uirtutibus denique omnibus, ut mœnibus, septus, uincetur, & expugnabitur? qui nec ciuitate quidem pelli potest: quæ est enim ciuitas? omnis'ne conuentus ferorum, & immanium? omnis'ne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata unum in locum multitudo? certe negabis.

num igitur erat illa tum ciuitas, cum leges in ea nihil ualebant; cum iudicia iacebant; cum mos patrius occiderat; cum, ferro pulsis magistratibus, senatus nomen in Rep. non erat? prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ coniurationis à Catilinæ furijs ad tuum scelus, furoremq; conuersæ num ciuitas erat? itaque pulsus ego ciuitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in ciuitatem sum, cum esset in Rep. Consul, qui tum nullus fuerat; esset senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi; cum esset iuris, & æquitatis, quæ uincula sunt ciuitatis, repetita memoria. at uide, quàm ista tui latrocinij tela contempserim. iactam, & immissam à te nefariam in me iniuriam semper duxi, peruenisse tamen ad me nunquam putaui: nisi forte, cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. nihil neque meum est, neque cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. si mihi eripuisses diuinam animi mei constantiam, meas curas, uigilias, consilia, quibus Resp. inuicta stat; si huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuisses; multo etiam magis, si illam mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam: sed si hæc nec feciſti, nec facere potuisti; reditum mihi glorioſum tua dedit iniuria, non exitum calamitoſum. ergo ego semper ciuis eram, & tum maxime, cum meam salutem senatus exteris nationi-

bus, ut ciuis optimi, commendabat: tu ne nunc quidem es ciuis: nisi forte idem hostis, & ciuis esse potest. an tu ciuem ab hoste naturâ, ac loco, non animo, factisq; distinguis? cædem in foro feciſti: armatis latronibus templa tenuisti: priuatorum domos, ædesq; sacras incendisti. cur hostis Spartacus, si tu ciuis? potes autem esse tu ciuis; propter quem aliquando ciuitas non fuit? & me exulem tuo nomine appellas? cum omnes meo discessu exulasse Remp. putent. nunquam ne homo amentissime te circunspicies? nunquam ne, quid facias, considerabis, nec quid loquare? nescis, exilium scelerum esse pœnam, meum illud iter ob præclarissimas res à me ante gestas esse susceptum? omnes scelerati, atque impij, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici uolunt, exules sunt, etiam si solum non mutarunt. an, cum omnes leges te exulem esse iubeant, non eris tu exul? non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit ante senatum? tua sicca deprehensa est: qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti: qui incendium fecerit? ædes nympharum manu tuâ deflagrarunt: qui templa deorum occupauerit? in foro etiam castra posuisti. sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? familiarissimus tuus de te priuilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ deæ accessisses, exulares. at te id fecisse, etiam gloriari soles. quo modo igitur tot legibus electus in exilium, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu quidem in operto fui-

sti. non igitur, ubi quisque erit, eius loci ius tenebit, si ibi cum legibus esse non oportebit.

ὅτι οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι:
quòd sapientes liberi, & stulti serui.

Audetur uero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur: quo modo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? refrenet prius libidines, spernat uoluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat alijs imperare, cum ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini parere desierit: dum quidem his obediet, non modo imperator, sed liber habendus omnino non erit: præclare enim est hoc usurpatum à doctissimis, quorum auctoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cum uero apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego simulem me, si quid in his studijs operæ posuerim, perdidisse? dictum est igitur ab eruditissimis uiris; nisi sapientem, liberum esse neminem: quid est enim libertas? potestas uiuendi, ut uelis: quis igitur uiuit, ut uult? nisi profecto, qui recta sequitur; qui gaudet officio; cui uiuendi uia considerata, atque prouisa est; qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur, atque colit, quia id salutare maxime *

esse iudicat; qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter, ac libere; cuius omnia consilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodemq; referuntur; nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius uoluntas, atque iudicium? cui quidem etiam, quæ uim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poeta dixit, suis quisque fingitur moribus. soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etsi ita esse, pluribus uerbis disserendum est: illud tamen breui conficiendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem: igitur omnes improbi serui: nec hoc tam re est, quàm dictu, inopinatum, atque mirabile: non enim ita dicunt eos esse seruos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: sed, si seruitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis suo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos esse seruos? an ille mihi liber uideatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, iubet, uetat, quod uidetur? qui nihil imperanti negare potest, nihil audet? poscit, dandum est: uocat, ueniendum: eijcit, abeundum: minatur, extimescendum. ego uero istum non modo seruum, sed nequissimum seruum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. atque, ut in magna familia stultorum, sunt alij lautiores, ut sibi uidentur, serui, sed tamen seruiens; atrienses, ac tu pari stultitia: quos signa, quos

tabulæ, quos cœlatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. ex summis, inquiunt, ciuitatis principes sumus. uos uero ne conseruorum quidem uestrorum principes estis: sed, ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui uerrunt, qui spargunt, non honestissimũ locum seruitutis tenent; sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius ciuitatis locum penè infimum tenent. magna, inquis, bella gessi: magnis imperijs, & prouincijs præfui. gere igitur animum laude dignum. Actæonis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. omitto, unde sustuleris, & quo modo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum uideo, seruum te esse ineptiarum omnium iudico. non ne igitur sunt illa festiua? sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus: sed, obsecro te, ita uenusta habeantur ista, non ut uincula uirorum sint, sed ut oblectamenta puerorum: quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum uideret matellionem Corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contempsisset; utrum illum ciuem excellentem, an atriensem seruum diligentem putaret? reuiuiscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in uilla, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & uideat aliquem summis populi beneficijs usum, barbatulos mululos exceptantem de piscina, & pertrectantem, & murænarum copia gloriantem: non ne hunc hominem ita seruum iudicet, ut ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio

putet? an eorum seruitus dubia est, qui cupiditate peculij nullam conditionem recusant durissimæ seruitutis? hæreditatis spes quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non obseruat? loquitur ad uoluntatem: quicquid denuntiatum sit, facit, assentatur, assidet, miratur: quid horum est liberi? quid denique non serui inertis? quid iam illa cupiditas, quæ uidetur esse liberior, honoris, imperij, prouinciarum, quàm dura est domina, quàm imperiosa, quàm uehemens? Cethego homini non probatissimo seruire coegit eos, qui sibi esse amplissimi uidebantur, mittere munera, noctu uenire domum ad eum, precari, denique supplicare. quæ seruitus est, si hæc libertas existimari potest? quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor; quàm est illa misera, quàm dura seruitus? adolescentibus paulo loquacioribus est seruiendum; omnes, qui aliquid scire uidentur, tanquam domini timentur: iudex uero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? an non est omnis metus seruitus? quid uaret igitur illa eloquentissimi uiri L. Crassi copiosa magis, quàm sapiens oratio? ERIPITE NOS EX SERVITVTE. quæ est ista seruitus tam claro homini, tamq; nobili? omnis enim animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, seruitus est. NOLITE SINERE NOS CVIQVAM SERVIRE. in libertatem uindicari uult. minime: quid enim adiungit? NISI VOBIS VNIVERSIS. dominum mutare, non liber esse uult. QVIBVS ET POSSV

MVS, ET DEBEMVS. *nos uero, si quidem animo excelso, & alto, & uirtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. tu posse te dicito, quandoquidem potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hactenus. ille uideat, quo modo imperator esse possit, cum, eum ne libertum quidem esse, ratio, & ueritas ipsa conuincat.* μεγαλοψυχία.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος:
quòd solus sapiens diues. In Crasso.

Quæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solus ne tu diues? prò dij immortales, ego ne me audisse aliquid, & didicisse non gaudeam? solus ne tu diues? quid, si ne diues quidē? quid, si pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbum in quo homine ponimus? opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter uiuendum facile contentus sit; qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius: animus enim tuus oportet se iudicet diuitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. qui si tibi nihil deesse putas, nihil curas amplius, satiatus es, aut contentus etiam pecunia: concedo, diues es. sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem esse possit ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis, paciscēris, aufers, eripis, si socios spolias, ærarium expi-

las, si testamenta amicorum expectas, aut ne ex=
pectas quidem, atque ipse supponis; hæc utrum abun=
dantis, an egentis signa sunt? animus hominis di=
ues, non arca appellari solet. quamuis illa sit plena;
dum te inanem uidebo, diuitem non putabo: etenim ex
eo, quantum cuique sat est, metiantur homines diuitia
rum modum. filiam quis habet, pecunia est opus; chrā
duas, maiore; plures, maiores; & si (ut aiunt) Da=
nai quinquaginta sint filiæ, tot dotes magnam quærunt opus
pecuniam: quantum enim cuique satis est; ad id ac=
commodatur (ut ante dixi) diuitiarum modus. qui
igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates
habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire
possint; hunc quo modo ego appellabo diuitem, cum
ipse egere se sentiat? multi ex te audierunt, cum dice= Crassu
res, neminem esse diuitem, nisi qui exercitum alere pos
set suis fructibus; quod populus R. ex tantis uectigali=
bus iam pridem uix potest. ergo hoc proposito nun=
quam eris diues, ante quàm tibi ex tuis possessionibus
tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & ma= exercitus.
gna equitum, ac peditum auxilia possis. iam fateris
igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, ut expleas
id, quod exoptas: itaque istam paupertatem, uel po=
tius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscu=
re tulisti. nam, ut ijs, qui honeste rem quærunt mer= honesti quæstus
caturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, in=
telligimus opus esse quæsito: sic, qui uidet domi tuæ pa
riter accusatorum, atque iudicum consociatos gre=
ges, qui nocentes, & pecuniosos reos eodem te auctore

corruptelam iudicij molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs, interciſas pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimiſſiones libertorum ad fœnerandas, diripiendasq; prouincias, qui expulſiones uicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum ſeruis, cum libertis, cum clientibus ſocietates, qui poſſeſſiones uacuas, qui proſcriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis meſſem recordetur, qui teſtamenta ſubiecta, qui ſublatos tot homines, qui denique omnia uenalia, delectum, decretum; alienam, ſuam ſententiam; forum, domum; uocem, ſilentium; quis hunc non putet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe? cui autem quæſito opus ſit, quis unquam hunc uere dixerit diuitem? eſt enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat ſatietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam aſſequere, nunquam omnino es futurus diues. meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte; eſt enim ad uulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me ſilebo: de te loquar. ſi cenſenda nobis, atque æſtimanda res ſit, utrum tandem pluris æſtimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabritio dabat, an continentiam Fabritij, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an reſponſum M. Curij? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hæreditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? hæc profecto, quæ ſunt ſummarum uirtutum, pluris æſtimanda ſunt, quàm illa, quæ ſunt pecuniæ. quis igitur (ſiquidem, ut quiſque, quod plurimi ſit, poſſi-

deat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in uirtute diuitiæ positæ sint, quoniam nulla possessio, nulla uis auri, & argenti pluris, quàm uirtus æstimanda est? O dij immortales, non intelligunt homines, quàm magnum uectigal sit parsimonia: uenio enim ad sumptuosos, relinquo istum quæstuosum: capit ille ex suis prædijs sexcenta sestertia: ego centena ex meis. illi aurata tecta in uillis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, & uestem infinite concupiscenti, non modo ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad fœnus, exiguus. ex meo tenui uectigali detractis sumptibus cupiditatis aliquid etiam redundabit. uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? cuius possessio quo est maior, eo plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se uiribus sustinet? sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum uitio aliquantum etiam ipse fortasse in huius seculi errore uersor? M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & Luscinios loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. nos igitur ditiores, qui plura habemus? utinam quidem essemus: sed non æstimatione census, uerum uictu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. non esse cupidum, pecunia est: non esse emacem, uectigal est: contentum uero suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq; diuitiæ. etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata, & areas quasdam magni æstimant, quòd ei generi possessionum minime quasi noceri potest: quanti est æstimanda uirtus,

quæ nec eripi, nec surripi potest unquam, neque naufragio, neque incendio amittitur, nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui præditi sunt, soli sunt diuites: soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas; soliq; quod est proprium diuitiarum, contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nil requirunt: improbi autem, & auari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset satis; non modo non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

M. TVLLII CICERONIS, SCIPIONIS SOMNIVM EX LIBRO SEXTO DE REPVBLICA.

PERSONA, SCIPIO.

C Vm in Africam uenissem à Manlio Cõsule ductus, ad quartam legionem (ut scitis) Tribunus militũ; nihil mihi potius fuit, quàm ut Masinissam conuenirem, regem familiæ nostræ iustis de causis amicissimum. ad quem ut ueni, complexus me senex collacrymauit; aliquantóq; post suspexit in cœlũ, & grates, inquit, tibi ago summe Sol, uobisq; reliqui cœlites, quòd, antequàm ex hac uita migro, conspicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor: nunquam ex animo meo discedit illius optimi, atque inuictissimi uiri memoria. deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra Rep. percunctatus est: multisq; uerbis ultro citróq; habitis, ille nobis consumptus est dies. post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus, cum senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaq; eius non solum facta, sed etiam dicta meminisset. deinde, ut cubitum discessimus, me & fessum de uia, & qui ad multam noctem uigilassem, arctior, quàm solebat, somnus complexus est. hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè ut cogitationes, sermonesq; nostri pariant aliquid in somno tale,

aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo uidelicet sæpissime uigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illa forma, qua mihi ex imagine eius, quàm ex ipso erat notior. quem ut agnoui, equidem cohorrui: sed ille, ades, inquit, animo, & omitte timorem Scipio, &, quæ dicam, trade memoriæ. Vides'ne illam urbem, quæ parere populo R. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc uenis penè miles? hanc hoc biennio Consul euertes: eritq; cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, Censorq; fueris, & obieris Legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Græciam, delegere iterum absens Consul, bellumq; maximum conficies, Numantiam excindens. sed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes Remp. perturbatam consilijs nepotis mei. hic tu Africane ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, consiliiq; tui. sed eius temporis ancipitem uideo quasi fatorum uiam: nam, cum ætas tua septenos octies solis anfractus, redituq; conuerterit, duoq; ij numeri, quorum uterque plenus, alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint; in te unum, atque tuum nomen se tota conuertet ciuitas; te senatus, te omnes boni, te socij, te Latini intuebuntur; tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis salus. ac, ne multa, Dictator

Remp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuissentq; cæteri uehementius, leniter arridens Scipio, quæso, inquit, ne me è somno excitetis, & pax sit rebus. audite cætera. Sed quo sis Africane alacrior ad tutandam Remp. sic habeto, omnibus, qui patriam conseruauerint, adiuuerint, auxerint, certum esse in cœlo, ac diffinitum locum, ubi beati æuo sempiterno fruantur: nihil est enim illi principi deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia, cœtusq; hominum iure sociati, quæ ciuitates appellantur. harum rectores, & conseruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etsi eram perterritus non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæsiui tamen, uiueret ne ipse pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitremur. immo uero, inquit, hi uiuunt, qui ex corporum uinculis, tanquam è carcere, euolauerunt: uestra uero quæ dicitur uita, mors est. quin tu aspicias ad te uenientem Paulum patrem: quem ut uidi, equidem uim lacrymarum profudi: ille autem me amplexus, atq; osculans flere prohibebat. atque ego, ut primum fletu represso loqui posse cœqi, quæso, inquam, pater sanctissime, atque optime, quando hæc est uita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad uos uenire propero? non est ita, inquit ille: nisi enim deus, is, cuius hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi aditus patere non potest: homines enim sunt hac

lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium uides, quæ dicitur terra: hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera, & stellas uocatis; quæ globosæ, & rotundæ diuinis animatæ mentibus circulos suos, orbesq; conficiunt celeritate mirabili. quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est nobis datus, ex hominum uita migrandum est; ne munus humanum assignatum à deo defugisse uideamini. sed sic Scipio, ut auus hic tuus, ut ego, qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima est; quia ea uita uia est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui iam uixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem uides: erat autem is splendidissimo candore inter flammas circulus elucens, quem uos (ut à Graijs accepistis) orbem lacteum nuncupatis. ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cætera, & mirabilia uidebantur: erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco uidimus; & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris luce lucebat aliena. stellarum autem globi terrarum magnitudinem facile uincebant. iam uero ipsa terra ita mihi parua uisa est, ut me imperij nostri, quo quasi eius punctum attingimus, pœniteret. quam cum magis intuerer, quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens

erit ? non ne aſpicis, quæ in templa ueneris ? nouem tibi orbibus, uel potius globis connexa ſunt omnia : quorum unus eſt cœleſtis extimus, qui reliquos omnes complectitur, ſummus ipſe deus, arcens, & continens cæteros, in quo infixi ſunt illi, qui uoluuntur, ſtellarum curſus ſempiterni; cui ſubiecti ſunt ſeptem, qui uerſantur retro, contrario motu, atque cœlum : ex quibus unum globum poſſidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde eſt hominum generi proſper, & ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. tum rutilus, horribiliſq; terris, quem Martem dicitis. deinde ſubter mediam ferè regionem Sol optinet dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta ſua luce luſtret, & compleat. hunc ut comites conſequuntur alter Veneris, alter Mercurij curſus. in infimoq; orbe Luna radijs ſolis accenſa conuertitur. infra autem iam nihil eſt, niſi mortale, & caducum, præter animos generi hominum munere deorum datos. ſupra Lunam ſunt omnia æterna : nam ea, quæ eſt media, & nona, tellus neque mouetur, & infima eſt, & in eam feruntur omnia ſuo motu pondera. Quæ cum intuerer ſtupens, ut me recepi, quis hic, inquam, quis eſt, qui complet aures meas tantus, & tam dulcis ſonus ? hic eſt, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, ſed tamen pro rata portione diſtinctis, impulſu, & motu ipſorum orbium efficitur : qui acuta cum grauibus temperans, uarios æquabiliter concen-

tus efficit: nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acute sonent. quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto, & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atque infimus. nam terra nona immobilis manens, ima sede semper hæret complexa medium mundi locum. illi autem octo cursus, in quibus eadem uis est duorum, Mercurij, & Veneris, septem efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerum omnium fere nodus est. quod docti homines neruis imitati, atq; cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum; sicut alij, qui præstantibus ingenijs in uita humana diuina studia coluerunt. hoc sonitu complete aures obsurduerunt: nec est ullus hebetior sensus in uobis, sicut in illis, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus; ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret. hic uero tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint; sicut intueri solem nequitis aduersum, eiusq; radijs acies uestra, sensusq; uincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. tum Africanus, sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum. quæ si tibi parua, ut est, ita uidetur, hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito: tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? uides habitari in terra raris, & angu-

stis in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, ut stas solitudines interiectas, hosq; qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim auersos, partim etiam aduersos stare uobis; à quibus spectare gloriam certe nullam potestis. cernis autem terram eandem quasi quibusdam redimitam, & circundatam cingulis: è quibus duos maxime inter se diuersos, & cœli uerticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse priuina uides, medium autem illum, & maximum solis ardore terreri. duo sunt habitabiles: quorum australis ille, in quo qui insistunt, aduersa uobis urgent uestigia, nihil ad uestrum genus. hic autem alter subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm uos tenui parte contingat: omnis enim terra, quæ colitur uobis, angusta uerticibus, lateribus latior, parua quædam insula est, circunfusa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine quàm sit paruus, uides. ex his ipsis cultis, notisq; terris num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen uel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, uel illum Gangem transnare? quis in reliquis orientis, aut obeuntis solis ultimis, aut aquilonis, austri ue partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in angustijs uestra gloria se dilatari uelit. ipsi autem, qui de nobis loquentur, quàm diu loquentur? quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusque nostrum à patribus acceptas posteris

prodere, tamen propter eluuiones, exuſtioneſq; terrarum, quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modo non æternam, ſed ne diuturnam quidem gloriam aſſequi poſſumus. quid autem intereſt, ab ijs, qui poſtea naſcentur, ſermonem fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui ante nati ſint? qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt uiri: cum præſertim apud eos ipſos, à quibus nomen noſtrum poteſt audiri, nemo unius anni memoriam conſequi poſſit: homines enim populariter annum tantummodo ſolis, ideſt unius aſtri, reditu metiuntur. cum autem ad idem, unde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eandemq; totius cœli deſcriptionem longis interuallis retulerint, tum ille uere uertens annus appellari poteſt: in quo, uix dicere audeo, quàm multa ſecula hominum teneantur: nanque, ut olim deficere ſol hominibus, extinguiq; uiſus eſt, cum Romuli animus hæc ipſa in templa penetrauit; quandocunque eadem parte ſol eodemq; tempore iterum defecerit, tum ſignis omnibus ad idem principium, ſtellisq; reuocatis, expletum annum habeto. huius quidem anni non dum uigeſimam partem ſcito eſſe conuerſam. quocirca, ſi reditum in hunc locum deſperaueris, in quo omnia ſunt magnis, et præſtantibus uiris: quáti tandem eſt iſtá hominum gloria, quæ pertinere uix ad unius anni partem exiguam poteſt? igitur alte ſpectare ſi uoles, atque ad hanc ſedem, & æternam domum contueri; neque ſermonibus uulgi dederis te, nec in præmijs humanis ſpem poſueris rerum tuarum; ſuis te illecebris oportet ipſa uirtus trahat ad uerum decus.

quid de te alij loquantur, ipsi uideant: sed loquentur tamen. sermo autem omnis ille & angustijs cingitur ijs regionum, quas uides; nec unquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interitu; & obliuione posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset, ego uero, inquam, ò Africane, siquidem benemeritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet, quanquam à pueritia uestigijs ingressus & patris, & tuis, decori uestro non defui, nunc tamen tanto præmio proposito enitar multo uigilantius. & ille, tu uero enitere; & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: nec enim is es, quem forma ista declarat; sed mens cuiusque is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. deum te igitur scito esse; siquidem deus est, qui uiget, qui sentit, qui meminit, qui præuidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille deus: & ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet: nam quod semper mouetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quod ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, uiuendi finem habeat necesse est: solum igitur, quod sese mouet, quia nunquam deseritur à se, nunquam ne moueri quidem desinit. quin etiam cæteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest: nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliunde. quod si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam:

nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit; siquidem necesse est à principio omnia oriri: ita fit, ut motus principiū ex eo sit, quod ipsum à se mouetur: id autem nec nasci potest, nec mori; uel concidat omne cœlum, omnisq; natura consistat, necesse est, nec uim ullam nanciscatur, qua primo impulsu moueatur. cum pateat igitur æternum id esse, quod à se ipso moueatur: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo: quod autem anima est, id motu cietur interiore: nam hæc est natura propria animæ, atque uis. quæ si est una ex omnibus, quæ sese moueat, neque nata est certe, & æterna est. hanc tu exerce in optimis rebus. sunt autem optimæ, curæ de salute patriæ: quibus agitatus, & exercitatus animus uelociter in hanc sedem, & domum suam peruolabit: idq; ocyus faciet, si iam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quammaxime se à corpore abstrahet: nam eorum animi, qui se corporis uoluptatibus dediderunt, earumq; se quasi ministros præbuerunt, impulsuq; libidinum uoluptatibus obedientium, deorum, & hominum iura uiolauerunt, corporibus elapsi circum terram ipsam uolutantur, nec in hunc locum nisi multis exagitati seculis, reuertuntur. Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

Vitæ conform. 2:
Veriſſimum ſit, iſq;. 4.
Laudabitur: ut in aſtrono=
mia 4:
Studijs cognitionis etiá 5.
ira, aut alia pert. 5:
Id modo temeritas 6.
Cogitato 6.
Ad ea, quæ poſui 7.
In qua ſcribit 8:
Ab homines, ſed 9.
In moribus. De ben. 10.
Licet, modo 10:
Obiurgationes in amici=
tijs 12.
Vicinum potius a. 12:
Muliebré, illa uirago 12:
Quaſi pleno ore 13.
Excellens. 13.
Dicunt pugnantem 13.
Oportere, nulli neq; 13:
Vtiles, ſed tum ueh. 13:
Magniq; duc. 14.
Autem Remp. nihilo 15.
Committere, ut 16:
Tempus, necess. 16:
Diſcordiæ, in 17:
Offendat aliquos, mortemq; 17:
oppetat 17:
Facilitas, & μεγαλοψυχία
quæ 18.
Ad eius, qui punitur al. (ex
Nonio) 18.
Quidem omnino ſine ratio=
ne 19.
Nullo neque turpi 19.
Poteſt, quàm oratione 19:
Etiam in uitioſis, 20.
Sedandoſq; eſſe, excitandáq;
an. 21.
Beſtijs antecellat. 21:
Druſo adoleſcentibus 22.
Ideoq; nihil 22:
Aequabilitas tum un. 22:
Perpeti ab ullo mal. 23.
Nobis à natura data 23.
Spatium etiam del 24.
Conſtátior: ut tñ fort. 24:
Eam mutationem 24:
Opera, ut & am. 25.
Molle; ne quid 26.
Scenam 26.
Muliebrem dic. 26.
Forma uirili rem. 26.
Omnes, ut etiam in 27.
Res, (neq; e.i.d.r.n.i.o.t.n.

ſ. d.) animaduertendum 27:
erit,quatenus 27:
Facere ne uid. 27:
Adiuncta,ut & ſeu. 27:
Scaurus filius dem. 28.
Ratio non ſui 28.
Quarũ quidã certus 28:
Velimus,ut ne'ue 28:
Aguntur,aut dic. 28:
Sic uidendum 29:
Quale quidque 29:
Fabricant,& uero 30.
Seruare.iam 30.
Opifices quoque 30:
Nec.n.quicquam 30:
Ergo cogn. 31.
Vtilioresq; rebus & ſuis, & p. 31:
Quidem propter ſe 32:
Inutile:tũ ex duobus util.q. u.aut ex pluribus qd max. 33:
Malis hoc tamen 33: (33.
Cæteri alia 34.
Contra,alia non pr. 34.
Deducta eſt,u.a.h.u.ſecernens,conſt. 34:
Confuſa cognitione 34:
Parum perſp. 34:
Pietas efficit 35.
Autem ſecundum 35.
Earumq; item rerum 35.
Noceant,& proſint 35.
Effecta opera 35.
Manu,atque opere 35:
Paſcere eas,aut 35:
Eiſdemq; & eæ 35:
Vita hominũ omnino 35:
Tantum diſtitit 35:
Collectis exteris 36.
Per eoſdemq;, ſiquid 36:
Pretio,ac m. 37.
Hominum ualeat 37:
Ita ſe inſtituunt 37:
Haſta non rec. 38:
Viros,æque 39.
Hanc enim homines 39:
Opinata quædam 40.
Quadãuero afficiũt ij, 40.
Perſpectum ſit,hũc igni ſpectatum 40:
Vis eſt,ut ne 41.
Prædæ partitionem 41.
Cui quidem etiã exer. 41.
Iudicia in conſtituta Rep. 41.
Gloria & quær. 41:
Optime impræm. 42:
Nõ eſt id quidem dub. 42:
Intelligere eum,& ſ. 43.
Patrocinij 43.

Igni(ut aiunt)pl. 100. Gerunt otioſi. 112.
Ipſa & d. 100. Auget aſſentator 114:
Contineat,tamen 100. Solet,oratorijs 116.
Perſeueraret?adſt. 100: Vero tibi illa 116.
S C AE. Tum m. 100: Septem. cuius 117.
Conſuetudo.& q. 102. Efficit,ac l. 118.
Hæc ita multa,q. 103. Temperantem,qui 119:
Quidem.ſi uol? 103. Diſcrimen?aque 120.
Cato,at minime 103: Necando,ſi abſit 120.
Conſilium uero libere da = Vita tu,quæ 120:
re g. 104: Rebus aduincam 120:
Eaq; & adhib. 104: Populi liber, 121.
Cauſa eſt,cur am. 105. Loco,an animo 121:
Vt & bonis 105: Eris tu exul?num 121:
Contrahat amicitiã 105: Tamẽ ſerui:ſic ij pari 122:
Amicitiã ſecuta 106. Sat eſt,metiuntur 124:
Qui habitus 107: Venalia,delicta,et d. 125.
Minime r.e.ſ.n.(ſ.r. 107: Feruntur o.ſ.nutu 128:
Oblatas cr.rep. 108: Vobis,ſicut,ubi 129:
Famulatu fuerant 109: obliquos,p.trãſuerſos 129:
Expetenda.næ 111. Quibus ſperare 129:
Fit à natura 111.

Variæ lectiones ex ingenio.

Amici; atq; pl. 5. nis Cenſorij filium,auctor
Afferre mutuat 5: Plutarchus) 8.
Depoſitum etiam,nec 7. Lumen de lumine 11.
Indictum. Paulus Aemilius Amabilius, nec copulan =
(ſub hoc.n. militaſſe Cato tius 12.

Leuctris, Stratoq; 13.
Eosdem & bonos 13.
Videbatur . parui 15:
Solum , sed 28.
Hoc sit, esse id quidē et 39.
Aliquid, aut palàm er. 41.
Sardis cōtra T. Albutiū (ex orat. uol. 1. 64:) 43.
Ministrū, et diribitorē 44.
Deterrendo à lib. 46.
Tertiūc b. uitire 51:
Nemini : certe istum 64:
Inficiatus e. dupli pœnā 64:
Potius d. n. e. æ. q. n. e. u. R. q̄, cū utilē nō esse diceret , esse æquā fateretur 69:
O fides alma, à qua pendet iusiur. 73.
Congregantur : queis 78.
Mortem Q. filij (ex Liuio, & Gellio) 79:
Hic quintus, & tr. 80:
Comicos (ex 114:) 84.
Gratia , quid quoque die dix. 84:
Putaui . ille 85:
Igitur iuuenes sibi 89.
Solatio, q. e. mœrore 97.
adolescētiā pueniſset, 102:
q̄ in improbis pec. 102:
Lenate 103.
Cōsentiūt. nanq; à m. 112.
Rutilij Virginiani 115.
Autem illis 119.
Insanū rōbus cōuincā 120:
Suis cuique (ex Attici uita 269.) 122:
Familia sunt alij 122:
Delectāt. at inquiūt 123.
Dignū . Echionis 123.
Patrocinijs , intercessiones pec. 125.
Duorum, septem 129.

A B C D E F G H I K L M N O P Q R

Omnes quaterniones .

APVD ALDI FILIOS,
VENETIIS, M. D. XLI.
MENSE MAIO.
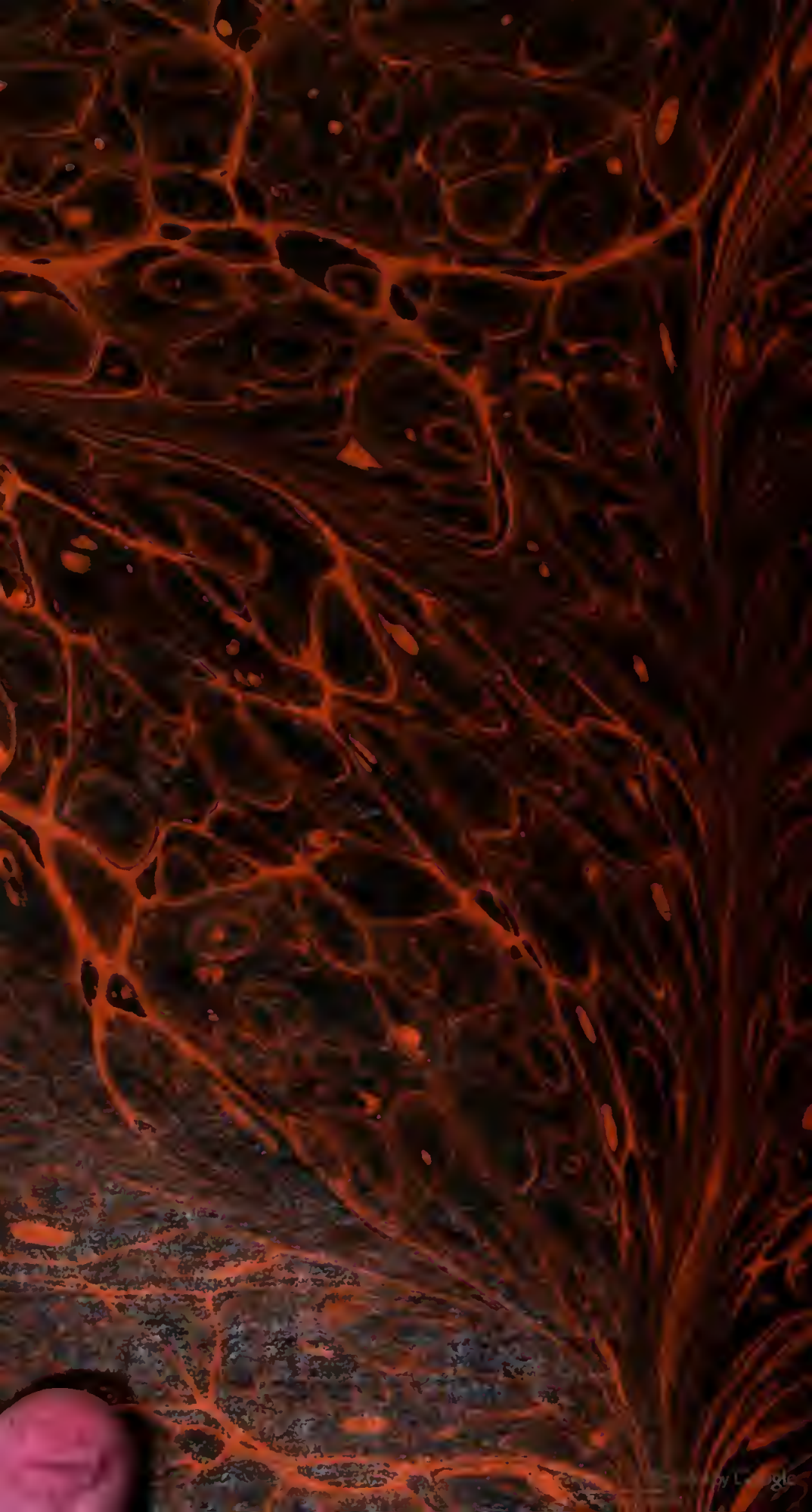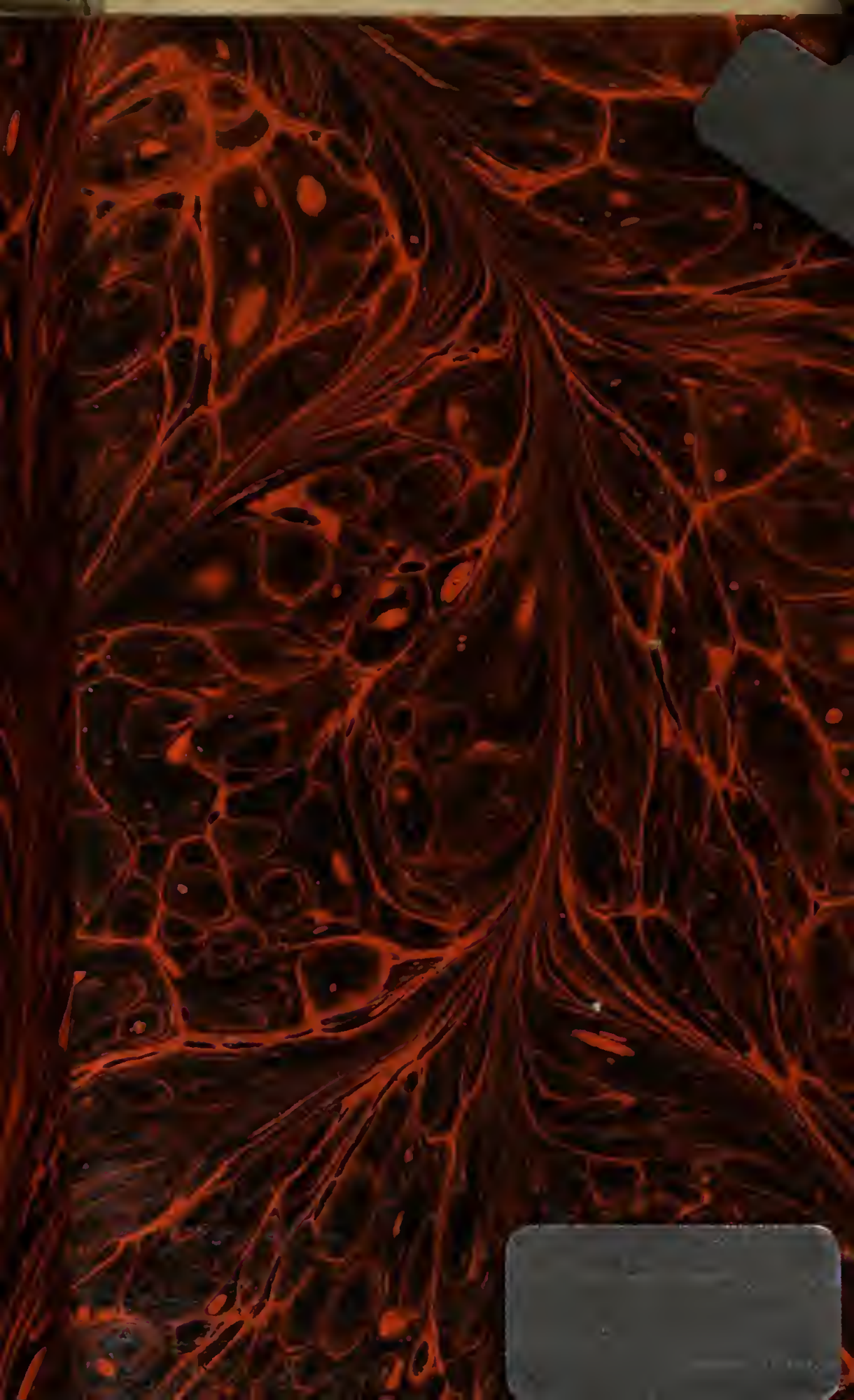
BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO EMANUELE